

S A D R Ź A J

OTIMAČI SREĆE

13

KOPELA

17

1714.

57

KRUG

61

KAZNA

67

SJETIH SE UTVE, OČE

73

IVANA SANJA OCA

77

OPET

87

Na stranicama ove knjige teče vrijeme od pola milenija. Nekim redom koji, dakako, nije prirodan već izmaštan, što ne znači da nije sve moguće što se u knjizi opisuje. Naziru se mitski obrisi jedne uvale, udaraju vali jednog mora, huj jednog vjetra koga ovdje zovu maestropunento, sliva se srebro jednog maslinjaka koji raste, koga spaljuju, te koga iznova iz pepelišta rađaju kiše i sunčanja vremena. Teče, dakle vrijeme kao što je teklo svugdje gdje je Zlo jače od dobra; pripovijeda se o ljudima i pokojoj utvari koja nastanjuje zaliv, taj Valdinos, kraj Ulcinja, na dnu Jadranskog mora, u državi koju danas zovu Crna Gora. Montenegro.

Ciklus sadrži priče te kratke romane-pripovijesti. Priče govore o seobama, lomovima mirnih ljudi koji se muče životom i o pokojem bundžiji; jedan od romana dotiče prokletstvo mletačkog leprozorijuma i ostavljenih gubavaca koji traže smisao u besmislu; drugi opisuje bezizglednu ljubav izbjeglog slikara i Njemice – pridošlice u uvali.

Pod sjenom jedne nedovršene geopoetike, u raljama jednog mentaliteta koga zovu levantinski, te u krilu očajanja progonjenog čovjeka koji se stanio u malenoj kući, 'Kući za pisce', na jednom brdu zvanom Oštra Glavica, na kraju svih putova, piše se ciklus VALDINOS, summarum provincijskog pisca i njegove mentalne biografije. Skaska o nadi i varci koja je izaziva.

Ja ne mogu umrijeti. Vječan sam. Beskrajan. Za užas takvog saznanja kriv je događaj koji se zbio prije nekoliko stotina godina, kada me, dok još u sebi nisam ni mogao naslutiti rasap ćelija, ujela zmija – zaštitnica Viline vode; vidjevši potom, vremenom, prolaznost oko sebe, a da u njoj duhom i tijelom nisam stao učestvovati, pokušavao sam da se ubijem. Nije mi uspijevalo.

Jer to, da sam vječan, smatram kaznom onoliko koliko bi za druge takva vječnost darovnica bila. Da umrem – to bi za me bio dar radi koga bih platio svime što imam. Ali nikad ne gube oni koji žele da izgube, niti oni koji su gubitak zaslužili.

Kasnije, vječnost sam prihvatio, nikad je ne smatrajući darom. Zmija je, naime, svojim otrovom u tolikoj mjeri usporila moje starenje da niko oko mene nije mogao da objasni takvu nepromjenljivost tijela pred godinama koje odmiču, niti krijepost duha kojom sam i mlade znao da zanesem. U ništavilo su odlazili svi meni poznati a mije ne generacija izazivale su iskren bijes. Moji dragi davno bijahu otišli, te kidisah više puta na svoje vene, ubadah srce oštricom palastura. Iz poderotina i uboda krv nije tekla, rane su se brzo same zatvarale, zacjeljujući umah. Svi načini da skončam izgledahu mi smiješni – postao sam neranjiv. A takvi, u početku užasnuti, postanu vremenom ravnodušni.

Bijaše mi na najdirektniji način poručeno: ti trajesh da svjedočiš. Mi sudimo.

Tako sam postao kroničar Valdinosa.

Rekoše mi da priču počnem od dana kada sam se sa ocem nastanio u uvali, a otad do u nedogled budućnosti dok budem htio. Sada i hoću time da se bavim. Jer, nisam lišen zaključivanja, koga obično, vječni, gube.

Data mi je, uistinu, mogućnost kada mogu da počnem stariti, kada mogu čak i umrijeti. Onda kad sa pučine stigne Znak. Ali dotad, moram biti poslušan, vjeran znacima koje smrtni spoznati nikad neće. Ne znam kad će se Znak pojaviti, ne znam kad ću steći pravo da posjedujem tu osobinu ljudsku – biti mrtav, ali jeste sigurno da će se jednom i to desiti. Obećano mi je tako. Tada ću i znati da spas stiže. Dugo već čekam, predugo. No, strijepnja je odavno stekla u meni ravnodušnost, a taštinu sam rasuo godinama kao što prolaznost siplje prah zemaljski. Pouzdano sve vrijeme znam jedno – bog nisam.

Zapisujem u Velikoj Knjizi priče o sudbinama. Ovo je malen prostor, ali je poruka golema. Dvije litice koje uokviruju vodu zaliva, žalo, makija i rijetko borovlje, maslinjaci. Sve upućuje na škrte događaje. Nije tako. Jer kad pomno zapisuješ sve: o ljudima, zvijerima, pticama, travkama i rosi, vjetrovima i mirisu, ribama i vrisku oluje, kad glasove, ne ljudske već demonske slažeš pismenima u beskraj, kad želje koje se ne ispunjavaju počneš izmišljati, slutnjama kad ponore otvaraš, zablude kad motaš kao ribar tonju, suzama kad ne vjeruješ jer, pobogu, ti si vječan, dok kikot zvjerinji usmjeravaš vilenjacima, a mržnju slivaš u nadu, ti, vječan, gradiš neku vrstu sveživota. Tu doista sve vrije i bukti događanjima.

Jednom godišnje, na visoravni Mandre, u maslinjaku koga makija okružava kao modri prsten srebrno srce, za čije postojanje malo ko zna, odem da zamijenim punu knjigu za praznu, koja me već čeka kraj sarandže. Nisam nikad doznao ko je tu donosi, nije moje da to znam. Vraćam se sa visa dok vjetar na pučinu, od mene sve dalje, odnosi ispisanu Veliku Knjigu, vijoreći otvorenim stranicama kao laticama. Ništa ne osjećam radi tog gubitka, novi prazni listovi čekaju na moju gorčinu. Tada se smrači i ja se uz grmljavinu i pljusak vraćam u golaj vodi, na drhtavi Početak.

Silama treba svjedočanstvo, da bi na dan kad se Znak pojavi, sve još jednom provjerili i odabrali one koje su iskonom namijenili za Svetu Zadaću. Ja među takvima neću biti. Meni će, rekoh li vam, biti podarena smrtnost. Radi takve nagrade ja sve ovo i činim bez pogo-vora, ropski.

Zapisujem. Što je bilo. Što je sad. Hroničar ne zna što će biti. Kad bude biće, za neko drugo pero, zadaća.

Vi, koji ovo čitate, vi daleki, s one strane mora čitatelji, jer dopušteno je meni da za vas pripovijest ovu darom svojim slažem, kao što naloženo i vama jeste da moje znakove odgonetate, znajte jedno: sumnjati smijete. Na mržnju spram nepoznatog varalice imate pravo. I na bijes, posprd, nehaj i zarađenu komotnost. Sve radi ove ispovijesti. Mada će vas, ponajprije, od ovih zapisa, strah, zeblja da snađe. Jer ovo nije Sveta Knjiga, da vas tješi. Velika Knjiga zbunjuje i straši, ona upozorava. I Sveta Knjiga upozorava, ali laže dok to čini, jer je od laži lakše duši čovjekovoj. Velika Knjiga govori istinu, a istina peče kao lava srce ljudsko. Istinu ti nećeš, s one strane mora čitatelju!

Ovo što slijedi je kronika Valdinsa i njegovih žitelja. Valdinos je konstrukcija, žitelji Valdinsa glumci su – sjene koje promiču krajem i vremenima. Događaji su provokacije, stradanja su simboli. Ironija, melanholija. Sentiment i ponekad veselja igre su tame i svjetla. Moje pravo i želja da umrem, a ne da mi se – to su metafore. Ja nemam Vrijeme iako jesam darovan besmrtnošću. Od njega se prave i junaci moji. Valdinos je mjesto gdje se Vrijeme igra.

Nisam krivac, iako jesam kažnjenik. Što pored mene prođe zapišem, čak i sebe izmišljati mogu, iskustvo me počesto time nagradi, po volji izostavim bitno, veličam nebitno. Sile znaju za moj dar da sve izokrenem, u krvi su mi, otrovom zmijskim, ubrizgali klicu genijalnosti. Pripovijedam (urijetko i propovjedam), ono što je trajanjem svojim dalo za pravo Zakonu i Vjeri: govoriti budućnosti o pojedinačnom misleći na opšte, slaviti primjerom a kuditi neskromnim, dohvaćati suštinu pojava jezdeći po periferiji, gdje bolje se vidi ono sred čega nisi.

A kad se jednom na pučini pojavi Znak moje biće ozariće prolaznost, kojom i jesam bio začet. Dok se to ne desi trpljenjem ću produžavati gorku slavu svoje besmrtnosti koja mi je nametnuta. Ionako o sebi sve manje mislim kao o ljudskom biću. Ionako sve manje ljudskom sam stvoru nalik. A znam da Bog nisam.

Da jesam Bog, zar bih vam sve ovo ovako govorio. Čovjek koji ima tajnu nije u dosluhu sa sobom, a duh u takvom tijelu nesproman je za isповјedaonicu, iako mu zadaća posve na isповјest liči. Čovjek sa tajnom može meni samo nalik biti, ali on za dijalog nije, jer misli da je sve. A onaj ko misli da je sve, ima li prava biti išta doli Bog. Čim vam pričam prihvatom da moj govor bude vaša svojina, radi vaših ušiju rečena naglas, što Bog nikad neće poželjeti, prihvatom da budem vaš izazov, čega se Bog nikada neće dosjetiti. Ne stoga što nije veleuman, već što je osion. A ne vjerujte onima koji vas ubjeđuju da je pisanje tajna velika, a pjesničko blizu božanskom. Svako ko piše, ja vam kažem, za Smrt je. A što ga ona neće, što njom pogođen nije, kazna jeste, kao što bi nagrada bila i kad bi prolaznost stekli.

O toj je himeri slovo.

Godine 951. po Hidžri, a 1571. po Hristu Gospodinu, izvršen je, nalogom fermana paše skadarskog, pokolj grupe heliognostika u Valdinosu. Vijest o pojavi tih heretika, mirnoga lika i još mirnije naravi, bijaše doprla koju godinu ranije i do sultana, a moguće da je njega o slaviteljima sunca i njihovom učenju obavijestio visoki mletački službenik Domeniko Cafo, zapovjednik solane kraj Svetog Nikole na Bojani. Naime, pošast od ideje te grupe učenih ljudi sa svojim porodicama, koji su slavili Sunce i rad kao najveću svetinju u životu ljudskom, nadrasla je uvalu i počela da se širi kao požar diljem novouspostavljenog carstva osmanskog. Plemenitost te paganske vjere nije se dopala ni katolicima, a pravoslavni svijet ionako ništa nije razumio.

U tom pokolju uva ostalo nije. Sve spaljeno, porušeno. Navodno je samo Mavro Jani, isposnik u skrovištu iznad Vučje Jame ostao, ali njegovu sudbinu otad pa nadalje ne potvrđuje nijedan izvor, ni jedno predanje. Niko do mašte pišćeve.

Godine 1358. po Hidžri, a 1978. po Hristu Gospodinu, vlast samoupravnog socijalizma protjerala je iz Valdinosu sve familije koje su uvalu nastanjivale. Istjerani su bili od djedova poljodjelci, vinogradari, ribari maslinari, od sve tri vjere narod, i slavili su rad kao najviši cilj ljudski. Njihove su bašte obilovale povrćem i voćem, maslinovo se ulje točilo, vino domaće iz vinograda sa padina Mandre, sušila se riba na asurama od trski i tamnjelo koljivo u sušnicama. Mirni ljudi, navikli na osamu i blagosloven rad, izvedeni bijahu sa ognjišta po zakonu o eksproprijaciji,

takozvanom zakonu o oduzimanju tuđe muke po pravičnoj naknadi: za čokot paklo duhana, za maslinovo stablo vreća brašna, za kuće i prostrana imanja tek dovoljno da se u gradu kupi stan ili kuća sred betona. Razlog iseljavanja: Armija preuzima uvalu u vojne svrhe. Malo se ko bunio, jer je Sila sudila i presudila radu, urednosti i domaćinskom. Valdinos je opasan bodljivom žicom na betonskim stubovima. A žitelji uvale odživjeli su preostale dane na asfaltu, među žagor koga nisu razumjeli, i nadalje mirni, reklo bi se bez očaja u srcu, bez mržnje u duši. Ne radeći gotovo ništa.

Umjesto u vojne svrhe, Armija je u uvali podigla turistički poligon u finansijske svrhe.

Godine 1377. po Hidžri, a 1997. po Hristu Gospodinu, u Valdinos je svom silinom udarilo zlo vrijeme i naopaki ljudi. Nekoliko stotina zanemarenih i zbunjenih profesionalnih vojnika, koji izgubiše sve ratove u Sloveniji, Hrvatskoj, Makedoniji i Bosni, naseliše uvalu i grad u okolini. Siti ratovanja, svaki odreda poželi da se okane topovnjača, mina, torpeda, podmornica i palubnog lakog naoružanja. Pogrešnih vojnih zapovijesti i maglovitih ratnih planova. Ratne brodove pretvorili su u ribarice. Zbaciše svoja propisana odijela i lente. Na se navukoše seljačke odežde.

Počeli su da obrađuju poljane, da krče stare vinograde i sade novu lozu, apostolsku tamjaniku i opor vranac crnogorski, da goje goveda, ovce i koze. Očistiše drač i paprat ispod zapuštenih maslinjaka. Procvjeta pustara. Zaludne su bile sve rjeđe naredbe iz Komande: bivši ratnici našli su svoju sreću u navikama i potrebi svojih djedova i očeva da su zemljom vezani. Postajali su ono što su uvijek, najviše i najbolje bili – vinogradari, vočari i stočari. A ne ratnici usudom natjerani da sve bitke gube izuzev onih kojima ih je zemlja obavezala.

I desi se prvi put u svih godina Hidžre i godina Hrista Gospodina da u Valdinos ne uđe sila i da sila iz Valdinos nikoga ne potjera. Slavitelji Sunca i rada ostadoše ovoga puta pošteđeni. Bijaše izgledalo da će božanski dani poteći u uvali Valdinos, kraj grada Ulcinja, u državi Crnoj Gori.

Godine 1580. po Hidžri, a 2020 po Hristu Gospodinu, nahrliše, nadriješe, nahrupiše, nalegoše, jurnuše u uvalu Valdinos horde Tatara. Sasjekoše sabljama sve živo. Konji njihovi djecu su gazili, ženama su, mrgodni i smrdljivi, vratove klali. Potjeraše stoku za sobom, spališe stogove, staje i kuće. Za manje od dana osta Valdinos opet pust, ne osta u uvali niko sem insekata.

Prođe nekoliko nedjelja od tog kobnog dana. Smradove lešina utopiše kiše, šakali raskuboše ostalo. Kostii ljudske zablistale su na suncu koga više niko nije imao da slavi. I tada, hroničar zapisa da je vaskresenje bilo, siđe sa Vilinih Voda, iz skrovišta nad Vučjom Jamom, starac. Zarastao u šarenu bradu, sa štapom od drenjine u ruci. Njime kuckajući po oblucima krenu žalom kao lelujava utvara. Obiđe uvalu, zaviri u svaki kutak svog dugog djetinjstva, prelista sjećanjem stranice svog beskrajnog života. U suton se vrati na žalo, sjede na lažinu, čekajući da počnu dani njegove duge starosti. I stade da ponavlja šapatom, kao u molitvi:

»Takvo je vrijeme bilo, takvo je vrijeme bilo...«

1.

Sa visoravni, gdje smo zastali da se odmorimo, otac i ja sišli smo u uvalu.

– Ovdje ćemo živjeti, rekao je naprečac.

Ranije, nakon nebrojeno dana lutanja od pradomovine ka zamišljenoj domaji, dižući prašinu drumovima, vijugavim bijelim prugama kroz makiju i kamenjare, nad morem koje se redovito naziralo na vidiku kao spokoj, tražeći po slutnji kroz čestare najkraći put, otac je pričao a ja ćutao, o našem rodu koji je ostao daleko, koga se više nisam ni sjećao; toliko smo dugo na putu putnici bili.

Pričao mi je uglavnom o mrtvima i o njihovom životnom bremenu dok ih je bilo u životu. Odlukom da nastanimo Valdinos (tada mu nismo znali ime), odlukom koju je rodila prije slutnja nego realni obrisi prostora u koga smo ulazili, on se oprštao od prošlosti i svih koji su u njoj čamili, vjerujući da samnom može početi iznova da sanja vjeru i osjeća radost. Bio sam mu i uzdanica i briga, a on meni sav smisao. Bili smo sami na svijetu ali nam niko nije trebao da bi nam bilo lakše. Godina je 1616, vedar je prolječni dan, ne znamo koji, dok obasjani zubatim suncem ulazimo u kraj o kome ne znamo ništa, osim da je pust i lijep. Vjerujući da smo stigli. A to je vrijedan osjećaj svakoj skitnici koja preživi dug put i nebrojene opasnosti.

Mršavi četrdesetogodišnjak i desetogodišnje dijete počinju novelu o predistoriji jedne porodice. Kraj jednog puta načinje priču o novom, jedna sudbina otvara vrata novim, a nije sve u tome da

se ispriča priča. Priču treba i odživjeti, da bi joj vjerovali. Svaki od nas ima u svom životu dva područja: ono koje mu je dato i ono koje sam stekne. Baciš kamen u vodu, on pljusne i potone u lelu-javi modri bezdan, ali se od oblutka počnu kružnice da šire, sve veće i veće, a ti u središtu svih tih krugova, više im i ne pripadaju-ći ali njihovoj kretnji uzrok, njihovo počelo, tvorac budućih giba-nja, zaštićen dubinom a kriv posljedicom koju si izazvao... Od ove priče nove će se kazivati. Kad dođe vrijeme za svaku od njih.

Sišli su na šljunčanu obalu, umorni od sna. Vjetar s mora udarao je u granje napuštenih maslina koje su od njega škripale.

– Ne vidim opasnost. Usnućemo kraj one razvaline, reče. Uz nju je hladovina gusta.

Prostrli su prnje i legli kraj zida napuštene građevine. Iz crnih prozora štrčali su drač i divlja smokva, vrata oburdanih ivica za-boravila su prvobitnu namjenu. Otac i dijete, iscrpljene grude mesa, ogrtali su se ćutanjem. U njih, polegale, gledalo je modro popodnevno nebo.

Kad se čovjek prenuo zorilo je. Ruke su im vezane vlažnom oputom, a noge sputane ribarskim kanapom o najbližu masli-nu. Dječak se, probuđen, trzao, uplašen od neobičnog položa-ja. Čekali su, gledajući kako nad njima mijene noći i dana raz-gone oblake i vlagu.

– Ne boj se, reče otac šapatom. To je neko ko živi ovdje. Usko-ro će nam doći, inače bi nas na spavanju ubio.

Dan je ulazio pod stabla i u ruševinu kad su čuli grube korake po oblucima. Čovjek i djevojka su prilazili. Sjeli su pored zaroblje-nika. Muškarac je prvi progovorio, direktno i oštro:

– Ne ličite na one koji idu dalje. Ko ovamo siđe, probivši se kroz silnu cerucu i drač, dalje ne kani. Ličite na one koji bi ostali, oni u prolazu i ne silaze, jer staze dovđje nema. Ubiću vas ako osta-nete, to sam htio da vam kažem.

– Ne tražimo puno, smireno odgovori otac. Iz gladi i od nasilja smo utekli. Ima mjesta za četvoro... ako smo sami ovdje. Vas dvoje što nas vezaste, nas dvoje vezanih.

Mlada žena ih je gledala netremice. Bila je prljava, suve kože i u dronjcima, ali je ispod tih halja vezani muškarac vidio jedro tijelo. Stavila je bila djetetu u usta komad usoljene ribe. Ono počeo da uz plač žvaće.

– Krvnici su vas nama poslali. Ko bi se inače toliko uporno spuštao niz makiju? Da ovdje nastavi život, ovdje gdje je sve prošlost!

– Ne poznajem ko su tvoji krvnici, a ni ti moje ne znaš, radi kojih me put lomio dovde. Ja bježim od nevolja, neznanče, da bih hudoj sudbini svog roda zavarao trag. Odveži me... odveži bar dječaka. Nije u nama zlo.

Čovjek nije odgovorio. Ustao je i naglo povukao djevojku za sobom. Dječak zarida. Otac mu kaza da začuti.

Mlada žena se, čuvši jecaj, u trku vratila. Čučeci pred zarobljenikom šaputala je, kapljice pljuvačke prskale su lice pogurenom muškarcu. Tiho je rekla:

– Ne boj se, stranče, ni ti se, dijete, ne straši. Odvikao se od mirnih ljudi. Zavjetovan je pa je zato robustan. A ja, ja vam vjerujem.

I ocu je gurnula u usta komad suve ribe i otrčala. Progutala je makiju.

Iza podna donijeli su hranu, ali ih nijesu drijekali. Žena im je uporno ustima prinosila zalogaje. Gledala je u očeve plave oči i smijala se bez glasa tome kako halapljivo žvaće. Neznamac je gledao u pučinu i dalje namrgođen.

– Da im popustim vezove?

Neznamac odrečno krenu glavom.

Otac je, pak, preko zalogaja jednako režao: »nisu došli kao neprijatelji, on je iz daleka od ovakvih bježao, a gledaj u što je upao, hrane ih kao pse, i sputani su jednako tako, a zašto...«

– Ne viči, čovječe, nisi u situaciji da biraš i da se ljutiš: ti si vezan. A to da si iz Moskopolja ovamo došao, kao što kažeš, to ti ne vjerujem.

– Mislim da sam u situaciji nedostojnoj čovjeka. A jesam iz Moskopolja, Grk, Grk u hapsu.

Dječak je opet zaplakao. Žena ga je grlila i tješila, sve dok nasmrnut pogled njenog partioca ne učini da ustane i udalji se. Ovaj krenu za njom. Prije nego ode pokvasi oputu oko članka vezanih.

Vrijeme do mraka otac je utrošio driješeći omekšalu kožu. Veze su bile jake. Istegnut uz nejaka leđa djeteta hvatao je zubima lji-gave trake. Raskrvavio je usne, ali je djetetu oslobodio ruke.

Uto dječak viknu:

– Evo ih, oče! Dolaze.

U mraku je pucketao šljunak, trla su stopala o lažinu kao da kandže grebu po slami.

– Pribij se uz stablo, gdje su te ostavili, upozori ga otac.

Došla je samo ona. Stala je iznad njih i neko vrijeme ćutala. Grudi su joj se dizale kao valovi. Naglo se sagla i nožem vješto presjekla preostalu oputu. Smijala se.

– Zove vas u pećinu, rekla je ne krijući radost.

Gledala je u muškarca užarenim očima. Vjetar joj je mrsio kosu. Dječak se oslanjao o njeno bedro.

(Tada sam prvi put osjetio težak miris žene i znao sam zašto ga osjećam.)

2.

Dvadeset tri godine ranije dojedrio je u uvalu dotrajali škuner. Tukla je bura, a na granama uz obalu visile su ledenice. Bilo je vedro, do bljeska sunčano, kad su sa barke iskrcana, bolje je reći: pobacana u plićak, dvadesetorica uznurenih mornara. Ljudi su bili leprozni. U uvali, gdje je određen karantin, morali su ostati, prepušteni svojoj teškoj sudbini. Lađa je, navodno, trebala da se nakon nekog vremena vrati i pokupi preživjele. Tako im je rečeno.

Bolesnici su se, drhteći, dovukli do kamene kuće. Jači su iznijeli stvari i darovanu hranu. Od božijih darova imali su strpljenje i nadu. Strpljenje su vremenom gubili, nadu je svaki od njih sačuvao do sudnjeg časa. Na vrh nastambe poperena je crna zastava, znak da je lazaret nastanjen.

Jedan od njih, duge kose, u crnoj mantiji, hitra koraka i žustrih kretnji, najviši među njima, razmještao je stvari. Njegov zvonak glas odjekivao je suvomraznim briježjem. Tog čovjeka gubavci su zvali Mavro Jani.

Kasnije, a po obavezi za kužna mjesta i gubavce, otišao je na rt da na liticama nađe mjesto odakle će potom dežurni posmatrati pučinu. Otad, svakodnevno, taj bi čekao dobar dio dana ne bi li bliže obali naišlo plovilo. Tad bi se zapalila vatra i dimnim signalima utvrđenim peljarom slala se poruka: u uvali je lazaret i bolesnici, pa neka ne ulaze u uvalu i sidro ne bacaju, nego s milim bogom produže, nakon što hranu ili drugo što od pomoći jadnicima, nakon manevra, što bliže obali, bace.

Stražar je dočekivao jutro, ispraćao sunce. Jedrenjaci su prolazili. Nikad niko nije ništa s palube darivao nesretnicima.

Ime tog čovjeka čuva i pismo mletačkog trgovca kotorskom providuru, ali i jedan popis brodske posade na grčkom jeziku. Prepoznamo ga i u imenu raščinjenog monaha sa Atosa. Dotad odan osobenožiću u skitu ugnježđenom na usjeku litice kraj manastira Pantokratos,

*namah, iz razloga nama nepoznatih, »obrnio je naravi i predano-
sti bogu« i pridružio se gusaru Zahariju, služeći tog monstruma kao
kormilar. Latin u pismu priznaje da se i spasio od Zaharija, zahva-
ljujući lukavstvu Mavro Janija, sa kojim se, tokom robovanja na bro-
du, sprijateljio.*

*A u tevteru, nađenom u ostavštini hodže staroulcinjskog, Bušatli-
je, i danas arapska pismena svjedoče da je naš junak kaurski hadžija
o kome ljudi u kasabi govore kao o davaocu tilsuma, a ovaj ih, kad
na pokoru dođu, učeći ih životnim vještinama, odvrće od vjere, jer
sam ne vjeruje ni u jednu. Uredovati tome dotični muktar ne može
»među svijetom koji je islam primio juče, a sutra će ga odbaciti«, pa
moli višu vlast, skadarskog kadiju, da se nešto poduzme protiv ovog
misirbabe i divanije, ne Karajovana već Karašejtana, koji je, valah,
gori i od vlaha s kamenjara. Muktar se na tom mjestu i vajka svom
pretpostavljenom da je, doduše, paganin o kome piše star, prestar, ali
je do njegovog konca još daleko, hairli bilo.*

3.

*I kad bješe Isus u jednome gradu, i gle,
čovjek sav u gubi: i vidjevši Isusa pade
ničice moleći mu se i govoreći:
Gospode, ako hoćeš možeš me očistiti.
I pruživši ruku dohvati ga se, i reče:
Hoću, očisti se. I odmah guba spade sa njega.*

Jevandelje po Luki 5 (12-13)

(Odlomak iz pisma nepoznatog putnika-putopisca sa putovanja iz Budve za Krf, koji, pored ostalog, pominje i mletački lazaret u Valdinosu i lazarevce, dajući samouvjerenu opasku koja nije lišena maštovite dramatike.

DAD Copie di lettera diverze, knjiga 1, 18 septembra 1546.)

»Na koži tijela ljudskih otoci i ljuspe nađu li se, sveštenika među bonike odvesti. Reći će im taj: to lepra je što nagriza, sjajne mrlje ostavlja po tijelu, kvрге na licu, u utrobi rane žive. I biće, jer mora se tako postupiti, odjeća njihova razderana, koža s glave i sramote obrijana. Boni će usta zaklanjati i, dok budu išli u lazaret, vikati bez prestanka, svijetu koji će ih u strahu gledati: nečist, nečist, nečist!

Staniće se u odvojeno boravište svi, od zajednice izopšteni, od božije pažnje oprošteni. Osnovaće novu koloniju i nove uredbe za nju. Pa kako bude.

A vratiti se iz ružičnjaka i peliništa neće nijedan. Kao da postojali nisu.«

4.

Slušali smo njegovu priču, skupljeni u uglu pećine. Srkao je iz zelenog bocunića mirišljavu rakiju od maginja. Već je bio opijen tim otrovom, no jednako je govorio, sporo, jedva čujno. Mlada žena spavala je na kožjem prostiraču. Na sredini nastambe pucketala je vatra a dim iz vlažnih debala lijegao po prostoriji.

– Koliko li je slutnji, misli o slobodi koja neće doći, niklo na stazama između lazareta i pećine nad liticama! U ono doba lepree, doba koje je moju dušu vezalo u mrtvi čvor. Uske putanje kroz čestar, koje bijah sam prokrčio, kao da su odvajale ono što moram od onog što bih htio a na što bih imao pravo. Pravo da budem slobodan, jer sam zdrav, i obaveze da budem human, jer ih nisam mogao ostaviti. A htio sam da žive jednako kao što sam htio i da umru. Smjenjivao se u meni nemir kad bih k njima dolazio (bez dobrih vijesti, praznih šaka), i mir kad bih kretao ka hridi (obećavajući da će brodovi uskoro baciti namirnice i meleme). Već poluludi pružali su ruke za mojima, pipajući kvrgavim prstima po mojoj odjeći nisam li što u njoj sakrio.

Nakon toga neko bi od njih zaridao, muški smiješno. Okrenuli bi se od mene, otišli na žal i legli na oblutke: godila im je toplina bijelog kamenja. Kidali su dronjke sa sebe ne bi li zrake sunčane što više milovale njihovu raspuklu kožu.

Ko je toj odbačenoj gomili bolesnog mesa, koje je mjesecima, možda i godinama, skrivalo u se zlo sjeme zaraze, ko je tih dana mogao da im da više olakšanja od zraka užarene kugle pod kojom su, pred lazaretom povaljeni, sebe izlagali?

Jednom, u bijesu, ne birajući riječi, digao sam ruke ka nebu. Pružio jesam bio prst u sunce i opsovao boga. Jedamput tiho, kroz zube, ne bez nelagode, pa potom jače, još jače, dok nisam zarikao. Nije me više bilo ni strah, ni stid, savjest svoju nisam uznemirio. Huljenje je iz mene izlazilo lako. Tresući cijelim tijelom gledao sam u novo božanstvo, silu nove spoznaje, u Vjeru koja je pekla moje užarene oči pune suza.

Poskakali su, svi do jednog, i nijemo me gledali. Zatim su, jedan za drugim, počeli da me oponašaju. Uzimali su oblutke lupajući jedan o drugi, psujući i stenjući, zanoseći deformisanim tijelima prema zapadu. Sunce, sunce, sunce...

– Je li ko od njih preživio, kazuj o njihovoj sudbini, upita otac da bi prekratio nastalu tišinu.

– Niko, osim mene i ove djevojke, koja je u uvalu stigla docnije... A umirali su, začudo, mirno. Ne kastigajući više sebe, kako obično gubavci rade. Padajući na moje ispružene ruke, gledajući me očima koje su se nazirale iz unakaženih lica. Činilo mi se, tih dana, tih mjeseci, da vidim kako iz njihovih raspuklih usana izlaze pramenovi duše i izvijaju se u prostor kao pređa, kao sa-zrio pamuk vjetrom otrgnut sa mahune. Kao svila sa jablanova. Mnogi su već vjerovali u Ono što sam počeo da propovijedam. A ja nisam ništa obećavao, naročito ne život vječni dušama napćenih. Nikad, nijednom. Samo sam kažiprstom ukočene ruke uporno upirao ka suncu i njegovoj putanji.

Još bi poneki smrtnik prstima povukao po grudima znak krsta, ali sam ih surovo odvrćao od toga: krst se vas odrekao, vaše patnje smetnuo.

U bunilu tjerali bi me i dalje na rt. A tamo, pučinom, nijedna lađa da kormilom obrne za mojim dimnim znakom. Mnogi jedrenjak je projedrio pored mog čekanja, Vraćao bih se, opet odlazio i vraćao se, praznih šaka, lažući ih da će neko baciti pomoć. Mucali su, suzni, da su i oni vidjeli jedrenjak i moje signale, i da su znali, a sad znaju konačno, da im niko neće ništa pružiti sa pučine. Odsad na rt treba ići samo sunčevog zatona radi. Ne treba vatre da palim i dimne signale da šaljem, nego suncu na zalasku da se poklonim i novo grijanje izmolim za sjutradan, od Njega koji odlazi na počinak, Njemu zahtjev da nam iznova dođe i patnju bonika pomiluje toplinom.

Bi im želja uslišana. Oblačić se u skute nebesa ne savi više od pola godine. Sijalo je naše božanstvo dok posljednji gubavac nije dušicu ispustio. Tiho su stenjali odlazeći, goli, nalik suvom granju jesenjem, iako je ljeto dolazilo, pohara julska...

– Zakopani su na Žutom Brijegu, javi se djevojka koja se u međuvremenu probudila, zemlja je nad njima posuta krečom iz karantina... Groblje je dolje, ukraj, gdje se suše agrumi i trstika njiše, poče da objašnjava, gledajući iznova netremice pridošlicu u oči.

– Bijaše jedan od njih, produži priču starac, najmlađi (kraste nisu posve nagrdile ljepotu njegovog lica, a oči mu bjehu još bistra nebeska plavet), u bunilo pao kao u bunar. Ali mi zatraži da ja, majci njegovoj, pismo uresim. Pomenu Siciliju, selo svoje na kamenom visu. Sročih pismena, ukrasih o ružnom, slagah o istinitom, pa ga odnesosmo na rt da zapis, u bocuniću začepljen smolom i pijeskom, baci. Tamo je dušu ispustio smijući se i gledajući u staklenu pošiljku koju je maestral nosio na jugoistok. Njegovo lako tijelo takođe smo potopili u vodu, otisnuvši ga za pismom. Plutalo je dugo, kao naduvani lutak... Na toj strani zaliva, kad je vjetar jak, kad mjeseca nema i stud legne, i danas možemo čuti kako majku doziva.

– Te patne duše sa Žutog Brijega, opet se javi djevojka, znaju nekad izaći iz gliba grobljanog za ušesa čupajući zvjerinje. Huče oko brnistre, topoću iznad žbunića lavande. Smiriti tada zduhaće može samo tamjan i razblažena krv žrtvovanih životinja kojom škropim ograđeni prostor. Prva zraka sunčana kad na groblje legne, smire se pokojnici...

Otac i ja slušali smo čudesnu priču, obojica u jezi od ovih osoba kojima smo gosti. Vjerovali u početku nismo ništa. Trebalo je da prođu mnoge mjesečeve mijene, da se obrnu vjetrovi više puta, pa da se naše, ortodoksiji navikle duše naviknu na pagane

sa kojima im je dato da žive i družu se. Ipak, Mavro Jani iz naših priroda nije uspio da izgura ravnodušnost, pred silnom vatrom njegove jeresi ostali smo u sumnji. Nama nije bilo stalo ni do jedne vjere, osim one u strasti da živjeti samo treba, živjeti što mirnije i lakše, koliko se može, koliko nam daju preostali dani.

5.

Gubavci koje je čuvao i potom ispraćao u smrt, slatko odmorite, trajno su obilježili buduće dane Mavro Janija. Uspomene na bolesnike i sve veća predanost Suncu tovarili su njegovu osamu toliko da je on više nije ni osjećao. U nove dane ulazio je spokojan i zdrav. Znao je što će, a kad čovjek to zna, onda i živi.

Rado se sjećao časa, i taj nam čas prečesto ponavljao pričom, kad je u njemu, na uobičajenom putu od lazareta do rta, zasjala misao da je u suncu istina, u njegovij snazi vječnost, a u hrišćanskom bogoštovlju obmana. Zagledan jutrom u kristalnu svjetlost, večerima u purpur zapada, nova vjera se u njemu nametala staroj; kao da kožu svlači, novim se ruhom kiti; kao da mu tijelom umjesto krvi hrišćanske snopovi svjetlosti šibaju; kao da stare oči neko puni novim slikama.

Disciplinom monaha gradio je novu misao: dolazimo na svijet, kažu, nevini a plaćni, nesvjesni mjesta koga tek zauzimamo, uloge koja nas čeka. Sa prvim naučenim riječima koje čusmo od strpljivih matera i tihih kućnih staraca, usele se u naš svjetonazor pojmovi o bogu ocu i njegovom odabraniku, sinu mučeniku. Uče nas vjeri u njih, uče nas nadi sa njima. Ne znamo gdje su, ne treba da pitamo gdje su, ali jesu; ne znamo kako izgledaju, ne treba da znamo u kojim staništima borave, ali je njihova sveprisutnost nesporna; ma što smislili poduk je njihov, oca, sina i duha svetoga;

što taknemo već je dotakla i oblik tome dala njihova stvoriteljska ruka; što steknemo njihovim je dopuštenjem dato; od čega se opraštamo, njihovim je sudom i voljom otišlo od nas...

Sunce sija.

Vele knjige i misionari; trava niče i žitarice zriju, jaganjci doljem skakuću i zvijeri šumama gaze, ljudi se vole i množe voljom Svevišnjeg...

Sunce samo sija.

Tuge naših života zadnje putovanje pod teretom krsta sina božjeg nalik su, radosti naše uskrsnuću Sina istovjetne jesu...

A Sunce – sija.

Kad ratovi bjesne, bolesti satiru nahije i države, i to božjom voljom dešava se...

Suncu je samo sijati i topliti dato.

Misao čovjekova o čovjeku, čauri duše, galopu srca, zdravlje i bolesti tjelesne, dar je ili kazna Očeva i milost Sina Njegovog koji nikad gnjevan nije...

Sunce iznova samo sjati umije. Nema od njega pravila, ništa ne zahtijeva, ništa ne uslovljava; ni traga prijetnjama ni molbi, ni konfuznih govora kakve su skaske jevangelista iz svetih knjiga. Jedino ga oblak kojiput skrije, da čovjek osjeti kako je kad ga nije. Uplaši li se biće sjene a njega opet evo, bez prijekora, isto darežljiva.

I kad nam misao na grijeh, ili grijeh sam, što ga sebi ili bližnjima počinismo, savjest dirne, to je, dogmati vele, upozorenje neposlušnima od Boga oca i Sina. Jer oni najprije upozoravaju i prijetе, potom obećavaju. Sve svete knjige pune su prijetnji i ograničenja. Obećanja, kad ih ponude, uslovljena su obavezama. Darova je malo. Uvijek: *ali, ako, kad ti ovamo oni će onamo, budeš li – biće, ne budeš li, tek će biti.*

Sunce ništa ne obećava.

Ono sija.

Ono utopljava.

Ono na rađanje navodi.

Nema sokova u svetim knjigama. Nema radosti, sve plač i ispaštanje, ustaljen poredak, krajolik bez boje i mirisa, sve mrgodno i kruto. U svetim knjigama smiju se i raduju samo oni koji su proglašeni neprijateljima. Sveci se odreda mrgode, jedino se đavo cereka. Junaci svetih knjiga boje se zdravlja i igre. Svi su oni za smrt. Zajednica nekrofila.

Sunce je za život. Ono uvijek od smrti prema životu ide. Ljudi, poučeni da se uvijek od mladosti starosti primiču, i sunčevu putanju pogrešno računaju: od Istoka Zapadu, a ne kako jeste: od Zapada – Istoku.

6.

Mavro Jani svlačio je monašku halju crnorisca. Gubavci su ga gledali ne vjerujući. Paganin se golitio pred njima. Bajajući govorio im je da i njih želi da povede novom stazom vjere. Osjećali su, kao i svi osuđeni a nevini – strah.

Proklinjao je ljude i njihove uredbe, sve lađe i mornare svijeta slao na dna morska, hulio i rugao se svom ortodoksnom redu, pominjao bezdušnost evropejsku, surovost azijatsku, prevrtljivost papsku i sterilnost vasaelsku, a milostivio grupu izgonasa sa kojima je. Dižući ruke i glavu u visine, odakle se na njih žario nebeski disk.

I leprozni su dizali ranjave glave, raspalih nosnica udisali tamjan i zapaljeni vrijes, izvrćući očima kao padavičari. U Sunce se nije

moglo gledati, ali je toplinu na suvim obrazima, svem kvrgavom tijelu, osjećao svaki od njih. Trudili su se da ponavljaju riječi novosveštenika, valdinoškog heliognostika.

A on im je govorio:

– Lazara prokunite! I volju Isusovu da ovaj trećega dana po smrti svojoj uskrsne i vama zaštitnik bude. I Svetoga Roka sotonu predajte, neka se sladi zvjerinji želudac... Gdje su sada oni? Gdje je milosrđe Isusovo, osjeća li ga iko od vas na napaćenim tijelima? Koga ima u ovom kamenjaru da bi stao u vašu zaštitu, ima li s pučine nade za vas? Kanite se, braćo, stečenih zabluda! Prezrite zaštitu medikusa Luke, on u svetoj knjizi čami, sebičan, umišljen i nastran... Na nas su zaboravili, zaboravimo i mi na njih. Ultima ratio!

I bojte se, strijepite odsad samo od zalaska sunčeva, moleći mu se da zahodom svojim putanju ka nama ne promine sjutra dan.

Kirios vaš Helios od danas jeste!

Na uzvišenju koga je odabrao kao mjesto za propovijedi, neda-leko od lazareta na kog je padala modra svjetlost kasnog popodneva, Mavro Jani svlačio je sa sebe sve staro. Lagano, odvajajući prošlost i uspomene kao listove kalendara. Sa duše hrišćansku vjeru, sa srca skupljenu gorčinu, sa tijela odoru svetogorskog monaha. Isto su za njim činili i bolesnici.

Ostao je go. Krupnog tijela, atletskih muskula, ali kože djevojačke, bezdlak, uda djetinjeg. Ne spuštajući ruke zvao ih je u vodu, gazeći plićakom. Krenuli su za njim. Počela je igra. Nije im branio da se po ranjavim grbavim leđima šibaju prućem brnistre, da grizu jedni druge, tuku se glavama i ječe. Prskala je krv iz lako načetih rana.

Dodirivali su ga, ljubili mu ruke i prsa. Slineći, iskeženih vilica: jesu li se smijali ili ridali?! Napravili su krug oko njega držeći se za ruke. Mavro shvati da taj lanac tijela predstavlja nebesko božanstvo. A da je on centar te apstraktne kružnice. Prskali su ga

potom vodom i sitnim šljunkom umjesto žitom. Trebalo je još da se uzdigne iznad vode pa da se desi čudo, a iz čuda rodi spas.

Ali, on se nije podigao, ostao je i dalje u plicaku, ali spreman na žrtvu, ne misleći više (kao što je mislio ranije) kako će biti zaražen od ogrebotina koje su nokti bolesnika ostavljali na njegovom tijelu, od guste pljuvačke nakon njihovih poljubaca po svom licu i usnama, koju je morska voda teško spirala.

Nakon ritualnog kupanja, nakon divlje igre, smorene spodobе krenule su na obalu, padajući po lažini i kamenjaru. Sivi, nabubrelih rana od morske soli, sklanjali su se pred novosveštenikom koji je oborene glave ušao u lazaret. Vratio se iz kućišta obučen u bijelu odoru. Potom je, ne objašnjavajući ništa, otišao da pod litiце Viline Grede sakuplja borovu smolu sa rijetkih stabala. Nju će otapati na vatri i miješati sa usitnjenim lišćem limunovca: melem za njihove rane. Sunce je bilo zašlo, ali su svi, dok ih je mazao, šaputali izmišljenu i nerazumljivu molitvu, e da bi se ujutro vratio sunčev sjaj, da smiri topline njihovu tjelesnu muku.

7.

Otac je ležao opružen na kosoј postelji, prostoј konstrukciji od drvenih oblica uvezanih na sastavima konopljanim uzlovima. Na mjestu gdje se nalazi glava spavača noseće gredice ulazile su u stijenu, u rupice vješto izdubljene. Odatle, postelja se spuštala do tla, nalik indijanskim nosiljkama za ranjenike. Uz nju je na slami ležala djevojka. Do postelje je bilo ognjište nad kojim je čučao Mavro Jani držeći se rukama za glavu. Nakon priče koju su upravo čuli, sagnuo se nad vatrom džarajući po pepelu. Nijem i u nedoumici da li da je nastavi. Da li su ga razumjeli ovo dvoje pridošlica koje je prihvatio, sredovječan čovjek sa ležaja i

začuden momak nad njim?! Priču o leproznima su morali znati kad su već odlučili da ostanu u zalivu gube. Na tački gdje su stisne stisle more, a more zadrlo u bijelo žalo koje odvaja ravnice od maslinjaka na brijegu. U kraju gdje je samoća i krvnik i rod, težak život zadaća a užasna prošlost zaštitnik. Da ih ovdje niko ne traži, da ih zaborave posve i oni kojima bi možda kojiput pali na um. Otac i dijete su osjećali da ta promjena neće biti prijatna. Ali, radoznalost i draž novine ne mimoilaze ničiju narav, pa ni naravi usamljenih putnika. Koji su našli dom. Nisu krili radost što su tu, a priča koju čuju ne daje nelagodi da bude više od sućuti. Trebalo je krenuti dalje. Zato su sa pažnjom pratili kretnje Mavro Janija, iščekujući.

On je sa police uzeo uzeo obredni nož, izvukao ga iz kožne kanije i počeo da ga kali u žaru. Momak i mlada žena sjedili su sada prekoputa, na gomili suvih koža sitnog zvjerinja, prekrštenih nogu. Gledali su bez riječi, čas u Mavro Janija, čas u čovjeka na postelji koji je prstima masirao oštećenu kožu na zglobovima ruku. U dubini pećine, njima iza leđa, nalazio se još jedan ležaj, manji ali visočiji. I on je bio pretrpan kožama. Nevješto ušiven pokrivač od navoštenog platna za jedrilo visio je nad posteljom kao baldahin.

Pećina je bila suha, uzuzev na ulazu, kraj koga se slivao kamo-točan mlaz vode. Pored vodopada vodi uska staza lijevo nad liticom. Duboka petnaestak metara, oko pet široka, bez hodnika i udubljenja, nalik razjapljenoj čeljusti čudovišta, nastamba je pružala dovoljno zaštite od morskih vjetrova i padavina s mora. U otvor pećine hrupi sada svijetli odsjaj neba. Dovoljno da se razazna oskudno pokućstvo. Sunce koje je tonulo bacalo je na zidove ljubičaste odsjaje. Vatra iznad pepelišta lijepila je na lica čeljadije nemir sjenke. Momku se od takve igre neobične svjetlosti vrtjelo u glavi. Sa kamenog svoda vise nad vatrom mrčave verige. O kuku obješen bakrač. Para iz kotla izlijeće kao uznemireni duhovi.

Sijenka liježe na glavu Mavro Janija i dijeli mu lice na pola. Lijeve strane kao da nema, ne vidi se.. Desna, ona prema ulazu – narandžasta. Mavro Jani već neprijatno mumla, reži, baje i moli, ali je sve što kaže nerazumljivo. Iz bujice glasova izleti i kratak krik. Razaznao bi pažljivi slušalac, a naše momče ima načuljene uši, poneku grčku i tursku riječ. Svi u prostoriji su kao ukočeni, mlada žena gleda nehajno iza Janijevih leđa kako sunce razvlači svoju kuglu o crnu traku horizonta.

Dok pogleduje na pučinu i sunce, Mavro Jani čeka da se oštrica noža užari. Odjednom, kao po komandi, oni čuju iznad pećine sitno roktanje, pijukanje, puhtanje, meket i režanje. Ptice, sitno zvjerinje, glodari, poludjela menažerija. Životinje su uznemirene, grebu o rešetke kaveza i goli kam pod sobom: Mavro Jani se stazom uspeo na liticu, popeo do njih i bira žrtvu.

Svakog dana, u suton, izuzev kad je oblačno, ili tuče nevrijeme, ta mala uplašena stvorenja svjedoče zavjetne radnje heliognostika Mavro Janija. Njihova nagonska panika opire se paganskom ritualu kome su žrtve, one kao da ne priznaju ulogu koja im je dodijeljena u činu koji upravo počinje. Zbog toga su očice razgoračene, tijela u panici letaju po kavezu, malena srca tuku, a kandže, čeljusti i kljunovi, spremaju se na odbranu. Jer, egzekutor se već uspeo do njih i podiže krupnu šaku. Bijela mantija pagani na vijori pred njihovim okicama, na nju se lijepi purpur sutona kao nemirna buktinja.

– Sad će, propišta mlada žena i priđe ocu. – Nikad se neću naviknuti na ovo, kaza ona i bestidno čučnu pred njim, vukući ga za ruku. Otac na dlanu osjeti tvrdu dojku.

U međuvremenu, sveštenik je bio uzeo iz kaveza mrkozlatastu vjevericu i držeći je iza vrata, da ga ne ugrize, krenuo do kame-nog postolja. Žrtvenik se nalazio ispred pećine, tik nad ponorom. Ličio je na pesnicu nad savijenim laktom. Tridesetak metara ispod tukli su talasi o oštro stijenje.

Glas obrednika jača. Sad su riječi razgovjetne: govori grčki.

Otac bijaše u molitvi Mavro Janija prepoznao dijelove iz Prve saborne poslanice Jovana bogoslova. No, bijahu te svete rečenice izmijenjene, dopunjene sintagmama albanskog jezika, čudne sadržine, složenih značenja. »...kao što je on sam u vidjelu, imamo zajednicu jedan s drugim, i krv Isusa Hrista, sina njegova, očičava nas od svakoga grijeha«...»ne pišem vam nove zapovijesti, nego zapovijest staru koju imaste iz početka«...»jer tama prolazi i vidjelo pravo već svijetli«...»da ljubimo jedan drugoga«... Najviše je tu bilo stihova koji su slavili ljubav i svjetlost, dijelova pučkih učenja o vatri i snazi, ali sve improvizovano i iz izvora našoj neukosti nepoznatih. Sunce je uzrok korisnih stvari, govoraše starac. Toplinom svojom iz tla uzdiže bilje i životinje hrani hrabrošću dok čestarom pronose vito tijelo svoje, daje i čovjekovoj nutrini ozračje smjernosti i dobrote, osvjetljava njegovu želju da ga vide i pamte, da se njegovoj vještini trpljenja i odricanja sjete hudi i osorni. Kazavši, potom, da je sa hrišćanstvom čovjek počeo uništavati svoju intimnu vezu s prirodom, svijet je sve više postajao hladan, sterilan, mračan i napušten i samo ga sunce još održava, krijepi, hrani. Stoga, dok Sunce na horizontu slazi u tmini i dubinu, mi smo sred nadirućeg mraka vjerni nadi da ćemo se s Njime opet sresti sjutradan. Stoga Ono ostaje naša najveća misterija, čudo i obećanje. Hrišćanstvo sve obećava na duge staze, na mjeru sreće iza konačnosti, priču o patnji jednog za sve, i to ako zaslužimo, teška je ta tlapnja razumu. Jer sa novim danom, novom toplotom, novim svjetlom, nove su i mogućnosti. Vrativši se sa putovanja po tamnom i širokom beskraju pučine, na drugoj strani nebesa iznova mlad, našoj volji drug, obnavlja se s Njime redovito i naša vjera u uređenost naših života. Samo Suncem održavani taj preostali smisao drži čvrsto u svom užarenom krugu vječnog obnavljanja naše sitne živote... Često je pominjao zajedništvo, snagu plemena, uz dosta skarednih riječi, huleći naročito na hrišćansku dogmu. Sav taj emotivni galimatijas pak, imao je u sebi ravnotežu riječi i sklad emocije kakvu dotad čuli nismo, a rečenicama su se krici i jecaji slagali u monolog o

čovjekoljublju. Staru priču o nadi ljudskoj u svedobrotu koju ljudski rod uprkos svojoj pritajenoj zloći ostavlja pokoljenjima, kadšto kao tlapnju, kadšto kao zavjet.

Desna ruka, podignuta nad glavom, steže noš oštrice. Iz nje, od noćnog vjetra, izvija se para. Ispod lijeve šake, položeno na gladak kamen, trese se, prignječeno, dlakavo tjelašće.

Gotovo u isto vrijeme kad je sunce zašlo na pučini krv žrtve potekla je niz kameno postolje. Heliognostik je urlao a udar maestrala o hridi ojačao. Jer, sutra će božanstvo kome su prinijeli mlaz krvi, zadovoljeno, opat zasjati i otopliti sve napaćene pod kapom nebeskom.

– On je lud, kriknulo je momče i prigrilo ženu. Ona je, međutim, bila priljubljena uz oca. Trla je bestidno grudi o očev stomak, šetala jezikom po njegovom vratu.

Otac se strese, odgurnu je, povuče sina za ruku. Otrčaše stazom ka lazaretu. Osvrćući se, vidješe kako mlada žena već dere kožu glodara. Komade mesa bacala je u more, kao da želi da nahrani zamišljenu neman koja ispod njih čeka te sitne zalogaje.

8.

Osvanuo je dan naprskan flekama svjetlosti. Nalik kapima rose kad drhte na laticama đurđevka koji se otvara u dolini a neko to gleda sa brijega. A sa brijega, kao da lebdi u jutarnjem pejsažu uvale, silazila je samotnikova prilika. Dolazio je ka ocu i sinu hitro, ali ne više prijeteci, vidjelo se to po lakom hodu, obluci više nisu letjeli oko njegovih stopala, dolazio je kao da igra dok hoda a ne kao da se prikrada. Prilazio im je čovjek dobrih namjera, željan da vidi one kojima ide, iako ih je sinoć prestravio pagan-skim činom. Dolazio je sam.

– Mavro Jani nije lud, to hoću da vam kažem, rekao je tobože uvrijeđeno, bacivši pred očeve noge punu vrećicu.

– Čuo si što je momče reklo? Pogodilo te to..

– Ništa djeci ne zamjeram, kao ni onima kojima jezik trči ispred misli.

– Smatraš me lakomislenim. A jesi izgledao suludo.

– Zaneseno, hoćeš reći. Predan onome u što vjerujem.

– Svako od ljudi u nešto vjeruje. Ali vjerovati da krv nedužnih životinjica obećava vedar sjutrašnji dan, to ne mogu...Ne voliš hrišćane?!

Lecnuo se i mrko pogledao. Dalje govorenje bilo je i pravdanje, i ispovijest, i propovijed. Neodređena potreba da oca ubjeđuje u ono u što vjeruje i što čini radi onog u što vjeruje. I neskrivena potreba da i nas pridobije toj vjeri u sunce i njegov sjaj, u živu toplotu paganstva.

– Krv nedužnih životinja, veliš... U kojoj stvarnosti stanuju tvoji zaključci? Tvoji principi? Uvjerenja i moral? Tvoja nada o šta se oslanja? More krvi od poklanih životinja poteklo je vremenom čovječanstva. Pagani, ortodoksi, katolici, islamci, budisti, ovi i oni, za ono i ovo, svi liju krv ljudi koje mrze i krv životinja koje jedu. Kuvano, pečeno, sirovo, sa raspeća ili sa lomače, iz rasola ili polusmrdljivo, pripremljeno meso na sto načina, svim nagonima stomaka odano. U slasti ića zaboravljate na oči teleća koje gleda vaš nož, ispijena krv s jarećeg vrata ublaži u vama vrisak mladunčeta koje još sisu materinu nije ostavilo. Lepeću oko vas gusta jata živine bez glava. A koliko li je tek vratova ljudskih preklano u slavu i odbranu svih vaših i naših vjera! Eto, i ja koljem životinjice u slavu nebeske kugle, odan Suncu kao mjeri spasa.. Recimo, to mi je, sred ove osame, navika postala... Bolje je da ti meni pričaš o kraju iz koga si došao, kakvi su ljudi i običaji od tih strana, što te otjeralo, čime si zaradio svoju i djetinju seobu?

Što kaniš dalje od sebe i djeteta svog. Ovdje, ili na kom drugom mjestu?! Ja sam tebi nešto svoga ispričao.

I otac mu je tada ispričao i ono što ja nisam znao, kao i ponešto od onog čega bilo nije na našem putovanju, želeći da golgotu ublaži a nadu ukrasi. I da se ulaguje čovjeku koji nas je mogao ubiti, a nije. No, osjetio sam i tada, a i kasnije sve vrijeme, da ga se nije dojmila dogma o suncu. On tu vjeru nije razumio. Ali se nije protivio slatkom govorenju Mavro Janija. Shvatio je da se Jani nama ispovijeda, da traži sagovornike, a tu se nije trebalo igrati sudije, kad je starac sabesjednike tražio.

– Nevolje nam nisu slične, silina njihova jeste približna, kazao je otac. Gubio jesam, od svega moga samo je ovo dijete ostalo, sin moj.

– Jesu li te unesrećili ljudi ili priroda?

– Ljudi. Samo ljudi.

– Znam da je tako najčešće. Nakon kazne koju priroda pošalje najčešće se ne odlazi, već se sa još većom snagom na starim temeljima novi podižu. Jedino se od zloće ljudske bježi netragom... Heliognostik je u meni odagnao hrišćanina, oplemenio ga. No, to me sada ne čini sretnijim, ali mirnijim svakako. Opšti nehaj za čovjeka – to je presudilo da se otmem staroj priči o ljubavi božijoj za sve ljude. Nisam tom ubjeđenju sklon da je sve božje melem čovjekovoj nadi. Mada znam da je zlo rođeno sa čovjekom i da će s čovjekom nestati. Priroda nije zla kad slama čovjeka, niti je on sposoban da se s njom srodi dok pada od njene ruke. Pa iako vaš bog (ovo »važ« naglasio je ne bez žuči u hrapavom glasu), doista, sa zlom nema nikakve veze, Bog je redovito nehajan...

– Slične su zmije i mene ujedale. Ali ja nisam spreman da išta odbacujem, niti da uspostavljam. Stvari su, i bogom i bez njega odavno fiksirane na svojim mjestima, nije na nama da ih razmještamo. Nikada više.

Kao da nije čuo posljednje riječi, Mavro Jani je ponovo utonuo u ispovijedanje i ubjeđivanje, više nemajući obzira prema slušaocima. Praznio je svoju nabreklu, dugo potiskivanu ćutnju.

– Tek kad sam odbacio vjeru, stekao sam je. Najzad, i radi takvog tvog bola koga u srcima čuvate i sada ti i momče, narugao sam se hrišćanskom milosrđu i rekao: »pusta obećanja«. Ne znam što se desilo u tom tvom Moskopolju, ali je izvjesno da ti pravoslavlje nije moglo pomoći. Krijepi li te i sada? Je li ti ono omogućilo da utekneš stradanju, ili tvoja snaga? Zaobilazio si raspeća kraj raskrsnica, nisi vjerovao pustim drumovima, nisi vjerovao nikome. Samo si sunčevom putanjom bio vođen. Koja je obasjavala i pržinu iza vaših koraka. Sumnja te ovamo dovela, ne bogoljublje. Upornost da, možda i inat. Ko ti je dao to? Bog?!

Razgovarali su do podna, a onda otišli da odrede mjesto gdje će otac podići nastambu. Odabrali su zaravan uz vodu, sa istočne strane uvale.

– Ovaj prostor zovu Vilina Voda. Kad gledaš iz daljine on liči na gomilu povaljenog sijena na kome spava žena. Na njemu je izvor koji ne presušuje, tu se sakupljaju podzemne vode od moje pećine i ona što se slije niz liticu. Dobro si mjesto izabrao.

– Osunčano je. A ja želim da tvog nebeskog idola imam što duže nad sobom, našalio se otac.

– I tvoj je on prijatelj, reče Jani osmjehujući se na očevo laskanje.

Odmah su počeli sa krčenjem makije i kupinovog grmlja. Težak i spor posao. Usput, Mavro Jani je govorio ocu kako je djevojku držao zbog milosrđa. Suncem vjenčanom ona jeste bila teret: da ga nosiš, težak je, da ga odbaciš, griješno je. Sama na svijetu, svila se kraj njega u ovoj pustari. Družili su se dok je rasla, pomagali

jedno drugom, krajnje obzirni jedno prema drugom. I čekali da neko jednom dođe, da jednom nekom ode. »Sad će njeno zdravo netaknuto tijelo i njena vraška tvrdoglavost ući u vaše dane i godine«, uz smijeh je govorio, a onda krenuo da se umoli suncu na zalasku, mašući im sa puteljka. »Sjutra dolazim da nastavimo posao, da pomognem komšijama«. I sad je hodao lako, kao da skakuće, kao da lebdi, treptaj večernji među maslinadom.

– Svetac, podrugljivo se naceri otac a mladiću bi krivo što se tako ponaša.

Sjeli su da jedu. U Janijevoj vrećici koju im je ostavio bilo je sušenog kunećeg mesa, krtolastog ljekovitog korijenja čapljana, nekoliko pogačica od kukuruznog brašna i lukovica sremuše, na suncu sušena.

– Uzmi, nije ukusno, ali jeste zdravo, rekao je otac sinu i počeo da žvaće.

Dječak nije mogao ni zalogaja. Vidjevši meso dođe mu pred oči užareni nož i krv sa žrtvenika. Posegnuo je za svojom malom torbom na čijem dnu još leže ostaci okamenjenog prespan-skog simita i štapić stelje izmoljen davno od albanskog trgovca kraj Elbasana.

Nakon objeda srču vodu sa izvora kao bravi. Noć je mirna i oni postaju mirni. Otac ne vidi da, dok jedu, momak bez glasa plače. Sjeća se priče o čovjeku iz njihovog sela koji je nebrojeno davno krenuo sa vrećom na put da nađe sreću, pa kad je našao uspio je da je prevari i strpa u džak. Vratio se, njom na pleća natovaren, među seljane da im je otrese. No, ona se kao duh provrta selom i opet ode tamo gdje je i bila, ostavivši selo i seljake sa starom nevoljom i novom nadom da će se, sreća, jednom vratiti.

9.

Nekoliko dana kasnije došla je i rekla da želi da ostane kod oca. Da mu bude žena. I da meni pokuša da bude sestra, majka mi zbog svoje mladosti ne može biti. Sobom je donijela motiku, kosijer, nekoliko metara svile presavijene na tankoj uglačanoj dasci, i grub češalj koji je odmah zadijenula za kosu, govoreći kako je čvrst i da će je nadživjeti. Češalj od kosti. Otac je prijedlog prihvatio. Samo je rekao kako mora na rt, do Mavro Janija, da mu kaže da mu nije pretežno ženu, sama je došla.

– Nisam bila njegova žena, rekla je.

– Iako nisi, njegov si hljeb žvakala.

I krenuo je ka pećini zviždeći staru religioznu pjesmu iz našeg sela. »Agapi mu, agapi«. Mene niko nije pitao nizašta, ali mi nije bilo krivo zbog onoga što će me odvojiti od oca, niti od onoga što će mene odvojiti od njih.

Gledao sam je poluzatvorenih kapaka, da ne primijeti da je gledam dugo.

Otac se iz pećine vrati zadovoljan. Oslonjen o zid ruševnog karantina, džarao je prutićem po žaru ognjišta. Momče je otišlo da legne u ugao, ali nije zaspao. Čuo je, jer je to htio da čuje, kad su čovjek i žena izašli u mrak. Slutio je da se tamo, ispod maslina, kroz suhu travu, dešava lijepa i važna stvar za sve njih. Te večeri rađala se njegova porodica iznova i on osjeti sigurnost: kao da ga je neka ogromna snažna ruka podizala iznad uvale uspavljujući ga svojim kretnjama.

10.

Od tih noći mi smo počeli da se iznova računamo. Ono prije bile su nesreće i sjećanja na njih, ovo što slijedi je početak kružnice valdinoškog kruga. Početak porodičnog romana.

Kopela (zvaćemo je odsad tako jer joj je to ime otac nadjenuo, ne želeći da je više zove sa »hej, ti!«) nije bila žar ispod tiha pepelišta nego buktinja koja će čovjeka spržiti ako nešto ne preduzme da je ugasi. Zaljubljenički zagledana u očevo lice, nalik na blesu koja se zanela u pejsaž, bestidno čučeci pred njim raširenih nogu, gurajući vreli hrapavi jezik u njegovo uho, ponašala se nehrišćanski, bludno i grubo, pripijena uz njegovo stegno kao oktopod. Izveo je u noć na žalo. Tamo će se ljubiti i gledati u zvijezde.

Bila je djevica, ali pored snage kakvu redovito izrodi odocnio snošaj, bilo je u njoj i nečeg demonskog. Nije to bilo paganstvo, navika stečena uz Mavro Janija da se sunce slavi a da se u to slavljenje ne vjeruje, već tajnovita sila koju posjeduju zapuštene djevojke, navikle na osamu i ophrvane slutnjama. Dosta mlađa od njega, muškarca u zrelim godinama, kad se na strast ne gleda kao na otkrovenje već kao na usputnu radost, Kopela je srkala sa izvora više nego je mogla popiti, ne primjećujući da u silnoj žeđi načinje i mulj sa dna izvorišta.

Otac bijaše sa mojom pokojnom materom odživio iskustvo da je žena potreba kad je strast i utjeha, a nevolja kad previše hoće a ne zna mnogo. Još prije njene stravične pogibije (do koje ćemo stići ako ovoj priči ne bude ponora) osjetio sam bio da se i jedno i drugo ne razumiju u običnom a podržavaju u neobičnom, pa mi se činilo da će otac i sada znati da smiri Kopeline erotske zahtjeve. I da učvrsti njenu vjeru da je muškarac ostvarena nada i dosanjan san u isti mah.

Željan ženskog tijela i naslada s njim, prevrtao je Kopelu te večeri po lažini, uranjajući u nju bijesom zdravlja i vještinom iskustva. Stezao je mengelama prstiju po grudima toliko jako da je mislio da će se one, jedre a pune žlijezda, rasprsnuti kao maslac po zidovima stupe. Nije osjećala bol, tražila je da bude još grublji, tonući u volju koja je konačno bila njena. Tresla je svojim tijelom

po oblucima kao da ono nije njeno. Iz obraza izbijala je vatra, iz razgoračenih očiju iskre. Žaoke nerazumljivih riječi ubadale su se u sluh muškarca nad njom. Ječeći bez mjere, nepredvidljivo i zato neprijatno, pominjala je godine i sreću, psovala sočno ali mazno, ponavljajući skaredne riječi, zvala potom majku pričajući joj što joj se upravo događa. Rukama je vukla njegovu glavu prema svom dugom vratu, tražeći da je grize, prekolje, krvi da joj se napije. Koža joj je počela mirisati na ukislo smokvino mlijeko, već zrnasta od studi proljetnog noćnika koji uvijek duva kad ne treba. Sa visova do njihovih stomaka i nogu odvajajući ih ledenim znojem, mrseći vrane kose.

U trci kojoj su se dali, u divljem Valdinosu, gdje se živi kao zvijer a pati kao čovjek, Kopela je odmicala dalje, dok je on, zadihan, zaostajao. Zbunjenost koju je otac nakon naslade osjetio zamijenilo je čuđenje, čuđenje strah, a strah zaprepašćenje. Još uvijek su njegove ruke bile dizgini na ždrebicinom vratu. Njegov osmijeh vjera usrećenoj ženi. Blaga riječ, šapat o volji da se sa njom živi. Ali je njegov penis bio omlitavio u njoj, razvučena kožurina na izlazu iz pubisa, ljigav mišić koji se oslanja na zgrčene testise. Dok se ona i dalje tresla i zvala ga, sad već otriježnjen na posve, ali ne prestajući sa igrom. Bila je počela da ga baca po sebi, praveći od svog tijela čas most čas ponor. Po kome on treba da galopira a ne može više ni kopitom maći.

Tako je bilo iz noći u noć, iz prijepodneva u popodne, u svakoj prilici koje bi se dograbila. U makiji, na lažini, na stijenama pod izvorom, u plićacima kraj hobotnica, pod stablima suvih maslina, kao kornjače uz živicu, pod bodljama zapaljene brnistre, u hladu borovih stabala, Kopela je postajala opasnost.

»Njenoj suludosti mora se naći lijeka«, pomislio je otac i okrenuo glavu ka crnilu makije nad njima.

11.

Bijaše povjerovao da će porodi, u koje je odlučio da je uvodi kao u vremenske stupice, i naporan rad u kući i oko nje, učiniti svoje: posao je dolazio kao pohara, gomilajući se oko svih nas. Na krčevinama već je nicalo okasnijelo povrće i kukuruz. Njihale su se na vjetru rasporene ribe – prvi plijen priučenih ribara. Sušilo na grmlju sirotinjsko rublje. Podizano je kameno ograđe oko imanja, brana divljim veprovima. Sakupljani pljosnati obluci za stazu do obale. Mislio je, dakle: trudnoće i rad, to bi moglo zaustaviti lavu strasti bolje od ikojeg zida. Željeli su djecu i imaće ih. Želio je posjed i krčevine su se širile. Najzad, stari se, svakoj vatri vrijeme plam utihne.

Da je trudna šaputala mu je u postelji, ponavljajući novost kao đaćić naučenu lekciju. Bre-me-ni-ta, bre-me-ni-ta, ja-sam-ja-sam, tražeći da je pipa po stomaku ogrubljelim dlanovima. A on je mislio da treba na vrijeme podići dom, gledajući u komadinu platna od jedara koga je nad našim glavama tresao noćni vjetar.

Usprotivila se Athanasu (zvaćemo mog oca odsad tako, jer ga je i Kopela tako zvala) da kućicu podignu nedaleko mora – na omanjoj uzvisini tik do šljunčanog žala. To je objašnjavala strahom od vode, ali se u njenim širokim zjenama i ishitrenim i upornim protivljenjima, krilo nešto drugo. On je htio da to odgonetne.

– Neću da se penjem u brdo, rekao je.

– Ali, sa mora nevolje dolaze! zavapila je.

– Nevolja, ako stigne, popeće se i na brdo.

– Ali kasnije. Možemo se u međuvremenu od svake napasti skriti, uteći.

– Što znači za nevoljnike: kasnije, ako nesreća stiže? Uostalom, ne dolazi ona samo s mora. I mi smo se s gorja vama spustili... A što bi nevolja dolazila, dosta nam je patnja trag mirisala.

Sve što je isplanirao bilo je jednostavno, praktično. Krčevinu preko zaliva, u susjedstvu Mavro Janija, proširivaće postupno sve do stabala zapuštenih maslina. U blizini je izvor da mu doji njivu i džardine. Kad porodica naraste osvajaće kaskadu po kaskadu, obnavljajući maslinjak sve do makije pod stijenjem. Kuću uz vodu proširiće vremenom skladištem i gospodarskim zgradama za obradu ribe. Na toj ravni dizaće i štalu za uzgoj stoke. Dolinicu uz potok do leprozorijuma, gdje ima žive vode, obogaćiće vočkama. Krio je slatku misao da Valdios posve kultiviše, ali odlučan da to učini s brojnom porodicom. Kad djeca ojačaju steći će se potomstvo, i tako dalje, i dalje dok u daljini ne nazre i svoj kraj. A on nije mislio da će mu život trajati kratko. Stoga je računao da od jedne godine načini dvije, a od jedne porodice pleme. Uslova ima, uvala je zatvorena, putevi do nje su tijesni, što s mora dođe morem će i otići, a ako uporni nagrnu, i za takve će, valjda miroljubive, mjesta biti.

Kopela je bila lažno začuđena njegovim upornim ispitivanjem. I jedne mu večeri reče: »Pitaj Janija, on će ti objasniti moje protivljenje«.

– Nisam s Janijem sudbinu vezao, već sa tobom. I ne boji se on ove zaravni, nego ti...

– Ipak, pitaj njega, bila je uporna, krijući glavicu pod znojno pazuho muškarca, njuškajući iz navike po njegovoj koži.

12.

– Tu, gdje ti hoćeš da zideš stanište, bila je nekada koliba od pruća i blata. U njoj su živjeli njeni roditelji, dva mučenika.

U mirnom glasu Mavro Janija treperio je vjetar i šumilo more. Sjedjeli su jedan naspram drugoga, pred ulazom u pećinu. Atanas je sa litice bacao kamenčiće u more, a starac mrsio prstima

grančicu kadulje. Uvodili su se u novu priču. Pleo je nostalgiju, opet pominjući pretke. Svoj zavjet nije pominjao, ali je susjedu jednako ponavljao:

ako bilo ko tuđu volju poštuje koliko svoju istinu pretpostavlja, nema vjere koja ne valja. A tuđa vjera se ne prihvata samo stoga što se ne poznaje. Ne valja nikog pobijati u stečenim uvjerenjima. Njemu Helio, drugima Hrist, trećima Muhamed a.s., nekom četvrtom neki Peti Sveti. Do u beskraj naša slabost tražiće vjerska utočišta diljem zemlje i nebesa.

Mavro Jani je pričao.

Lazaret u koji su leprozni tada ušli podigao je, za potrebe Mletačke Republike, upravitelj ulcinjske tvrđave, izvjesni Monteninjio. Bila je to stamena zgrada od kamena, ali bez ikakvih pogodnosti za bolesnike. Sa škuretama na prozorima, bez ograđenih soba, ličila je na konjušnicu.. Bila je, s vremena na vrijeme nastanjivana bolesnicima koji su tu i umirali. Mavro Jani je u njoj našao kosti i čapre ljudske pod dronjci-ma. U njoj nije bilo postelja niti pokućstva. Nekad je na istočnoj strani visilo raspeće ali se sada na zidu slutio tek svijetao trag okružen čađi. Heliolatri polomili su i spalili krst: dvije prekrštene grede sa raspetim Hristom od gipsa i konopljane tkanine. Ulazna vrata su se zatvarala rezom, i tada je, i sred najsunčanijeg dana, u prostoriji carevao mrak. Ljeti je unutra bila ugodna svježina ali se zimi dah ledio.

Zvali su ga lazaret a ništa u toj građevini nije podsjećalo na hospital. Novac dobijan od Venecije za održavanje građevine i djelimičnu isporuku melema, zavoja i ispirača za rane Montenegro je trošio u skupa podmičivanja uhoda, koji su ga izvještavali o kretanju neprijateljskih trupa. Turske ustrojbe su bile sve bliže, govorilo se da su nemilosrdni, osorni, da pale i kolju sve u okruženju. Skadar je bio u njihovim rukama. Bilo je pitanje mjeseci kad će i ulcinjski i barski grad pasti.

Mavro Jani je o lazaretu pričao kao o mjestu gdje se bacaju islužene zaboravljene stvari. I zvao ga je:

kazamat, apsana, štenara u koju nehaijni despot – vrijeme, u određenim intervalima, baca pobješnjele psine. Zar je u takva mjesta trebalo išta ulagati?

Kad su ga te ledne godine sa bolesnicima i prtljagom bacili u pličak, zapazio je, na zaravni lijevo od leprozorijuma, kolibu od pruća. Iz nje se izvijao dim. Pred kamenim pervazom meketala je koza. Čovjek koji je tada iz nje izašao na gumno bio je star: teško se kretao. Zaklanjao je šakama oči gledajući u pridošlice. Uz njega je bila žena, mlada, visoka, nad njegovom grbom uspravljena kao čempres. Očito su oboje znali da je u uvalu upravo pristigao novi broj leproznih. Do susreta starih i novih žitelja, znači, doći neće.

Bio je to isluženi ulcinjski matroloz, najamnik, koji je, zapoviješću kotorskog providura, radi krivice koja se bila zaboravila, bio prognan u uvalu. Mogao je tada povesti sobom ženu. Otpremninu je činilo par domaćih životinja, oružje sa buretom baruta i nešto tkanine.. Po ondašnjem običaju prognanik je izgonom gubio pravo na identitet. Ni u koje naseljeno mjesto nije smio ući, niti ga je ko primiti smio. Mjesto izгона bila je njegova zadnja stanica.

(Najvjerojatnije je to osoba koju pomenuti putnik-putopisac iz Budve za Krf, pominje kao Lampa Gogu. DAD Copie di lettera diverze, knjiga 1, 18 septembra 1546.)

Te oštre zime bolesnici i porodica sa zaravni gledali su se rijetko. Kad su dani otoplili starac bi sišao do obale. Na dasci koju je izbacilo more i uglavilo je između dvije stijene, odsjedio bi dobar dio dana. Virkao je kroz durbin na lazaret.

Kroz okular starac je vidio: visok mladić, garav, kose kao u crnca, svlači mantiju crnorisca i ulazi u vodu. Bolesnici se u pličaku

šibakaju i pozljeđuju rane. Sveštenik ih okuplja, oni ga miluju i vuku na žalo, dok iza njih ostaje mrki krvavi trag pun pjene.

Mavro Jani je oštra oka i vidi: starac se trese, nema zuba, sitne oči pod krupnim vjeđama, mljacka praznim desnim i pljuje pod sobom.

Durbin starcu dalje odaje: bolesnici spravljaju hranu od trava i ljigavih stvorenja morskih, od korijenja i lišća drače, od bobića, trče za sitnom ribom po plićacima, bišću kao majmuni jedan drugoga, grizu sopstvene mišice, zamiču u koloni u makiju i vraćaju se uz vrisak, kleče podignutih ruku pred suncem na zapadu, odlaze na pučinu i plivaju daleko, više se i ne vide njihove glave među talasima, vraćaju se kasno, promrzli, olovni.

Mavro Jani je oštra oka i primjećuje: žena rijetko izlazi iz kolibe.

Gledali su jedno drugoga kako se gledaju.

Nakon izvjesnog vremena Mavro se smije kad starac u njega upire vidoviti štap. Starac vidi da se mladić smije, pa mu maše rukama. Ali jedno drugom ne prilaze. Danima tako – prate se pogledima, bez riječi postajući sve bliži. Maltene rod. Na takav način prijateljuju sve do starčeve smrti.

13.

Sve poslove obavljala je žena. Za dvije glave viša od njega i mlađa za onoliko koliko je i sama imala godina; starac se tek motao oko kuće, sve grbaviji. Svakog dana, gazeći obilaznim putovima, odlazila je na izvor. Vodu je donosila u drvenom barelu, vezujući ga oputom za široka ramena. Kojiput je na izvoru i rublje

spirala. Da ne bi susretala bolesnike grabila je uz makiju, grebla ruke i lice stazama kojima zvjerinje puže.

Jednom je zatekao kraj vode. Stao je na stijenu iznad nje kao sleđen. Mirno je digla glavu, nazvala mu boga i zamolila da ne silazi na izvor dok ona vodu ne naspe. Govorila je albanski.

Mavro Jani je gledao kako posluje, gaca u opancima po žabokrečini, sigurnom rukom pridržava pod tanak mlaz grlić ovalnog barela.. Vrhovi kose ticali su vodu u kamenom koritu, kao pijavice savijali se pramenovi u struji koja nosi slamčice i sjeme maslačka.

Prošla je pored njega nasmijana, uljudno klimnuvši glavom u znak poštovanja što pored muškarca prolazi, i zamakla u gorobilje. Zapazio bijaše da je bremenita, ali je i dalje zanosila bokovima, nalik usidrenoj barci koju talasi ninaju. Na izvoru za tren osta miris tijela žene koju on upi uzdahom.

Viđao je do jeseni još kojiput, kao da gleda u drvo, plimu, jato riba, pticu u letu. Razmijenili bi osmijeh i pozdrav izdaleka, on iz uviđavnosti, ona u nelagodi. A krajem oktobra, kad su krenule kiše (»Zora je modra bila« – rekao je Mavro Jani), uvalom je pukao ženin vrisak, usamljen pa time i stravičniji, kao izdajnik umirućoj uvali. Za njim jer stigao plač novorođenčeta, ali ne kao glas radosti, već cika užasa.

Svi iz lazareta izašli su na kišu. Iz kolibe je žmirkala svjetlost. Neki od gubavaca, stravljen glasićem života, počeo bi da rida. Jutro ih je maltene sve razbacalo po obroncima gdje su brali zrele maginje i jeli ih, žute, narandžaste. Uskoro su, od vrenja plovovlja u želucima, bili opijeni, pa su cijeli dan teturali briježjem, pjevajući nerazumljive pjesme. Slavili su novi život u uvali, mjestu zaboravljenog dijela svijeta.

U proljeće počela je da iznosi dijete, da se sa njim igra kad je dan sunčan a bez vjetra. Beba je bila djevojčica. Rijetku kosu mater

joj je uplitala u kikicu navrh glave. Valjala se u suncu sa djetetom po nakupljenoj lažini, tik uz vodu, dižući je nad glavom i tresući njome... Ciktanje, smijeh – novi zvukovi u prostoru koji je navigirao na jauke, kletve, fijuk vjetra i grmljavinu talasa.

Radost žene i djeteta dopirali su do ljudi u lazaretu kao pucnji biča. Bolesnici nikad nisu tražili da odu do kolibe. Jednom, zima je bila odmakla, jedan od njih, privučen ženinom igrom i gugutanjem djeteta, otplivao je preko zaliva do stijenja ispod kolibe. Žena ga je vidjela ali se nije smela. Pokazivala je djetetu na plivača nasuprot njima. Jadnik, omađijan, shvativši da ga se ne boje, ostao je do pasa u hladnoj vodi plićaka dok je igra trajala. Kad je pošla ka ulazu, dohvatila je ruku djevojčice i njom mahнула. Gubavac je uzvratio mahanjem. Navečer je lazaret brujaio od smijeha. Sjutradan su svi otplivali nadomak kolibe, čekajući da se dijete pojavi. Čučali su na oštrom kamenju, visili sa grana koščela, drhtali u vodi koju je mrsio burin. Glas se od njih nije čuo. U dronjcima, sivi, rugobe. Sve je na njima i u njima bilo u raspadanju, sve na putu u ništavilo izuzev njihovih srdaca. Ona su tukla ujednačeno u svelim grudima, poslušno, vjerna rijetkoj radosti kojom su bila nagrađena.

Ženin osmijeh i djetinja cika bili su jedina tema razgovora u kamenoj tamnici i oko nje. Mavro Jani je zadovoljan i bez riječi prisustvovao toj ljubavi. Divio se njihovom strpljenju dok čekaju da se dijete pojavi i počne igru. A žena je curicu iznosila kao po zadaći, kad god je sunca bilo. Gubavci su uočavali i najmanju promjenu u ponašanju djeteta, napredak u rastu, komentarisali su geste i ponavljali prve riječi tepanja. Smijali su se, kudili je ili hvalili, savjetovali. A nijednom nijedan od njih nije prešao zamišljenu liniju koja je odvajala njihovu bolest od djetinjeg zdravlja, njihov očaj od djetinje radosti, skorbu smrt od narastajuće mladosti. Diobu su povukli poštovanje i ljubav. Čuvali su, već mrtvaci, zdravlje i radost porodice iz kolibe na uzvišenju.

Djevojčica je rasla i bila sve nemirnija. Osvajala je geguckavim hodom dio po dio uvale. A kad je došla do leprozorijuma – obišla ga je. I to su gubavci primijetili. Umah igre su se prorijedile, a njene nepredvidljive šetnje bivale duže. Gubila se iz vida. Stečena radost bolesnika gubila je snagu. Opet je patnja svom sili-
nom u njih okretala iskeženo lice, djevojčica bila sve dalja a njihovi bolovi sve jači. Sve se iznova slivalo u iluziju, kakva radost ljudska najčešće i jeste.

Rastući, dijete je sve dalje odnosilo sobom sve druželjublje i radost. Njena mladost tvorila je sebičnost. U lazaretu je opet rastao bijes. Počele su odranije uobičajene neuračunljive poruge, sitna trvenja, nekontrolisane svađe i surova otimanja. Mavro Jani to nije mogao da predvidi, još manje da spriječi. Morao je opet da upire prstom u nebesku loptu, njegov glas ponovo je zagrmio nad unakaženim tijelima, ljudima u samrtnoj groznici.

– Osjetio sam, kao nikad do tada, koliko su priče o božanskom, i molitve, i pažnja, i beskrajna strpljivost, uvjeravanja i obećanja moja, slaba zamjena za život. Igra djevojčice darivala im je vjeru i nadu prirodno, neposredno, jer je bila stvarna, dešavala se pred njima, dok im se moja priča samo nametala i bila sastavni dio njihovog očaja. Prestankom dječije igre gubilo se i ono što su inače znali da će jednom nestati, ali su ušli u slatku varku tuđeg djetinjstva misleći na svoje daleku prošlost, iza sedam gora, iza sedamstotina godina, iza svake mjere i iskustva. Ljudska je potreba da se odajemo zaboravu... Kletve na život nakon molitvi suncu, prinošenje žrtvi, kroćenje iskasapljenog tijela bičevanjem, post i težak rad, pokušaj da se omekša duša molitvom i opraštanjem. Bio sam onaj koji se pita: čemu sve to? I zar je ljudsko biće krivo ako više voli da se raduje nego tuguje, više nada nego obećava, više živi nego boluje? Nije se moglo nazad, nije se imalo kome, doli užarenoj lopti koja rane suši, sjetu kroti, sjećanje davi.

Bio je, nakon hitrog govora, pognuo glavu i uronio ih u široke šake. Kvirgavi prsti pleli su pramenove masne kose. Stao je da se klati i jedva čujno stenje, ne mareći što smo iznenađeni njegovom slabošću. Onda se naglo uspravio, napravio nekoliko žustrih koraka oko nas kao da će nas šutnuti nogama, pa opet naglo sjeo i produžio sa pričom.

14.

U vrelom avgustovskom danu Mavro Janijevo sunce ubilo je starca iz kolibe. Prognanog gusara udari moždana kap. Naprečac, kako bi htio mnogi da umre, a ne da se muči kao gomila nesretnika iz karantina. Jani je vidio kako se sitno tijelo Lampa Goge svalilo sa klupice, zatreslo kraj nogara i opružilo, licem nebeskoj lopti okrenuto. Umro je lako a živio teško, pa se može reći da bi nagrađen.

Žena prihvati prijedlog Mavro Janija da joj muža sahrane gubavci. Oni su starčevo tijelo odnijeli i spremili za ukop. Na mjestu na kome će, nedugo zatim, redom, svi polijegati. Groblju bez ikoje oznake osim humki čija će uzdignuća vremenom sabiti kiše a pokriti zelene sabljice čapljana. Koji voli da svoje krtolasto korigenje razvija na srcima pokojnika.

Obavili su pokop hitro, ravnodušni. Žena i dijete u njenom naručju gledali su prekoputa jame užurbane kretnje kopača, dok je Mavro sricao molitvu:

– Govorio sam, sjećam se svake riječi: »Neka u zemlji, kojom posipamo tijelo pokojnika, zatrpavamo raku, toplina blagorodnih zraka pokrene sjemenke trava i pipke drača, troskot i mlječer, koprivu i kupinu. Neka to sjeme krene klicom što brže, da

gorobilje pokrije počivalište našeg susjeda. Neka ga razgranato korijenje što prije odvoji posve od naših pogleda, a misli o njemu svakako ćemo izgubiti brzo. Jer tako treba da bude. A sad je njemu lako. Više nikome dužan, nizašto odgovoran nijednom sudiji, stekao je prednost – mrtav je. I treba zaboraviti da je ikada zemljom gazio odbačenik. Tako je pravedno«.

Hor gubavaca ponavljao je za njim uvredljive riječi. Žena je mirno podnosila jeres koju nije očekivala. Ali nijednom nije poslala prstima da opiše znak krsta po čelu djetinjem i prsima svojim, desnom i lijevom ramenu. Nijema, čekala je da se ludi ritam psovanja završi. Zatim je pred bolesnicima srpom odsjekla dugi pramen kose i sa šakom zemlje bacila ga na humku.

A onda se desilo čudo.

– Podigla je djevojčicu i prišla mi. Leprozni su se hitro odmakli. Neko od njih je vrisnuo. Stala je predamnom pružajući mi curicu da je prihvatim i rekla: »Ovo dijete i ja, od danas, tvoji smo. Neka naše sudbine slijede tvoju stazu. Dijelićemo jade tvoje, a radosti je malo među svima nama. Curica i ja ne možemo opstati same. Kuda da odemo a da nas veća nevolja ne zadesi? Ne odbijaj nas pred danima koji će dvjema ženama biti manje neizvjesni ako se pored tvojih mišica nađu«.

Dala mu je dijete. Mirišljivu i razdraganu grudu života, velikih očiju, toplu čigru, biće koje pulsira, prede i cokće, čupka ga i grebe, djetesce koje prvi put u svom vijeku drži zbunjeni buntovnik, i vidi toliko blizu, da mu se od te blizine i dodira vrti u glavi a vid magli.

Za to vrijeme žena prilazi zaprepašćenim gubavcima, svakog ljubi u čelo i ruku, i svakom kaže da je odsad njihova njega u patnji,

neka oprostite što se dosad tuđila, što nije bar riječju pristojnom muku njihovu pokušala da utaži. Okreće se i lakog hoda odlazi u svoju kolibu. Vraća se brzo, visoka, ispršena kao karijatida, noseći u rukama dva zavežljaja. Za njenim leđima koliba postaje buktinja. Učas, kao da papirus gori, na mjestu paljevine tinja žar a vjetar uvalom nosi pepeo. S djetetom i Mavro Janijem odlazi u lazaret, a gubavci, da li od bijesa, a biće radije od radosti, kastiguju u plicaku šibljem svoja tijela, urlajući kao šakali. Sve do ponoći ječi Valdinosom nešto nalik na pjesmu. Kao da neko cvili, zapomaže, jadikuje, rida, ali u ritmu koje se ponavlja kao jeka talasa.

15.

Nakon četiri godine žena sa brijega umire. Ispratila je i posljednjeg gubavca na groblje, ali je nju smrt dohvatila sušicom, ne leprom. U groznici ona se moli novom božanstvu, hulna koliko i Mavro Jani, istom snagom bijesa spram Hristove vjere, o kojoj i nije znala mnogo, do da je surova. Izvrće oči Suncu koje grije njeno ledenoznojno tijelo, dok je Jani drži u rukama, očajan nad pećinom.

Popodnevne sijenke u kratkom zimskom danu. Dijete u pećini sa postelje vapi materino ime. Djevojčica već priča i pokazuje na nebo. U Mavro Janiju sazrijeva misao da se ništa predvidjeti ne može, osobito ne skrivena simpatija koju je osjećao prema umirućoj, a koju će uskoro sahraniti, i sa njom skritu nadu da bi ga neko mogao zavoljeti. Zaludan je posao viriti u lavirinte budućnosti, dok se pred nama dan kao iskustvo ne slegne i zađe u juče. Samo je prošlost doživljaj. Budućnost je, jedva, san.

16.

Gledali su u skrhanu starost. Mavro Jani se nakon priče još više pognuo, zabio posve glavu među koljena, lomeći prstima suvarke kraj nogu. Otac i njegovo dijete su ćutali, Athanas i Nikolas (tako su me od tada prozvali). Više među njima, žiteljima Valdinos, nije bilo nelagode, ni žaljenja nije bilo, ali jeste dosta ravnodušnosti. Jer svi su tada u tom miru večeri mislima bili odlutali daleko, za ona brda gdje je ostala posljednja porodična slika svakog od njih. Sad su bili mirni i odlučni da ucrtaju novu, a ovaj starac im je pričom mrsio ugođaj varke. Mavro Jani diže glavu i gotovo viknu na Athanasa:

– Kopela je sada tvoja žena. Ona osjeća da joj novi dom ne vrijedi na mjestu gdje se već stanovalo u bolu. Ne pamti, ali slutiti može da je život na zaravni bio nalik tihom paklu. Boji se da će na tom brijegu zlo zadesiti vas troje i svoj djeci koju želi da ima sa tobom. Što je ne poslušaj?

– Kopela jeste moja žena i ja ću je razuvjeriti, kad ti dosad nisi mogao, da sreću jednog doma ne određuje mjesto gdje se dom gradi, već srčanost onih koji ga brane slogom. Čuvaju ga ukućani koji stiču i čuvaju stečeno na tom kutku. U takav dom zlo ne može donijeti nepogoda i neprijatelji, niti zlo mjesto i sile nečastive, samo razmirice nikle unutar njega mogu srušiti našu građevinu.

– Ortodoks! Ko bi rekao da rab božiji, grkocincarski pametar, tako malo haje za tajne veze između ljudi i pojava oko njih?

– I ne hajem. Kao što vjerujem nadalje da su svakom paganstvu slične gluparije posebno mile.

– Nije riječ o vjeri, već želji. Kopela tako hoće... Njena je majka na tom mjestu kolibu zapalila...

– A njen muž na istom mjestu novi dom diže... Ništa ona ne bi znala da joj ti nisi rekao.

– Nije to od mene čula. Ona to osjeća.

– To se ne može osjećati. To se čuje i upamti. A potom, voljom mašte kojoj samoća ove uvale daje krila, naraste u čaroliju koja prijeti. I ta tvoja sveta sunca, i životinjice koje kolješ, sva ta predstava, te, te magije...

Athanas nije poslušao savjet Mavro Janija. Rekao nam je to sjutradan, oštro, gotovo s bijesom: »Sjutra idemo da pravimo jamu za krečanu. A do jeseni uselićemo u novi dom. Amin!«

Kopela se nije oglasila. Sagla je glavu i prošla kraj nas žalom ka pećini.

Otac reče:

– Ode da sa starinom sa litice sriče i baja, otklanja čini. A neka me samo Jani, crni Jani ubijedi ako može, da je ona sve te mađije sama naučila.

I stade da se grohotom smije, udarajući se pestima po razdrljenim prsima.

* * *

Priču o Kopelijinim roditeljima i njenoj mladosti otac je pamtio kao što hamal, presamićenih ramena, pamti tovar na koga ga je život navikao.. Dolazilo je vrijeme da Mavro Jani i moja maćeha, čije smo sudbine upoznali, čuju i našu priču. Neka saznaju da su i naši domovi gorjeli, ukućani ginuli. Da bi se na novim temeljima njedrile stare nevolje. Uporno zid na zid, ćepenak navrh garavog ćepenka. I tako unazad tri stotine godina, u ludom krugu seoba. Od Janjine, Prespana i Devola, Pogradeca i Đirokastra, i sa izvora Aliakmona, sve do grčkocincarskog Moskopolja. Do njihovog stravičnog izгона pred pred turskom ordijom... Nije

nas sa ognjišta otjerala praznovjerica već upornost krvnikove baklje i jatagana.

Tu priču otac će pričati na preskoke, dugo, uz ćutnje koju je pratio plamen sa novog ognjišta, fijuk sjeverca oko čvrstog krova, beskrajna kiša od koje sve trune, osim naše ubjeđenja da smo se skrasili.

A ja ću je vama, koji ste mene dosad slušali, ispričati drugom prilikom. Sad mi je preostalo da izrastem u čovjeka.

Blijeda sijenka nekog šiblja sa suvim bodljikavim kuglicama na vrhovima prutića, što se doskora šetala po zidu, sada, umirena, koone ka podu. Mjesec je gubio snagu. Vjetar se pred zoru smiruje, samo je zrak svjež. Zdrava vlaga zore.

Sijenke kao da sve više ulaze u zidove, gube konture. Svjetlost, nalik na maglu, titra po stvarima i to je sve što još veže noć sa danom koji dolazi. Kao da neko još sveži crno-bijeli akvarel i dalje ispira vodom.

U sobi neomalterisanih zidova kamen je gotovo crn od dima što se decenijama izvijao s ognjišta i lijepio za hrapavu nabijenu kamenu masu. Takve, crne, su i grede, i vijenac što drži ćeramidu. S lijeve strane ognjišta, nanizana preko prečaga od kalama, na kojima je nekad sušena riba, spušta se zaboravljena mreža, i ona crna. Iznad ognjišta je uzidana ploča od grubog crvenog kamena. Na njoj su još vidna latinska pismena. Uklesano je: *Valle di nosso, Agnus dei MDXVI*. Ispod slova grubo je izvajana grančica masline. Izgleda da je te godine kuća bila podignuta i da je bilo mira.

Nasuprot malom prozoru, uokvirenom i odvojenom od zida sa četiri uska murala u koja su poprečno uvučene gvozdene šipke, stoji drveni krevet. Grub je ali i jak, bez ukrasa kakvi se često vide na pročeljima starih postelja. Na njemu, pokrivena velikim crvenim vunjenim pokrivačem, leži starica.

Teško je starici odrediti godine, ali je sigurno da ih ima puno. I da posmatrač ne gleda njeno rošavo lice, osjetio bi kraj sebe smrt-nika, oslušnuo bi disanje koje uzdiše, koje jeca, namirisao ustajao kiseo vonj puti. Suva je kao bakalar, od decenijskih mijena skupljena. Na ogromnoj bračnoj postelji ona je zgrčena hrpa kože. Nepokretna i zamišljena pred dugotrajnim upitnikom osame

gleda u grede, pa na okno gdje se glasnici zore svađaju ko će prije ući u pustinju sobe.

A prvi snopovi svjetla, nalik na oreole s glava njenih svetaca, ispituju sada njeno lice. I grade nemirnu čipku. Oči njene strašljive su, riblje, igraju kao žerava sred pepela, nešto traže žiške koje će uskoro ugasnuti. Još koji dan i mutni sjaj će utonuti uočne duplje, polako će kapci preći preko zjenica i zatvoriti pogled. Usta će se otvoriti da ugrabe zrak, njega neće biti, ruka će još jednom potražiti po čilimu nešto toplo, toga neće biti, i ona će znati da je spas blizu. Stegnuće preostalom snagom rub pokrivača...

Pretrnula je od zle misli. Okrenu iznova glavu prozoru. Na mirnoj površini zaliva modra noćna boja vode bježala je u dubinu. Namreškana od istočnjaka pučina je blistala od nevidljivog sunca. Preko njenog vidika prođe duga barka noseći na provi ljude koji su nekome mahali. Dvojica su blago dizala teška vesla.

– Ooooj! Eeeej!

Opet je bilo ribe. Sad ih uz mulo čekaju onemoćali ribari, po koja žena i bosa djeca. Oni će pomoći da se riba povadi iz okaca, da se preže očiste i rašire i slože preko prečaga. Dječurlija će nastojati da ukradu gambore za koščate udice, a starci i siromašne žene čekaće da dobiju sitnež.

Starci naglo okrenu glavu od prozora. Misli su beskorisne a jedino njih ima napretek. Sjećanja uvijek pomute njegovani mir nepokretne sudbine. Sjeta razgrne dremljivu dušu.

Zaboravljala se. Diže oči ikoni na kojoj se svetac više nije mogao prepoznati. Prekrsti ruke na grudima i poče da šapće: Svetom Nikoli se molila. Svetac je ispod debelog sloja gara mudro ćutao.

Svjetlost procuri iz rupa na krovu. Dan banu u sobu. Toplina još upornije zaždi na postelju. Čestice prašine krenuše od prozora do bauna. Muve su se godine oko mreže. Od tog lakog strujanja pokrenu se uklet veo iz bajke: paučina bez insekta. Negdje izvana, možda s olistale smokve, javi se triolama tica.

Uzdahnu. Povuče suvom rukom pramen sa očiju. Ponovo prekrsti ruke. Šapat se osu po pokrivaču. Žena je obnavljala razgovor sa svecem. A on i dalje svetački ćuti.

Ponavljala je uporno, kao sat da kuca:

Vratiće se, vratiće se, vratiće se...

*Moj život brzo prolazi. Kako li je tek drveću kad lišće gubi.
U Čikagu sam, gdje provodim, očigledno je, posljednje dane.
Dok kreću vjetrovi koji ovdje, sa Mičigena, dok jesen odmiče, duvaju
sve žešće, mislim: dok smrt ne stigne čovjek sve može početi iznova.*

Sotir Athanas rođen je na kraju svijeta, u mitskoj naseobini Valdinos, na Nikoljdan, 1896. Raste u mnogobrojnoj porodici grčkoarvanitskih doseljenika kao najstarije djeteta Nauma i Helene. U valdinoškoj uvali, zaštićen od sujeta svijeta, ali ne i od nevolja kojih je i najskrovitiji život pun, ostaje do očve smrti.

Postaje glava kuće sa četrnaest godina, sav u želji mladog bića da od ničega stvori nešto a od nečega sve, što svaka mladost misli da može. Pred balkanske ratove nailaze bolesti kao što vjetar slazi sa visoravni Čafe. Glad cvjeta u uvali. Od kolere umiru njegova najmlađa sestra i stric. Jede se mlado lišće, puževi i puhovi i morska trava. Od zatrovane ribe umiru stričeva djeca.

Sa majčinim blagoslovom dječak sjeda u porodičnu batanu, u suludoj namjeri da se veslajući dočepa Amerike za koju vjeruje da je 'preko mora' kako je nekoć orac govorio djetetu, pokazujući na pučinu.

Iste noći jesenja garbinada baca ga na pješčanu obalu pored Medove. Promrzao, tetura danjom i noćima pustom obalom Albanije, u strahu od kalabreških kontrabandi koje preko dračkih močvara krijumčare duvan za Siciliju. Nailazi u Valoni na rođaka, trgovca obojenim platnima. Ovaj mu ubrzo isposluje mjesto maloga na talijanskom plovilu »Leggero«. Na tom drvenom jedrenjaku mješovite namjene vijađa Mediteranom, ne uspijevajući da svojim pošlje glas o sebi.

Preživljava tešku školu mornara. O prvom svjetskom ratu čuje izdaleka, ploveći sjevernom obalom Afrike.

»Leggero«, ipak, ne izmiče sudbini. Đule sa austrougarske topovnjače pogađa strašljivi jedrenjak i on tone pred Maltom 1917. Brod i njegova posada bivaju precrtani u knjižurini, napuljskom pomorskom registru.

Pitam se je li mi žao što ću umrijeti. Nemam odgovor. Osjećak pak da je dovoljno i to što se pitam, pa da se duša moja stisne od nepoznanice u koju ću stupiti, a lice skameni, čuvajući u nepromjenljivosti grimase kiseo smiješak starca. Osvrnem li se, zatreperiću, i zato rekнем: dosta je bilo. No, pogledam li naprijed, rodi se u meni želja da još jednom lišće, koje sada pada, vidim zeleno na javorju koje se savija pred ugradom Berze rada.

Godina je 1920. Tog ljeta Sotir Athanas prvi put se javlja majci iz Saint Louisa. Uz pošiljku od 200 dolara prilaže i adresu: 724, Soulard Street. Otada njegov život slijedi pravilo svih pečalbара iz naših ubogih krajeva s kraja svijeta: raditi puno, jesti, spavati i govoriti malo, redovno se javljati majci-svetici i još redovnije slati novac. I voljeti svoju zemlju i zavičaj, sve više što si stariji i usamljeniji, imun na tuđinu i njene raznovrsne izazove. Živjeti kao u snu u koje se sanja jedan san: patna zemlja negdje daleko, kakva je bila, i on na njoj kakav je bio, kakav više neće biti.

Ja se zatvaram u preostale dane svog života kao u puževu kućicu. I sve što više zalazim u mračni krivudavi hodnik, mirniji bivam. Ja sam patrijarhalno provincijsko čudovište koji se navikao na bauljanje kroz tmicu. Mene je strah slobode. Isuviše sam bio okupiran poluslobodama. Valjda je smrt konačno oslobađanje?

Hiljadudevetstotinatridesetšeste Sotir Athanas još živi u Soulard Streetu. Međutim, broj je drugi; sve zgrade od 724 do 816

– njegove su. Godinu dana kasnije on majci javlja da je stambene blokove, 's desne i lijeve strane bučne ulice, na kojoj se čuju jezici iz pola svijeta', dao u nadgled a sa podijeljenom dobiti ortaku Vangelu Kristopulosu, a da on preseljava na broj 818, Lafayette avenue.

Iz tog vremena datira prva od mnogobrojnih novčanih potpora valdinoškom pomorskom društvu »Pelagos«. Dobivši ček na 500 dolara Valdinošani na zid konobe, gdje je Društvo smješteno, vješaju Sotirovu fotografiju. Portret zemljaka koji je uspio u svijetu. O tome ga obavještava ponosna majka.

Govorilo se u mom zavičaju da kad probaš prvu smokvu prvog zrenja, pomisliš: poješću do zadnjeg ploda sve voće s grana. Nakon nekoliko komada ti ne možeš više jesti, pa smokava kao i da ne nema. Prođe te želja jer si sit. Sjutra si, međutim, iznova gladan.

Imao sam sreću (ah! sreća?!) da od svake zamisli načinim profit, ali se volja što sam uspio iscrpljivala željom da novo tražim. Išao sam dalje, u nove poslove, do novih vočki na granama sticanja. Valjda je to nama grekalosima u krvi. Što sam na tim grbovitim putovima bivao sve bogatiji nije slamalo u meni potrebu za većim. Slast prve smokve nije sitost svih smokava, ali je čovjek proklet kad stremi i druge vočke da ubere, okusi i njima se istom brzinom zasiti. A vočki je na ovom svijetu veliki broj. Samo vremena nema dovoljno. Ono uvijek odnese i naše dobro zamišljene planove. Meni je žao zbog toga. Toliko će još vočki sazresti i bez mog posezanja za punim granama.

Usred drugog velikog rata, 1943, zauvijek odlazi preko brda Mavrijana majka Sotira Athanasa. Stidljiva želja da se on jednom vrati kući sa njenom smrću pretvara se u ravnodušnost sredovječnog čovjeka iz tuđine.

Užu porodicu olujne godine rasule su kojekud. 1949, uz pomoć Crvenog krsta dobija podatke o svojoj rodbini. Starija sestra

udata u Dubrovniku. Dva brata su u komunističkom Skadru, nema nade da ih deportuje u Ameriku. Bratanac plovi na trgovačkom brodu »Jugooceanije«. Njega će i sresti nakratko, u maloj kršmi u Vankuveru, koju godinu potom. Strina Persida sa kćerkom živi u Valdinosu. Same su u porodičnoj kući. Ostali su ubijeni ili im se zameo trag.

Ne znam da je iko, kad mu je teško, uz uzdah rekao: »oče moj«. Svi vele: »Majko moja mila!«

Zbirku pjesmica Sandra Galeba, pjesnika ovdašnjeg, podupriće u tisku Sotirova donacija. Pjesnik mu lično zahvaljuje, želeći korespondenciju sa njim. Sandru Sotir Athanas odgovara:

»Veliki protekli rat pratili smo mi, dobronamjerni iseljenici, s krajnjom pažnjom. Ovamo se govorilo štošta o Montenegro, tukle su ideološke mine odasvud. Mi smo jedno osjećanje gajili: tamo ratuje naš narod, taj narod će pobijediti... Nikad vas i Valdinos zaboraviti neću moći. Inače, ne pišem pisma, ne vodim korespondenciju. Tvoja me topla riječ nagnala da se javim. I nikad više.«

Pismo je kaligrafskim rukopisom ispisano na engleskom i jedina je pisana pošiljka koju je Sotir Athanas, nakon majčine smrti, poslao u Valdinos. Nadalje on krije svoje boravište. Bojao se da mu se po rani ne rovari. Novac, međutim, u mitsku naseobinu dolazi i dalje, posredstvom američkog konzulata sa Cetinja.

Još je on ostao, radi koga valja posljednju suzu pustiti sred tame koja gušća biva. Još sam u vjeri da se i meni može desiti lijepo, sa njim. Još on postoji, zgrbljen, zavučen u primorske limane, vlažan od štrapača kiše, pran burama, gluv i slijep sa svim novostima svijeta, do očaja zaturen na mapi uskomešanog svijeta. Još je on ostao, u izmišljenom moru ostrvo, na koga će, kad svane, stati drugi. Topos jeni-seos, zavičaj.

Mi, međutim, znamo da je Sotir Athanas opet promijenio adresu. 214, Ferdinand Street, Chicago, Illinois. To je njegovo posljednje boravište. To je mjesto na kome sada umire.

Znamo da je u Čikagu stekao lanac pekara. Rade kod njega Grci, Makedonci, Albanezi i dva Montenegrina. Bogataš je, naravno, ali usamljen, pa kao da ništa nema. Bez poroda je, niti se kad ženio.

Valdinos od njegovih darovnica ponajviše, od nekadašnjeg okupiranog seoceta sa pet-šest kuća, stasa u varošicu. Oni koji su nekad poznavali ovaj arhipelag, sada mogu, kad dođu, da osjete blagorodnost darova zemljaka koje je iz daljine slao zavičaju, da ga očuva.

Inače, niko njega, jer vršnjaci su umrli, vidio nije. U pomorskom društvu (koje više nije u konobi nego u Kapetaniji) blijedi njegova fotografija iz mlađih dana. Sitno ružno lice sa velikim očima koje se straše. Pored nje uramljeno je pismo koje je poslao našem pjesniku.

Niko, zatim, u varoši, ne sluti, da je Sotir Athanas već mrtav čovjek. Oporukom, koju je potpisala suva pjegava ruka sa žutim noktima, Gregoarvanit iz Čikaga, sve svoje blago ostavlja je na uživanje Valdinosu. Krupni novac, po preporuci, periodično stiže u ured Mjesne zajednice, u malenu kuću na brijegu, nad samo žalo. U tu kuću se vele, davno, davno, uselio prvi iz porodice Athanasa.

Moj život se gasi. Prepi na anahoriso, treba da pođem. Više ne mislim na to kako je drveću kad lišće gubi. Smrt sijeda kraj mene na postelji. Strpljiva da uzme stečeno. U moju sobu, čini mi se tako, nadire bljesak valdinoškog podna. Mater, u crnom cincarskom kaftanu, na brijegu gdje je naš dom, stoji kao elea, maslina. Maše mi.

Sve je dobro bilo. Poli kalo.

Na kraju uvale žmirkala je posljednjim svjetlima pospana varoš. U cik zore odjeknule su dvije eksplozije. Varošani nisu ništa čuli; ili su se pravili da ništa ne čuju. Ali u zgradi Kapetanije, gdje finansi na dežurstvu igraju briškule, prasak je bio znak koji su dva čovjeka čekala, radi koga su bili pripravnici.

– To je na Ponti, kaza prvi.

– Opet dinamitaši, zaključio drugi.

Hitro su složili karte, uzeli sa vješalice kajiševe sa futrolama, opasali se (prvi finans oglednuo se u ogledalu na kraju hodnika, pogladivši dlanovima duge zulufe) i izletjeli napolje, stazom ka moru.

Na stijenama uhvatiše promrzlog mladića koji je, izlazeći iz vode, upravo izvukao iz vode punu karubu. Drugi, koji je trebao da prihvata plijen, vidjevši čuvare, zamače iza vrha litice, već natovaren jutanom vrećom. Finansi ga nisu mogli stići. (Bjegunac će ostati nepoznat; pravilo je bilo i ostalo: uhvaćeni krivolovac na ovom dijelu obale ne odaje pomoćnike, a pomoćnikova je dužnost da izdržava porodicu onog koji će tamnovati.)

Prestupnika u međuvremenu svezaše. Nije pružao otpor, niti je govorio. Bi sproveden do Kapetanije uskom stazom ispod litice. Tamo ga, skinuvši mu kanap s ruku, gurnuše u sobu bez prozora. Za njim su zaključali debela hrastova vrata.

Čuvari su se otpasali, vratili oružje na vješalicu, stavili kape preko pojaseva i sjeli da sačekaju dan koji nije bio daleko.

Ujutro je vijest, otkucana na pisaćoj mašini, čekala prefekta na stolu. On iz izvještaja sazna sve što mu je bilo potrebno. Odlučio

da pozove pučane. I oko podna, opet po običaju koji je vladao u južnojadranskoj pokrajini, dobošar je uzvikivao varošicom, lupajući u talambas, smiješnu napravu od jareće kože.

»Daje se pučanstvu na znanje da je jutros u vrijeme trećih koka budnošću vrljih službenika Oca Kralja uhićen na Ponti novi prestupnik krivolovac sudrug ovoga uspio je pobjeći nakon dužeg mirovanja u kome naša varošica uživa poštujući odredbe koje stoje zaštitnicima prirodnog blaga domovine naše proradi zla krv u želji da otme više nego treba truplu ljudskom a zločine takve vrste naši pravedni zakoni dopuštati neće po sili ukaza za pomenuti prijestup nesrećnik se ima dovesti do mjesta pogrdnog čina gdje će mu što je vama poznato biti kazna izrečena te se pučanstvo poziva da sljeduje egzekuciji koja se ima sprovesti na već pomenutoj Ponti danas u pet ura popodne pa je pravo i obaveza svakoga žitelja našeg da vidi i čuje a po naredbi prefekture da vidite i čujete ima se ispuniti...«

»Daje se pučanstvu na znanje...« do kasno popodne (rano je proljeće te rano mrca) kašljucao je dobošar sokacima, jecajući promuklim glasom naučeni tekst, dok svijet nije počeo da se sliva ka moru kao nabujali potok. Nijemi varošani stupali su nogu pred nogom ivicom prašnjave ceste, pokraj čepenaka, u hitnji, u grču. Nešto ispred pet ogromni kabriolet prefekture podiže za sobom silnu prašinu, sokacima klopajući da požuri odocnjene i podsjeti zaboravne.

U rečeni čas uski prostor oko Ponte bio je načičkan tijelima brižnog puka. Na vodi zaliva ljuljale su se barke, i one prepune radoznalih. Stari ribari držali su vesla održavajući čamcima pravac.

Duva kasni zapadnjak. Sunce je iznad litice bilo spremno da se sunovrati u sumrak. Svjetina na uskoj liniji kopna pod brdom bila je već u sijenci. Laka stud pada po narodu. Tišina je tu hladnoću pojačavala.

Čekali su.

Djeca i ribari na plovilima pokazivahu na dno. Pokazuju i komentarišu, okrećući se jedni drugima, klimaju gravama držeći se za čela. Vjetar ne da da ljudi na kopnu razumiju govor onih sa čamaca. Tek kad je sunce leglo iza brda a plašt sijenke pao po namreškanoj vodi pred njima, ote se Pontom dugi jek hora.

U pličini, na prostoru od nekoliko desetina kvadratnih metara, srebrila se riba. Na pojedinim mjestima sloj pobijene ribe posve je pokrivaio dno, tu se pijesak i trava nijesu vidjeli. Što je dno bilo dublje sloj je bio tanji. Ispod čamaca prevrnutu trupla su leljala nad stijenjem. Oko, naučeno da odmjerava ovakve prizore (a takvom je vještinom vladao gotovo svaki varošanin) u procjeni se nije moglo prevariti: u vodi, u blještavom nemiru srebra, ležalo je dvadesetak kvintala ubijene ribe. Mahom cipola, sa pokojom žutom flekom salpe ili crnim hrbatima orade. Snagom struja sa dna pokrivač od bljeskavih leševa bi se kojiput pokrenuo, uskomešao, potom slegao, združen, tijelo uz tijelo.

Nakon uzvika svjetina je otvorila razgovore – svi su komentarisali prizor. Ljudi su znali radi čega su pozvani, ali je količina pobijene ribe premašila njihova očekivanja. Do kraja su sagledali prestup. Kazna kojoj će biti svjedoci počće da se izvršava hitro i uigrano.

Uz kordon posmatrača, trčeći, gotovo klizeći, kao da se voze šinama (koje su nekad tu i bile, kad se dresinama prevozila so iz solana u poljima kraj mora, na dok, gdje je brod čekao), minula je kaznena grupa. Već pominjani finansi držali su za laktove vezanog mladića, koji je uz njih skakutao kao lutak. Iza njih, po dva u redu, prefekt i knez varoški, zapisničar i dobošar.

Stali su kraj Ponte, poredali se na školju kao vojnici. Mladić je pritjeran na početak dugačkog drvenog murala, koga su već bili pričvrstili nad vodom kao skakaonicu. Ispod kažnjenikovih nogu bjelasao se riblji tepih.

Dobošar je zaklaparao po talambasu. Zapisničar otvara široku svesku, naslanja je na nadlanicu, spreman da bilježi. Finansi, u stavu mirno, gledaju u vodu. Knez, sa rukama na leđima, pognute glave, gurka nogom slomljene oklope muđula. A prefekt već deklamuje svoje grđenje. U ovakvim prilikama njegov govor je nadahnut. Varošani poznaju tok izlaganja: kraj se nazre kad se govornik dohvati parabole o krivcu i ugroženima. Kad ovaj završi, dobošar ponovo zatrupeta palicama od kosti. Sa zategnute kože doboša (stud je večernja suha) ritam se čuje kao lom stakla. Takt traje dok se perfekt i kenz dogovaraju s pisarom i jednim od finansa.

A onda knez podigne ruku i dobošar se ukoči. Čuje se vjetar koji nadire iz polumračne pučine. Još je hladnije. Na ivici murala landara mladićev kratki ogrtač. Finans nesigurno krene po gredi. Drži kraći konop za čiji kraj je vezan veliki oblutak, odabran za ovakve prilike. Vezanik nešto govori. Finans nijeće glavom i dalje se primićući. Kad stigne pred kažnjenika saginje se i veže kraj kanapa za njegove nadpetice.

I još se na mladom licu u prohladnoj noći nevjerica nije pretvorila u stravu, a finans ga gurne. Čovjek pljusne u vodu. Tone brzo. Među posmatračima prostruji novi huj, jači i duži. Neka žena rida.

Tijelo je već poglelo po ubijenim ribama. U sivoj vodi se vidi da nesretnik trza nogama i udara glavom o pijesak. Poneko riblje truplo, kao da je oživjelo, od silnih grčeva utopljenog, za lebdi. Nakon nekoliko minuta sve se slegne, sve se smirim sve pokrije tama.

Grupa egzekutora otkliže brže nego je došla.. Za njima pričljiva kolona kreće da ponovo osvoji napuštenu varoš. Na Ponti ostaju finansi. Oni su već angažovali ronioce. Riba će pod svjetlom garbituša biti izvađena. Još noćas razdijeliće je sirotinji u brdima. Leđ niko neće dodirnuti. Ostaće u vodi dok ga ne raskubu ribe ili ne odnese struja.

* * *

Kažnjenik, prije nego mu je za nogu vezan kamen, rekao je:

– Pucaj u mene prije nego me gurneš.

Čovjek od koga potiče podstrek za ovu priču rekao je tada da ne može, ne smije.

– Ali čovjek sam, nemam škrge. Pucaj u mene bogati, zava-
pio je.

– Ni riba nema pluća, uslijedio je odgovor, uz oštar udar lak-
tom u mladićeva rebra.

Dok ovo opisuje, bivši finans ima stegnute zube, a u njegovim oči-
ma ne vidi se magla tuge, već iskra strasti. Što ona traži u ljudskim
očima?

Dode decembar i Stari me povede na Jezero. Ali ne da patke ubijamo. Pred olovnom vodom, probodenom obalnim šibljem na čijim vrhovima su se klatile kuglice što zvekeću, on me ukrca na čun. Odveslasmo do Vilinih Voda. U kišovitu noć, dok smo se sporo ljujljali na mrtvoj vodi, počeo je da govori. Glas mu je bio mek a jecav, kakav je u ljudi koji su teško oboljeli i koji zbog toga silno pate.

– Biva tako nekoje zime da se dijelovi obale jezera zamrznu, na mjestima gdje je podvodna trava bliža površini i gdje je lokvanj gust. Te smrzle izbočine nose na sebi blatnu zrnastu zemlju i pokoje drvce, takođe okovano ledom. Stud sve obori. Perad najteže podnese takve dane. Gladna i promrzla ne može da leti. Skuplja se i skriva u šipražju. Tu čeprka sve što joj može biti hrana, dok ne skupi snagu. Onda odgega na bolja mjesta. Ali, najčešće, tu se i završi njihov put: uginu ili bivaju pretučene. Stignu ljudi, a gdje oni stignu i trnje mahovinom biva. U po bijela slede na dana lovokradice ne nose puške, već duge, suhe močuge. Na nogama laku obuću, a preko obuće stare vunjene čarape. Dolaže čamcima. Ne hodaju, već lebde. Od grma do grma pretražuju ostrvca. Kad ptica šušne, ili pokuša da uzleti, ubijaju jednim, odmjerenim, priučenim udarcem. Vješaju o pojas i idu dalje. Rijetko koja pobjegne. Hrpa pernatih tječašca, vuče se od pojasa krvnikovog na niže, sve do zemlje, kao đerdan, krvav i crn. Teško je zadovoljiti želje takvih tragača. Pravi lovac takvo što nikad neće da uradi.

Zapamtio sam.

U januaru, nekoliko mjeseci pred njegov kraj, Stari donese sa Jezera promrzlo tijelo mandarinke. Desna noga beživotno je bila

polegla na lijevoj. Ponijeh patku u kavez, u oružnicu. Namazah polomljenu koščicu jazavičjom masti, obložih suhom bokvicom, pokrih fašom od starog čaršava.

Ona se oporavljala a ja bio u brizi za Starog koji zaleža. Teške uboje koje je zaradio od batinanja u žandarmerijskoj postaji u Valdinosu, još daleke 1926, odmakle godine su prospješile, stara rana dade se u zloću. I bi stravično gledati da Stari kopni onoliko brzo koliko se lako patan oporavljao. Nijednom ne omrznuh pticu radi toga. Priroda bijaše određivala, a godine presuđivale.

Mandarinka se pripitomi. U prve martovske dane gegala je dvorištem, ne kloneći se ni keruše. Ulazila je u našu kolibu. Zaticao bih je skupljenu kraj očevih nogu. Žmirka kao kokoš, kojiput zapijuče. Stari se na to smijao. Bez glasa, ali svijetlih očiju.

- Gdje bi patanu strva bilo, da ga ne nađosmo?
- Imao je sreću.
- I nama će je donijeti.
- Mora tako biti.

Znao sam da neće tako biti, a znao sam da i Stari zna da tako biti neće. Ali, valja vjerovati, ne valja kukati.

Mater je davno umrla, činilo mi se da je nikada nije ni bilo. Zapravo, kao da se pojavila iz mraka vremena tek da mene rodi, pa se opet u njega vrnula. Stari me odgajao da vjerujem da čovjek jeste na gubitku, ali da poraz ne prihvati ni onda kad je sred nje-ga. ‘Jedna se smrt drugim životom poništava’. Zato je naše sjećanje na mater uvijek bilo sjetno radosno, a rijedak razgovor o njoj obilat miljem.

Kad zacari proljeće, patan poče da se odbija od nas i kolibe. Već je letio i u čudu smo bili zašto se uopšte povrće. I bi nam obično kad ga jednog jutra krilo putovanja zanese u modra nebesa. Kružio je nad našim glavama, neprestano pišteći.

Mahali smo mu.

– Idi patane, patančiću, kud te vode puti nebeski, slaba glasa Stari je ponavljao. Čuvaj se gromova i zeledene vode.

– Ne gubi visinu dok letiš! A ujesen, vrati se u ovu uvalu, dođi nam!

– Ne vraćaj se, ne vraćaj se ljudima, nikada patančiću, prošapta Stari i pade na moje grudi.

Ja više ništa nisam rekao, ali sam vidio kao se drhtava tačka use-ljava u niske oblake.

Stari me ostavio u maju. Sahranio sam ga na groblju leproznih. Postajao je prošlost, uspomena samo. Bijaše godina 1940. Rijetki namjernici, koje je više nevolja i krivi put, nego želja da se samnom sretnu, dovodili u kolibu, šaputali su o talijanskim fašistima koji se iskrcavaju u Boki, pričajući kako se u tamo nekoj dalekoj Evropi sve pretvara u zgarište, da se kolje i ubija na sje-veru. Ne uzeh njihove brižne riječi svom pažnjom, već svakome govorah da je Stari umro.. Popili bi samnom rakiju zadušnicu i odlazili. To proljeće i ljeto bijahu najteže doba u mom životu koji je teških vremena imao dosta.

A u olujne jesenje dane osjetih kako se nad kolibom širi nemi-losrdna čeljust gladi. Hrane ne bi ni do novembra. Pođoh u Bra-ticu za brašno i koljivo... Seljak, sirot i uplašen zlim vijestima, teško je davao od usta svojih najmilijih. Novac ne bijaše njemu od vrijednosti ni meni od pomoći.

Ostadoh gladan i pucah na kosove, što činio dotad nisam.

U mrklinu decembarskog podneva siđoh i ja do Jezera. Čekao sam prvi mrak, ali on ne donese ni krilca. Pao mraz po svemu, a ja stojim u čunu, u ritu između lazareta i svjetionika, jedino ljudsko stvorenje pod ljubičastim nebesima. Osluškujem kako voda

šklopće. Šklopoće, grgolja i mrmori, pljuska i kaplje, šumi i otiče u ponore oko mene.

Iza Mavrijana prosu sjaj nevidljivi mjesec, ulovi me mutna svjetlost među granjem. Sijenka mog tijela na vodi učini mi se kao drhtaji obješenoga.

Odjednom pisnu i poletje krik. Digoh pogled i pušku, i više od straha nego namjere – opalih. Ptica se okrenu u zraku. Lupajuć krilima počeo ukoso padati. Pljusnu u vodu. Odgurnuh se veslom gledajući naprijed, u strahu da je ne izgubim.

Kad stigoh bijaše mrtva. Ubacio sam toplo tijelo u torbu. Krenuh nazad. Počelo je moje užurbano penjanje uz ljuti kamenjar. Gonila me glad. Ponoć me minu kad stigoh doma.

Sjedim kraj ognjišta. Ostavio sam pušku i skidam torbu. Ruka kreće prema mekom perju ohlađene ptice.

Tada mi razum sledi srce.

Sjetih se utve, oče!

Nijem. Kao zločinac koji je upravo u uspomenu nanišanio. Posut ledenim znojem. Sa gvozdenom rukom na trbuhu patke. U lednoj ponoći. Trup pred zapretanim ognjištem. Usamljeniji od satrule bukve u gorju Gorane. Spreman da pokajnički primim kaznu koju će izreći vjetar, led, kamenje rasprslo od studi, rascijepljena nebesa, kaznu nad prestupnikom koji je zaboravio riječ i obavezu.

Prođe dosta vremena dok me volja ne nagna da izvučem lovnu. Odahnuh.

To nije bila ona utva, onaj patan, patančić.

A bio sam gladan, oče!

Trg je bio prazan kao raseljena duša, ali je svejedno svjetlost jutarnja pljuštala po njemu. Sa suvih zidova vjetar runi malter, padaju pred kućne pragove zrnca kreča i pijeska. U olucima melodija jutarnjeg burina. Drhte konopci sa zvonika seoske crkve, šušti po kaldrmi suh smokov list. Ne vidi se škureta, ali se čuje njen udar o zid.. Meket izgubljenog jagnjeta, kao da je Josipova štala iza ugla. Dva tri goluba (čas dva, čas tri, jer se jedan zavlaci pod kosinu stepenika) uzalud pretražuju kamenite kaskade. S njih se s trga silazi na obalu.

Sva vrata i prozori zatvoreni, a kuge nema. Ali je zato, u Valdinosu, danas, nedjelja, i radi toga je on pust kao poslije pošasti. Iza zidova, međutim, svijet pulsira usred primorske dokolice, zauzet nezaobilaznim. Rekamaje se na kanabeu, kraj bauna, priprema brodet u kamenitim kužinama. Čita se Biblija ispod ikone domaćeg sveca. Svađa alapača s naglulvim mužem. Bunca dijete u vrućici, nad njim majka krši ruke. Pijanac češka glavurinu u kojoj zvone maligani.. Poprđuje slijepac žvačući suhu smokvu. Dešava se život, a ništa se ne vidi. Varošica je ukopana, a unutar njenih zidova jad i radost gađaju se sudbinama.

Tih dvadesetak kuća, sve kamenite, koje čine mjesto, u sebi čuvaju sve krajnosti ljudske, ravnodušnost i prezir, mržnju, ludilo, potaju bolesne ljubavi. Taj svijet, danas, ne da ničemu od toga napolje, tako da se čini neznancu da je sred idile. Vani jeste sunčano, ali bura reži, led se cakli sa okapnica. Mreže očišćene, vinogradi čuvaju sokove za grožđanu budućnost, barke su izvučene na suho i izvrnute, prve klice povrća u zimovniku, dim iz pušara, na prutićima smrde rasporeni cipli. Sve to traje, ali bez ljudskog

prisustva. A i nedjelja je, rekosmo, vrijeme kad nije vrijeme da se izlazi. Tako žitelji misle, tako čine.

Danas, kao i svakog dana unazad deset godina, postupno, kao da je izračunato, kopni, kap po kap, popadija Persida. Na ti bože dušu, bog je neće, bog hoće dušu, Persida je ne da. Nalik pješčanom satu uskog grlića, kroz koji pijesak ne ide curkom, već zrno po zrno, u intervalima produženim, pa kao i da ne curi. A potom sat izvrnu i pijesku iznova put.

* * *

– Ivana.

Mletačka ura šeta klatno. U sobi miriše jod.

Ivana!

S kraja dugog hodnika, i još dalje u dubini kuće, čuje se zveket suđa.

– Ivana!!!

Zatim hitri koraci, šuškanje papuča po keramičkim pločicama boje terakote, i u sobu ulazi djevojka, ne! ulazi žena, brišući ruke pregačom.

– Ti si zvala, mame? – glas tih, stidljiv, kao da je grlo vezano svilenim koncem.

– A ko bi drugi zva jutroske, u ovu bečalinu?!

– A što si ćela, mame?

– Kusat.

– A sad će, mame, dok zgotovim.

– A što gotoviš?

– A paštu s orizom u saft.

– Orizom... Ka da ne znaš da će me ta manda zatvorit. Pa će me drob bolit, pa neću moć srat. Pa šeš ti zborit da ja to namjerno činim. A ti to mene mučiti hoćeš, a?

- Neću te mučit, ma gotovim što ima.
- Aaaa, a meni jednoj. Namjesto supice, salatice, variva od zeleni, ona meni – oriz i paštu... A zar je mankalo?
- Mankalo.
- Vazda faliva, u ovi dom vazda faliva! Oće li ikad doć ura da u nas ne bude mankamenta?
- A što ću, mame.
- A nešto učinjet, mater sam ti, nisam krpetina... A koliko je ostalo dok kod gospon profesora podeš.
- Nije ostalo ništa. Danas idem.
- A zar je neđelja, slava joj i milost. Ja zvona ne čuh.
- A neđelja je, mame. A zvona ne jecaju od kad je pape poša.
- E, e... ne-de-lja. Eeee, jes, jes.

Počinje ljuljanje u širokoj stolici od pruća. Šušti naslonjača, cijuk sjedala stapa se sa udarom mletačke ure sa zida, starica diže pogled na prozor iza koga modrim nebom ide oblak u šetnju prijepodnevu.

Njeni koraci odjekuju trgom. Gazi kao po jajima, ali potpetice zvone i zvone u podne valdinoško, skakuću triole po uglačanom kamenu. S koracima odjekuje u njenoj glavi navala krvi. Išla bi sporije, ali trg je dug, koraka puno. Zato ide brže; gleda svoje noge u crnim čarapama, blješte očetkane cipele. Osjeća da iza prozora motre na nju varoški dokoličari. Svi znaju kuda ide, kome ide. I zašto ide. O njoj je Valdinos davno ispleo priču.

Imam i onih koji su dobronamjerni. Ti ne vire kroz prozore. Sjede kraj ognjišta, ne miču se i, čuvši joj korake, misle kako je

baksuznoj Ivani danas, i kako je pitanje hoće li joj ikada svanuti. I misle još da na svijetu nema lakih rješenja, već je sve dozlaboga zamršeno, surovo i kobno, iako ne izgleda tako, već lako, bezazleno.

Udaraju koraci kao gromovi. Ne čuje Ivana jauk bure kamenitim trgom. Ne vidi da je dan sunčan da sunčaniji ne može biti, i da svjetlost blješti kao da je svetac s oreolom zalutao u uvalu. U njenim očima kupi se mrak, magla se vije na orošenim zjenama.

Ivana je, inače, vitka, pisac to vidi, i divi joj se dok je posmatra sa visoke lođe, šćućuren kraj amfore iz koje treperi snop suhog bosiljka. Gazi ona kao admiral, visoke noge nose njeno čvrsto poprsje, široka ramena i lavlju grivu vrane kose. Na mliječnom licu dva oka kao vjera, nosnice kao želja, usne kao ljubav. Zubi iza narumenjenih usana vrište. Jagodice - nasred sniježna polja sazreli plodovi. Brada ovalna, nad dugim vratom kao pramac bragoce.

Ide Ivana i broji preostale korake do zavoja stepeništa iza kojih više niko ne može da je vidi. Iza kojih će, kad stigne, prestati tutanj u glavi. I sve dok se ne primakne kući nad hridinom, na drugoj strani zaliva, ona će, možda, povjerovati da je živjeti lijepo. Proći će obalom pored čamaca, poželjeće da bosim stopalima gazi plićak. Ispod borovih stabala može da se prisjeti dana kad je bila djevojčica sa kikicama. Koju otac, visok, bradat, svetački lijep, sa crnim šeširom kao kišobranom, drži za ručicu i pokazuje na travke i grmlje, bube i gliste, ptice i stabla, govoreći o bogu kao prijatelju svega što ih okružuje.

Otac je ubjeđivao da je pučina samo početak beskraja i da je zemlja ipak jeretički okrugla, pa kad bi Ivana recimo krenula u šetnju preko pučine, preko svega što iza te pučine na nju čeka, jednoga dana vratila bi se na ovo isto mjesto, vratila bi se ocu. Možda bi bila starija, jer Zemlja je velika, ali On bi je sačekao da mu prenese utiske sa puta, jer lijepo je saznati da je šetanje krugom uvijek vraćanje sebi. Tako je i sa sudbinom: odakle pođeš, tamo se i vratiš.

Ona može da se prisjeća ali neće, jer ne vidi jutros svrhu iluziji djetinjstva koga je otac odnio pod pazuhu kao laki zavežljaj. Možda se lecne, gotovo da povjeruje: tamo, u budućnosti, doba je prolječno, ona će stati na vis i ponavljati – slobodna sam. I da tada ničeg više ne bude do tog krika iz njene duše, sokolovog klikta – slobodna sam...

Sad gazi stazom koja vijuga kroz grmlje mirte. Misli njene odnio je vjetar. Nad njom već, kao giljotina, visi pljosnata kuća, nad stijenjem napravljena kao prkos moru. Kuća nalik oštrici tupa noža, sa jedne strane nebo, s druge pučina, a na svojoj plohi uske građevine dva otvora: prozor u kome vidi profesorovo lice i vrata kroz koja mora da uđe.

* * *

– Pospremićeš kasnije. Sada popij kafu samnom.

– Ne mogu je.

– Ivana! Odjutros virim hoćeš li se pojaviti. Naravno, ti uvijek dođeš, ali ja se bojim. Strijepim da jednog dana ipak nećeš proći kroz vrata ove kuće. Koja je bez tebe – pećina.

– Gospon' profesore, ipak, da ja pospremim.

– Bože, Ivana! dan je pred nama, ionako sve uradiš učas. Zar ne primjećuješ da te 'gospon profesor' želi što duže u svojoj blizini, u svom vidokrugu, jel'te.

Ivana sjeda. Nema volje da više govori, ni da sluša, ni snage da se opre. Niti izgleda da išta promijeni u utvrđenom rasporedu svojih obaveza.

Gledaju se. Sat, dva. Dva pola, rastopljeni sjever i smrznuti jug. Pred njom je nepređeno vrijeme koje najviše vrijeđa. Ovaj nesporazum, a bez teških riječi, traje dugo. I ona sve više vjeruje da je robija vječna koliko mamino umiranje.

Svoju kafu iskapi, on srće iz šoljice kaplju po kaplju. Gleda je i gleda, ona ne zna što bi sa sobom pod tom mrežom pogleda. Počinje tutnjava u glavi. Poželi da joj se lobanja rasprsne, u komadiće da odleti njena glava i lice, da mozak njen kao sivo blato poprska čovjeka pred njom, kome ne može ništa ružno reći, kome ne može ništa opasno učiniti.

– Sjever dugo traje. Biće mrazice, biće. Samo, ko da više lovi? Ko da krene vanka kad Trcete nema, kad njegove batane nema, ni njegovih popunica naslaganih na provi, niko više ne zna oko lova i ribe kao on što je znao... Slušaš li me ti?

– Slušam, slušam... nema Trcete.

– Je li ono u njega šćer bila?

– Kćer.

– Marija se zvala?

– Marija.

– I?

– Što: i?

– Udade li se?

– Umrije.

– Mlada. Nisi mi to rekla, nisi... Opet ne slušaš.

– Ama slušam... Nego, da počnem ja rabotom, gospo'n profesore?

– Neka te, neka, Ima kad, Ivana, pobogu.

Kad ona počne veliko spremanje, profesor izlazi iz kuće. Ne vraća se do večeri. Zatim sjedaju za sto, nešto kao da jedu, nešto kao da govore mrseći slovca, i dan je na kraju. Purpur u okni-ma i pojačan vjetar, iskre se zvjezdice nad crnim morem, granje sablasno cvili dok se ognjište rasplamsava u sobi na zapadnoj strani kuće.

Profesor se svlačio dugo, kao da otkriva dušu, ne tijelo. Kraj njenih nogu padaju crni kačket, svileni prsluk, pantalone za jahanje, prugasta košulja i crna kravata, roza podkošulja, gete, čarape, gaćice. Na tu hrpu on stavlja monokl i prsten. Staklo očala bljesne, prsten tinja.

Polutama je u sobi, ali ona ne gleda, ona zna: stoji pred njom šezdesetogodišnji starac. Ramena su mu uska, đenska, sa njih padaju suhe ruke. Njegove su šake nesrazmjerno velike, jedino joj se te šake dopadaju, jer se svaki put bespomoćno pružaju prema njoj. Svele grudi s bradavicama punim dlačica koje blistaju kao da su orošene. Na stomaku drhti preostalo salo. U naborima kože koja se suši skriva se pupak kao osušeni čir. Njegov ud je sitan, nalik smotanom kožuljku iznad izduženih mošnica. Stidne dlačice, prorijeđene, zamršene kao rijetka vegetacija na brijegovima koje udara vjetar i spiraju nevremena. Noge su mu krupne, mišićave, bez dlaka, rogobatno naliježu na usku karlicu. Nožnim prstima on se podiže, kao da radi fiskulturu, i Ivana bi se smijala (svaki put, doks e on klati, sa ispruženim rukama koje mole) da joj se ne plače.

– Dođi, šapuće tjelesima pred njom.

Otac je imao običaj da je uči kako sreću čovjek sam odabira, ali i da sreća bira čovjeka. A biva u životu: sreća je čovjeka zaobišla posve onda kad je on pomislio da je ima uza se. Nije mogla da shvati. Otac je ponavljao: to jeste nesporazum koji se dešava između tajne života i zakona prirode. Inače, postoji veza između želje i prinude, kao što su moguće veze između potrebe i slučaja. Opet nije shvatala što joj se govori, kao što ni sada ne shvaća zanos čovjeka pred sobom koga prezire a koji je svojata. Zna samo da je kažnjena, da nju kinje odavno baš te sudbine i te prinude i te potrebe i ti slučajevi.

– Dođi, šapće drhtava sijenka.

Otac je imao običaj da kaže kako čovjek nikada nije sam ako sobom vlada; usamljeni ste jer niste uspostavili vezu sa samim sobom. Uslov da se uspostavi veza sa drugima... Jer, uvijek u jednome postoji dvoje. Onaj koji pita i onaj koji sebi odgovara, onaj koji neće ali koji mora, onaj koji umije i onaj koji ne može. Samoća je ono stanje kad biće sebe pita a sebi ne može da odgovori. Samom sebi dužan si ponajviše, zaključio bi otac i posve je sludio umovanjem.

– Dolazim, odgovara ona vriskom prilici pred sobom, obamrla pred šaketinama koje jednako stoje pred njenim licem.

Soba počinje da se okreće. Stvari u njoj mijenjaju mjesta, vatra odlazi na tavanicu, prozori se izvrću, lete zavjese po plafonu, a čovjek nad njom drhti kao lik u vodi, i dok ga ona dodiruje jednako misli da će ga promašiti, pa kao sljepica pipa i diže glavu, ne bi li po njuhu odredila mjesto gdje se nalazi. Jer zvuka nema, sve što bi se inače moglo čuti ugušili su udari krvi u sljepoočnicama. Pulsira u njoj krv i šumi vodopadno, kroz damare fijuću orkani. Sve je tutanj, sve je rasap, sve poraz i očaj, jer joj je sve tješnje uz bijedu u kojoj se našla. Sve ljigavije i prljavije biva. Sad se život ne može prepoznati, život nije, patnja jeste. Usred grotla stida koji se ponavlja ne može ni glasa poslati ocu koji je daleko, ocu koji ovdje i ne može biti, jer ona je sve to sa roditeljem zamišljala drugačije. Voljnije, toplije, mirišljavije.

Grčila se na podu, ječala kraj smežurave gomile starosti koja sada, zadovoljena, miruje. Starosti koja počinje da zaudara.

Lice joj osta u šakama kad je digla glavu. Nova, podmlađena koža na obrazima i čelu zablistala je mjesečinom. Nova Ivana se oblačila. Nova Ivana se ispravlja. Ivana narasta džinovski, u snopu svjetlosti koja s prozora preliva nju, sveticu.

Sagnula se da iz profesorovih zgrčenih prstiju uzme novac. Ne čuje kako gomila mesa vapi: ‘vrati se, vrati se’, ne okreće se više

Ivana, izlazi iz kuće, prelazi isti put nazad, sad bez misli i hitro i sigurno. Stvarnost se zakucala u nju jer se stid zgrčio u pesnici njena prkosa.

Valdinos je hrkao, od te grmljavine mjesec se tresao. Niko, osim onoga koji je čekao njen povratak, nije mogao da čuje udar potpetica po trgu. Prolepršala je naseljem, a crni lik sa lođe provukao se granjem suhog bosiljka i hitro zamakao u kuću.

* * *

Mletačka ura jednako je vukla vrijeme: osam sati izjutra. Šuštanje naslonjače je stalo i iza naslona viri sitna glava. Kafena, zgužvana, bezuba, nosa i brade sastavljenih, sitnih očiju kao kod prasića. U sobi miriše jod i mokraća.

– A ko je?

– Ja sam, mame.

– Ti dođe. A što si dosad činjela, obraza ti. Svanu odavno – njen glas nalik je mačjem cvrkutu.

– A rabotala sam, mame.

– Umori li se?

– Imala sam od čega.

– Mladost ne čuje... A gospo'n profesor?

– Dobro je, pozdravlja.

– Bog mu dobrom vratio, tako on već petnaest godina, na sirotinju misli. Žuč mu nije grka. Mada je njega tvoj otac zadužio. Ipak, svijet je prijevaran, zaboravlja se, zaboravlja...

– A što si ti činjela, mame.

– A što sam činila! Malo boga molila, da tebi sreću dadne a meni svijest sačuva do ure sudnje, malo ila, pa kroz prozor virila, i... Učas pasa vrijeme, ovi dani...

– Zima je, mame.

- Jes'... Mati ti možda neće premaljeće dočekat.
- Jesi li gladna, mame.
- A, bogomi, jesam – bona jesam ma mi apetit ne faliva.
- A bi li jutroske.
- A bih, bome.

Stavila je vodu za čaj. Pritiska glavu na ledeno okno. Na drugom prozorskom krilu vidi izvrnut majčin lik, odbija se svjetlo do zida susjedne kuće, drhti, jer vjetar trese staklo. Starica se klata, klata, uz škripu naslonjača od pruća.

Ivani se učini: otac stoji nad svojom popadijom Persidom, stoji prijeteci i drsko, u njegovoj ruci je nož. On diže dugačko sječivo kao da anatemiše. Zariva ga u ženina leđa.

Više se ne čuje cijuk naslonjača. Više se čuje mletačka ura. Više se ne čuje pisak pare u čajniku. Otac i dalje ubada nožem u sitna leđa svoje žene, nad njom razapaet kao Krist.

Ivana se smije. Lagano dižući ruku pozdravlja pristiglu nadu.

*Život, međutim, ponovo uzima
sav prevareni izgled sreće.
Žid*

1.

Dan je počeo kao na slikama Kloda Monea. Izuzev oblačja, po običaju božanstva nehalnom rukom njegovom razbacanog po nebu, sve je bilo zelen i sunce. Primorski goropas stropoštao se u olovnu vodu i nje od tog udara kao da nije ni bilo; do bljeska zelenila koje munjevito prelijeće zalivom. A dijelom nebasa gdje svjetlost ogrijeva, utučena sjaja od nejednake oblačine, slazio je u impresiju mutni gospodar Helios. I sve što se kretalo zemljom, a kretalo je sve što je na to osuđeno bilo, upijalo je sunčevu toplinu i od toga bivala ona sama, lelujava para bez ivica, pihtijasta masa koja ulazi u okoliš, ili se okoliš utapa u nju.

Jutro je bilo: pupanje oblačnog dana sa suncem kao kraljevskim cvijetom koji od te olovnozelenene mase daždonošja još nije uspjelo da otvori latice. Kad se protegne i posve izvuče iz pokrivača vlage u nje-ga se neće moći ni gledati - biće bljesak.

Jutro je bilo: treptavi kobalt makije i srebrni prah maslinovih šumara. Tmasta zelen borovlja, žutilo trave koju nisu pokosili, i maginje, zrelih plodom ljubomorne – crvenkasti medaljoni na grbači Mavrijana. Ko da zbere 'vočku koja opija' osim ptica koje dolaze da te bo-bice ključaju, dok se, u razvodnjenom danu prevarene bojom i mirisima i jakim sokom divljeg ploda, ne sunovrate podno grana. Padaju baršunaste glavice na humus gdje su mravi i kukci i blavori, gdje je groblje zrikavaca od lane.

Jutro je bilo: simfonija. Topot jahača vjetra i šum vilinskih halja, poderanih o stabla i stijenje. Pljusak vode u škripovima i na žalu. Metro-nomski cijuk sitih ptica. Nevidljive vode koje grgolje krajem.

Jutro je bilo utih valdinoški, vodeni pejisaž u nemirnim snima, tečno zlato zaliva u podne, magličasto srebro granja.

Jutro je bilo galopiranje rasanjene kavalarije sjeveroistočnog vjetra. Četa novog zraka koji se sjuri sa visoravni u usku valdinošku dolinu, grabeci da pronese maslinjacima, borovljem i kroz drač i brnistru, nepoderane plaštove svojih izaslanika. Zaludan trud! Takne li se vode, taj vazdušasti roj se rasprsnje u bezbroj bjeličastih poderotina koji ispune pejisaž krijestama talasića, a ovi, kad se pučine dohvate, oslobođeni najednom, u beskraju zametnu tragove. Dune li zorom sjeverac uvalom, eto ti netom za njim crvenog istočnjaka; iza ponoći lijeno će se uvući zalivom punento da kinji nerve tokom prijepodneva; veče može da rješava rebuse grudobolne južine na sprudovima Viline Vode.

Zar je ovom pejisažu i osjećanju koga izaziva važna teoretska rasprava, upita se rasanjeni esteta? I čemu prikazivanju ovog jutra davati akademsku perfekciju? Ovaj duh je ponesen neobičnim i to zna da iskaže, ali se ipak oku ne može pripisati čudo. Jer, da li oko vidi baš to što vidi, ako ga već svijest upućuje na izviđanje. Kao i u svemu gdje se duh hrve sa materijom, tu postoji **ona neka granica**, ne kao međa suprotnosti, već kapija kompromisa kroz koju ne prolazi banalnost, ma ni nemušta zbrka. Što razum uputi, srce natjera. Istisni boje iz tube, razmaži po paleti nijanse i pokušaj da Prirodi služiš kao vješt sluga. Inat natčovjeka doji tvoju volju, ali se moraš podati i mjeri konačnog. Motiv se tada fiksira, boje miješaju bijesom ludaka, platno je napadnuto drhtavim kistom u rukama koje se tresu, pa ako pejisaž već nije gotov u oku, gdje traje koliko i utisak koji ga je izazvao, možda će ga umijeće i iskustvo privesti mjeri unutar okvira platna. Nije lako, jer promjene traju bezbrojem nijansi. Valjanu odabrati, fiksirati je temom, to je zadaća dobrog slikara.

Kako uhvatiti taj kosmički kaleidoskop koji se nudi jednoj duši jednog tijela, u grču bojama umazane pesnice? Dalje, bojim se da je istina, rabotari đavo. On dovršava dobru sliku!

Najzad, njemu nije cilj Prirodu obogatiti. On hoće da je nadvlada. Njegov alat su boje, efekat njima izazvan sredstvo, a on dovoljno majstor da sve to rasporedi kamo spada. I trajanje života krug je a u njemu se sve ponavlja, svaki je kraj početak narednog kraja. Beskraj igre, neiscrpnost kolorita. Sve se to kotrlja koritom kojim teče rijeka njegovog dara izražavanja.

Ne čita šta o njemu pišu, a opet, sve zna o čemu pišu. Jednom da ode na izložbu svojih radova (uvijek bi ga spopadala muka srijetati ljude koji o slikarstvu znaju malo – od takvih slikarstvo najčešće zavisi, ili previše – od takvih slikarstvo pobolijeva, ma i jedni i drugi te muče podjednako) on će saznati dokle je stigao u svom radu, kakvu je novinu unio, kako se to odražava, ili će se odraziti na razvoj slikarske umjetnosti. Kazaće mu kako je porastao broj njegovih epigona, talentovane mladosti koja mu se divi. I da je on važan činilac slikarske klime u bližem i daljem okruženju, kako vedri i oblača slikarskim nebom Mediterana. On, najizrazitiji predstavnik postmodernističke škole! Šta sve to znači što mu govore, nikad saznati neće!

Zatečen, ostaje mu da sve sasluša, uljudan i odmjeren na riječima (tako se od njega očekuje, a najradije bi zanijemio), da se svojim odsustvom smota nekoliko dana po prijemima, sjednicama i seminarima, dok mu od okruglih stolova i inih konvencionalnih ringipšila ne bude zlo, pa da jedva dočeka utek, odleprša iz smrada akademske konvencije, da se vine, što dalje, što visočije, iz uglađenih kubističkih poza, u svoj log – divljak.

I prije nego siđe u uvalu, zadihan od duga hoda od koga se njegovo tijelo odviklo prethodnih dana, da sjedne navrh Ćafe na

kamen koji svaki put ledeno dočeka njegovo izmaltretirano tijelo i ošporkanu svijest.

Ostane na visu dok ne ispuca sve otrove koje je danima unosio u se, sačeka da smradovi civilizacije ispare iz njegove kože i odjeće, provjetri na povjetarcu ušesa od svih blebetanja dokonih, doskora saslušanih, kao na depo pobaca po visoravni svu zarazu dobijenu od onih koje zovu intelektualci, slikarski teoretici, magistri i poetici, pa tako oslobođen siđe stazom domu svom ubogom.

Rijetki su oni za koje bi čuo da o njegovom slikarstvu govore i sude znalački, primjereno onome što i on misli o svom radu, mada on najmanje misli o tome kamo njegov rad spada. A još rjeđi oni sa kojima bi se posve složio, ako bi već pristao da otvoreno razgovaraju o tako zatvorenoj i posve nezahvalnoj temi: što to radi Velasquez Mavro i kako se to uklapa u tokove savremenog slikarstva. Onih koji bi mislili i rekli da njega treba ostaviti na miru i da u tome, da ga se kanu, leži najveće dobro i po njega i po to, nazovi naše slikarstvo – nema. A njemu bi samo takvi trebali.

Ipak, zna, on će za budućnost vrijedjeti zahvaljujući upravo takvim lešinarima kojih se grozi. Do njegove smrti, hiljadudevesto devedesetdevete, nakupilo se toliko literature o njegovom radu i stilu, da je budućim istraživačima, pored obimnog djela ostavljenog čovječanstvu, lako bilo sistematizovati svaki period njegovog slikarstva.

2.

Bio je nekad u varošana lijep običaj da s vremena na vrijeme (o Đurđevdanu neizostavno) odlaze s porodicom, ili u grupama, rodbinski i prijateljski, urankom, na dnevni izlet okolišom. Išli

bi pod maslinjake ili se verali briježjem. Tamo bi ostajali vazdan. Stizali su kopnom, tovareći na magarcima hranu, piće, prostirke i kojekakve sitnice za sebe i djecu, nogu pred nogu turskom kaldrmom do odredišta, ili morem, u barkama, raspjevani, ulazeći i izlazeći iz zaliva nalik šarenim zastavicama koje se njišu. Žuborili su glasovi u šumarcima, kraj obale i na vodi, veselio se radin svijet, kikutale žene, cikotala djeca, ne misleći na zlo, ne čineći zlo. Tih dana pastorala je trajala, mir se stanio u svakom dječliću ovog svijeta, inače patnog od kad zna za se.

Velaksez je bio počeo da ljetuje kod Arhipa Domijana kad su ovakve svetkovine bile na izdisaju. Dolazila su vremena u kojima ginu dobri običaji. Novac je, na najjednostavniji i najsuroviji način, ubijao u narodu misao i volju da starinu paze, a što su starci htjeli nostalgijom, djeca bi nehajem spaljivala na lomači novog vremena. Odbacivao se običaj do običaja, sve ljepši od ljepšeg što ga je manje bilo, noviteti su zacarili plemenskom zajednicom. Kao bespotrebne stvari padali su u zaborav pradjedovski uresi, mrtve halje tradicije, udavljeni glasovi predanja.

Kad se naš slikar posve preselio u uvalu, odlazak naroda na izlet spao je na jedno slovo – đurđevdanski uranak. Pokoja porodica kraj žala, sitan razgovor, umjesto horskog pjevanja muzika sa tranzistora, brčkanje bezglasne djece u pličaku, podvodne puške na zrak i nespretni udari nogama o vodu, geganje žena borovljem, tih razgovor kao na pokajanju, pobacani otpaci žalom koje on sakuplja u sumrak, kad pridošlice odu umornije nego su došli i s mišlju da su utukli dan budzašto. Da, umiralo je u narodu vrijeme komocije. Prorijedila se družba, osmijeh se pretvarao u grimasu. Zaboravljale su se zdravice, poskočice, đurđevdanske zadjevice, bajalice, kandilice, maškare i poklade ostali su sjećanju. Narod se uozbiljio više nego mu priliči, narod se ufiltijio, osilio i prezobao. Počeo je da misli na evropski novac, da planira kupatila i keramičke pločice iz Španije, uvezio se švedski

parket i namještaj iz Slovenije. Sve se više gledala televizija a sve manje slušao radio. Kupovali su kola, regale, noćne stočice, tepihe kineske, penjoare, žipone i kurtone. Narod je slušao novo-komponovanu narodnu muziku, narod je kupovao viski, učio se da pravi bečke i pariške šnicle jer mu je raštika s domaćim mrsom na nos počela izlaziti, jeo je valovite slastice umjesto fugaca, kremaste pite upakovane u šarene celofanske kesice više su vrijedjele od zašećerenih priganica. Malo toga od juče je narodu preostalo da valja.

Prodavala se stoka da bi se proširivale sobe za izdavanje turistima. Nabavljali feder-madraci, ko je više htio da spava na gvozdanim šuštama, pod jorganima punjenim lažinom? Narod više nije sušio meso i ribu, koljodnevi su postali mrska uspomena, brašnjenu kobasicu ko je htio da kupi, od želje puste svog ubogog djetinjstva, zlatom je to morao da plati. Sve su se više jele konzerve i niko više nije vjerovao da je u limenkama meso od mačaka, magaradi i konja. Kupovalo se tropsko voće dok su u zapuštenim vrtovima na granama gnjili šipci, malo je ko sakupljao maslinu, nisu je nosili na meljavu, nisu je usoljavali, iako su one grčke, iz staklenki, bile neukusnije. Narod je zapuštao vinograde, dolce je osvajao drač.

Narod je, dok je oko sebe imao sve više, u sebi imao sve manje, ali se to sred novog života malo kome ukazivalo kao opasnost. Postajao je sretan na novi, drugačiji način. Nije mu se moglo ukazati da ulijeće u kobno, krivo vrijeme, jer narod, ma od davnina je tako! sve zna najbolje, naročito sebi da ugađa bez mjere i računa. Sve drugo je zavist uznemirenih pametara koji bi govorili da se stane i osvrne i da nacija ulazi u bunar zaborava i ravnodušnosti.

3.

Umjesto usahle izvornosti uranaka uvalom su zacarile takozvane ribarske večeri. Na kojima se narod ponižavao a gosti mučili. Jedni bi izigrali gostoprimstvo, drugi komociju. Gosti tih provincijskih promenada omrcali su i osvitali na neofarbanim trabakulinima, usidrene brodice su strpljivo podnosile steg špringa dok se putnici ne vrate, a uvala se trovala umorom i pijanstvom začuđenih pridošlica. Potom su se stranci vraćali u svoje apartmane, posve opijeni plavom zorom iz koje su ih domaćini izvodili, posuti zornjom rosom po kosi i odjeći. Varošani bi, nakon konvencionalnih pozdrava sa gostima, noseći na otvrdlim plećima tomosove pente, a u rukama vesla i prazne pletare, grabili uz sokake kućama. Koje su bile pune kao šipak svega onoga što je bilo postalo mjerilo dobrostoynosti obiteljske. Kad bi stigli spuštali bi se, bolje reći padali kao trupci na široke ležajeve koji mirišu na plastiku, među šarenu djecu i ugojene žene: sretan porod.

Uranci su, dakle, nekad bili običaj, ribarske večeri su postajale posao. Puk je postao svjestan svoje uloge u svjetskoj monetarnoj utakmici, odlučan da raskine sa mračnom, tegobnom prošlošću.

Tokom ljeta, maltene svakodnevno, uplovljavale su u Valdinosa nekolike barke krcate turistima. Te Evropljane su spretni vodioci čamaca mamili s hotelskih plaža i terasa, recepcija, restorana, svugdje gdje je mogla da dopre njihova snalažljivost i upornost. Obećavali su provod, domaće vino i ukusnu ribu. A davali raspusne igrarije, u kojima je jedino mjerilo bilo ne imati mjeru, neuljudne razgovore s malo pameti a mnogo vike, jeftina flaširana vina i zamrznutu japansku skušu. Na barkama su bili razapeti transparenti ispisani na kvarnom njemačkom jeziku, kakvim je govorila većina varošana, upisana cijena, uz cijenu popis ponude po osobi, a oko sveg slogovlja namljackane ilustracije koje

su predstavljale ribarsku večer. Barke su bile prostrte ponjavama i ćilimčićima, uz šestu i na provi, a preko jarbola navučene poderane mreže, polomljene palasture i izgrizeni plutani šamadori. Sve spremno da se otisne u čarolije nakinđurenog Juga, koga je uime nade odgojio Istok, a životu navodno čeliči i podučava Zapad. Jer gosti iz tog vrlog svijeta su doista dolazili, loše vino pili, jeli zatrovanu ribu osmuđenu na lošoj vatri, pjevali, igrali i ljubili se kraj dogorelih trupaca, ispod cvata fenjera, kao da im je potonja ura.

Ritual je, iako primitivan, tekao uigrano. Smijeha, priče i vike napretek. Harmonikaš rasteže svoj instrument kao da čereči jarca, kinjeći okolinu zvucima mjesnog folklora i cijepajući grlo nadvoje, da bi nadjačao graju i vrisak. Noć bi odmicala, svak je dobijao svoj dio igre. Desert se kušao kad bi u uvalu pridošli kobci s pobrđa i visoravni nad uvalom: otimali su redom strankinje i odvodili ih pod svoje.

Tako je bilo do aprilskog zemljotresa. Hiljadu devetsto i neke. U mjesecima poslije njega, prekrivena strahom i neizvjesnošću pred prirodom koja se trglala iz sna, zamrije nada da će ribarskih večeri više biti. Dolazilo je pusto, ostavljeno, prevareno ljeto, namah oslobođeno tereta turističke pohare, zbunjujući varošane kolebljivim vremenom.

I sjetio bi se mnogi u narodu onih zaboravljenih uranaka, da je on to nekada slavio i bio zadovoljan svime što bi zemlja davala a nebesa uzimala. I pomislio bijaše poneki od njih kako, ipak, na ovom svijetu pouzdano ništa nije, da se zlo desi kad si usred dobra, i da ne valja da se gleda, kako bi stari rekli: dalje od nosa, jer se u tom slučaju lakše pada i uboj teže zarasta. A neki od njih, vidjevši da su trčali duže nego se smjelo krhkom tijelu i zbije-noj duši, te da su zaboravili da im se još juče iz dimnjaka zeleni dim vio, zapjevaše, bećarski ali bogme strašljivo, u po glasa, staru ribarsku pjesmu o teškom životu na moru i velikim snovima nad morem.

4.

Ovakve posjete uvali Velaskez Mavro nije mogao da izbjegne. Vremenom postajao je dio miljea koga mu je rekamavala gomi-la galiota. Bijaše postao jedan od glumaca pučke turističke burleske koja se odigravala na 41,80 stepenu sjeverne geografske širine i 19,40 stepenu sjeverne geografske dužine. Kako je iz godine u godinu postajao kao slikar sve poznatiji, njega su, ne tražeći mu odobrenje, uključivali u program, stišavajući slikarev bijes zbog toga provincijskom umiljatošću i levantinskom glagoljivošću, na način mediteranskih malovarošana koji se pred svime, naizgled, sagibaju, ali svojoj vodenici vodu navodeći. Opirao se, vikao i svađao, u početku bježeći, kao stidno dijete, u zelenu besput Mandre. Valjalo mu je kao buli šalvare. Naočigled gostiju svlačili su sa njega oklope zbunjenog usamljenika, postepeno ga uvodeći u šareno kolo ponude i provoda. Posjete stranaca slikaru postajale su obaveza za sve turiste. Kao što je vremenom prestao da se opire kad bi mu koji od organizatora u njedra krišom sabio svežanj novčanica.

Spočetka, na prvi lijeni zvuk broskog motora i žagor pridošlica, žurno bi zatvarao vrata virane i nestajao, svojim stazama pješak. Potom, kad se već nije imalo kud, sačekivao bi ih kao dželate, mirno pod odrinom, spreman da im pokaže i proda one svoje radove do kojih nije osobito držao. Nudio je robu nehajno (jer se bijaše navikao da muku svojih likovnih potraga robom smatra), na početku igre stidno, kasnije ravnodušno, a kojiput i s trgovačkom umješnošću koja ga je iznenađivala, jer je dotad vjerovao da ga je za sve bog bio stvorio osim za trgovinu. Imao je doduše fiksnu cijenu za kroki, skicu, otisak grafike ili platno, ali ga je vrijeme naučilo da se i na pogađanje svikne. Jedino nikada nije prihvatio da obrazlaže svoje radove.

A turisti nisu mnogo pitali, olakšavajući mu muku što ga je snašla. Mislio je sve vrijeme da prodajom slika ubija sebe sama.

Da tlači poziv kojim se bavi, kome se zavjetovao i koga smatra uzvišenim. Svoj apstraktni rezultat i dio krvavog rada zarobljava i potom otuđuje cifrom. Izlaže pred oči svijeta svoju nutrinu, ogoljuje tijelo nadahnuća koga posjetioci nikad ne mogu shvatiti onoliko koliko bi on htio, već ga uzimaju kao suvenir koga će postaviti u neke svoje prostore, radi svojih sjećanja, banalnih uspomena.

Dakako da je znao da je većina slikara prodavala svoje radove, da se ta nevolja stoljećima lijepi za umjetnike kao krpelj. Da se slika prodaje i zbog toga da bi se potom napravila druga. Ovakve dražbe jesu bile nužda, nepravda koja ljude njegovog poziva zatiče neizostavno, a na koju su se oni navikavali kao što se na disciplinu navikava razmaženo dijete kad izgubi potporu popustljivih roditelja; takve udarce vremenom primiš navikom a umišljena poniženja smatraš sudbinom, a kazna ti je sam život kome se najbolje suprotstavljaš kompromisom.

Posjete ovih stranaca i trgovina s njima (najzad: traže oni njega ne on njih) omogućavali su mu da lako i pouzdano obezbijedi kruh, vino, nužne ljekarije, boje i platna, da se osigura za one dane jeseni i zima, kad ovih što nadiru k njemu neće biti, a uslova za rad, tišine, zdravlja i volje, napretek. Stoga se na kraju bio izvještio da pravi slike samo za prodaju. S malo truda, ali dosta ljepote koja geniju ide od ruke, čak i kad se igra.

Još nečega je u ovom teatru bilo njemu na volju. U uvalu su nadržale zgodne žene kao prije stotinu godina boleštine i otimači, te je ovaj usamljenik utoljavao i čulnu glad, koja je u slikara bila silna. Volio je žene ova valdinoška luda, koliko i svoj rad, koliko i ovu uvalu, koliko i vino. A ove su dolazile bez poziva, gotovo usput ostajale kraj njega, a odlazile s kratkim pozdravom, prije nego se i navikao na njihova pitoma lica. Uzme božansko blago s njihovih usana i tijela, grabi oko njih i sa njih sve vulkane strasti, a od tog grabeža prolaznice se rasipaju bez mjere ali predvidljivo,

gubeći ono što je vulkanima svojstveno – lavu koja se gasi čim se udalji od grotla. Onome koji već živi izvan mjera koje bi žene kojiput htjele da uspostave, to je odgovaralo. Sve njegove poznanice, založnice, poštovale su instinktivno tu normu spajanja i rastajanja, neupozorene ničim drugim do ledom njegovog pogleda, kad se igra stiša. Poštovale su to pravilo, sluteći da se onaj koji ga je donio već grije na ledniku realnosti. Ljeto je darivalo, strasti zahtijevale, zadovoljstva usamljenika i raspusnice nudila, u jedno veče, uz kasni sat, uz stisak ruke – dvije pole svijeta.

Najzad, znanje njemačkog jezika naš slikar je podigao na onu visinu sa koje se tuđi jezik razumije dobro i govori tečno, a nepravilna upotreba članova, nesavršena akcentuacija, usiljeno izgovaranje dvoglasa, nepoznavanje fraza i izbjegavanje složenica, potvrđuje nauk stečen obilnom konverzacijom, a ne majčinskim naslijeđem.

Na jednoj od takvih ‘ribarskih večeri’, na jednoj od dražbi svojih radova, nakon jedne raspojasane igre i mazne besjede, kad su čula ugasla a tijela se opustila po žalu kao trupla meduza, upoznao je Velaskez Mavro Njemicu iz Hamburga, gospođu Kristu Kesel, ženu Ahilesa Kesela, majku četrnaestogodišnjeg dječaka Marka Kesela.

5.

Sjedi na klupi, oslonjen laktovima na sto koga je s Arhipom zakivao i gleda na žal gdje već pristaje ‘korčulanka’, jarko obojena barka. Žamor. Voditelj čamca govori ugladeno i pomaže damama da siđu. A te dame, nespretna tijela, što jedra i lijepo oblikovana, što svela i predebela, s mukom prelaze gornju ivicu zrcala, kao tijela morskih mekušaca, tijela gmazova, nečujno, lagano, jednim krajem u barci, na pajolama, drugim već u vodi, raspete

amfibije najzad pljuskaju po plićaku kao da padaju leševi. Čamdžija hitro prenosi hranu, piće i ostale stvari, dok pomoćnik uigrano, bez glasa, sa ciničnim osmjehom, na ostatke hlada čempresova (koji hlad više nije nego tmasta rumen) spušta predmete. Baca se sidro, raspremaju po plovilu zarozani ćilimčići, savijaju konopi, vesla podižu uz bokovnjake, podiže osovina vanbrodskog motora do propisanog ugla, zateže pramčani špring, veže se njegov kraj za zarđao željezni šiljak usađen na ivicu mola. Potom se odlazi u brdo, dok je još vidjelica, da se sakupi granje za ribarsku vatru.

Pada noć, potajno, mučki, više se ne čuju cvrčci. Još maestral goni talasiće da se valjuškaju po obali. Nebesa još crvena, a bezazleno oblačje na horizontu se isteže u duge olovne pruge – rosso di sera bel tempo si spera.

Maslinjaci plešu u pomrčini. Po šljunku pucketaju koraci. Poneki nekontrolisani uzvik, mukli znak radosti, ženski kikot u po glasa, bezbrižno brbljanje na dva jezika. Zvukovi se umeću među lozovo lišće dok srebrna prašina noći sipa svice po šarenoj koloni koja se kreće ka virani. Prilaze kapiji. Gurkaju se, nasimijani stupaju stepeništem. Štite se došljaci uzdignutim rukama od bodljikavih grana narova, ispruženim prstima pipkaju smolasto lišće. Grane koje naliježu nad stazu i stepenište mrse se od vjetra. Oštro miriše pelin, majčina dušica, sasušena trava, ukisle smokve, pale pod glatka stabla, štipaju nozdrve, sa stijenja koje se nadnijelo nad slikarev ruševni dom slivaju se kaplje nekog izvora iz dubine šume.

Velaskez pali fenjere koji vise sa odrine: drhtavi žućkasti odsjaj vinogradskom grožđu. Slaže kandila na dugački sto. Smije se ravnodušan na sve oko sebe: kratko, bez glasa, s grčom na licu, stusnutih zuba. Njegov smiješak zlobni je trag duše koja se ova kvom nadiranj u gostiju sprda, i sebi se rugajući.

Kao dačići se pozdravljaju. Lak naklon, dobro večje, kako ste putovali, baš je ovdje, kod vas, divno, ah! kakva atmosfera. Sjedaju na ponuđena mjesta. Sad je manje razgovora. Osvrtanje i šapat, dobovanje prstima po plastičnom tavajulu, cijuk klupe od nečijeg teškog tijela, na mjestima gdje su zarđali klinovi rascijepili dasku.

Slikar razmješta čaše po stolu. Sipa svoju rakiju od lane, nagine se nad malešnim čašama da se tečnost ne prospe, i vidi: u poi-gravanju svjetla ljeskaju se lica namazana pomadom, preplanula podbuhla lica, jedra i svela lica, nosata, krastava i dlakava, poneko lijepo čelo poput suhe zemlje naborano, ravnodušna lica, sočne usne mlađih žena i iz njih njegovani zubi, plavet djevojačkih očiju koje straše, jer su prepune snage. Počinju zdravice (Njemci ih vole) i razgovor se opet otvara. Načela se igra.

Kojiput mu nije bilo jasno kakvo zadovoljstvo ovaj svijet, sit ića i probranih pića, može da nađe u škrtom nasipanju rakije, čapanju za komadićima tvrde užegle pršute, u komadićima kozjeg sira. Žvakati nedopečenu japansku skušu, ulovljenu i zamrznutu prije bogtepita koliko godina, sive plase sa dalekih prljavih mora? Zar ima ukusa u patagonskim lignjama koje se grče na garavim rešetkama i koje malo ko u varoši jede? Koliko razvodnjenog Terbešovog vina, ukisle amerikanke obogaćene šerbetom, njihovi stomaci mogu da deponuju? Onda se sjeti svog Flegmonijuma pa se nasmija dobroćudnije i – priđe gomili.

Shvatio je da je sve ovo što rade samo želja i nestašluk koji ih oslobađa. U mengelama ružnih obaveza, prostoru rada i kapitala, točkići u mamutskom stroju, mediteransku vakancu prihvataju zdušno, djetinje neozbiljni, bivajući čak i prostaci. Oni su sred promjene ponašanja i tijela, nemarni i bez obzira, koga inače imaju više nego ga hoće. Jer, svako od njih svoj Flegmonij ima. Ali svaki od njih svoj Valdinos ne može imati, iako ga žele, iako ga traže. U žuboru lozova lišća, pred kadifom žalfije koja

viru iz suvomeđe, među gušterima po stazi, kraj bjeline vala, u blizini šakalskog zavijanja, bljesku zuba životinje iz tame, iskonske tame koja elektriku ni da sanja ne umije, u ritmu nepokolebljivog glasanja ćuka, u padu zrelog ploda modre murve, pored kolone radišnih insekata, obavijeni smradom obješene mreže na trskama, u nebrojenim zbivanjima sitnih prirodnih pojava, u mijenama koje se na stvarima očituju, u svemu oko njih što im se dešava, stala bi sva njihova sreća dok to uživaju i sva tuga kad to ostave i odu. Oni su ovdje prepoznavali svoje davno izgubljene živote. Pradjedovsku želju, bakin zavjet, jer ih je surovi život natjerao da sve pozaborave što je pamtiti trebalo. Ova je noć bila njihova sjutrašnja uspomena, podsjetnik na greške koje su počinili, iluzija u koju su ušli i žaljenje iz koga neće izaći.

Sada, utonuo posve u punoću doživljaja, sjetio se početka, odluke da ode od ljudi, toliko sulude svima koji su ga poznavali. Potraga za srećom ljudskom kojoj se samo rijetki daju, a još rjeđi na njoj opstaju. Ono što je njemu večeras prirodno ovim je ljudima samo slutnja, smotani embrion želje koja čami. Za sve lijepo u životu, ono što život zahtijeva, buna je potrebna. Nemirenje. Dizanje ustanka nad navikama. U pobuni je napredak, a radost u takvoj borbi. Tek da se krene s mjesta. Ali, malo je takvih boraca u svijetu lijenih duša i omamljenih tjelesa. Treba tražiti. Samo da nije udobnosti koja zbunjuje i obezoružava, da nije obilja kome se predaju prodajući volju. Pa kad ih dovedeš u pustu uvalu, nalik su djeci iz kaznenopopravnih domova, iz skolastičkih internata – ne znaju da hodaju po oblucima, bole ih listovi nogu dok preskaču ograđa, mršte se kad zagrizu nezrelu dunju, straši ih žaba koja skoči na sto, a blavora koji im se, nespretno, umetne među noge, zamišljaju kao anakundu koja će ih progutati. Vrište i trče, vrte se u krug, a onda se zadihani ljube međuse, pare, opijaju, plaču. Ubrzo su opet gladni i žedni, iako su jeli, opet bi da se kupaju iako je junsko noćno more hladno. Iznova bi htjeli da govore

o lijepom, a samo bulazne i mucaju – poslušnici iz civilizacije, prost svijet iz složenih geografija. Gdje su na vlasti vaspitači navika, kontrolori postupaka, krvava mater napretka koja duva u pištaljku svrstavajući ih u redove, dva po dva, natrag u Red, Rad i Sigurnost. U prostore gdje sloboda mre a sreća jeca.

Gleda ih Velaskez i sjeća se: bivša žalost koju prepoznaje kako tinja i među pridošlicama. Njihov razgovor počinje bez plana, neprirodno počeo on se brzo pretvara u drugarsko ispovijedanje. Otapa se tema do teme, stvarajući verbalnu bujicu, rečenične vodopade čuje on pred sobom, kotrljaju se riječi preko astala i s terase bubetaju po skalinama. Odatle, već napušteni samoglasnici, kao misionarski zvončići, sjure se niz stazu do žala, sve tiši. Dave se u pličaku kao arhaizmi.

Sipajući im svoju lozovaču, priča da je prošle jeseni grožđe dobro rodilo. Oni hvale piće i slikarevu vještinu pripeku. Hoće da znaju kako se rakija pravi, kako se određuje njena jačina, ima li veliki vinograd, kako stigne da sve uradi, odakle mu sve ovo vino, je li probao njemačka, rudenshajmsko, badenvirtenberško, i ovo je kiselkasto kao i njihova što su. Pitali su više nego su očekivali odgovora. Godilo mu je što ga o slikarstvu ništa ne pitaju, ni o umjetnosti. Slike koje je kasnije iznosio i nudio na prodaju razgledali su i kupovali kao što gledaju uvalu i maslinjak i kao što plaćaju večernji ugođaj kad stignu do njegovog kraja. Površno iako s dosta radoznalosti, tražili su tragove ugođaja koji se gasio. U slikama koje će odnijeti sobom u gradske krletke i industrijska geta krila se uspomena.

Ponoć je davila kandila, fenjeri se još nisu predavali, kad su obojene plohe počele da šetaju od ruku do ruku. Stidio se što im nudi manje vrijedna platna, ali je njihovom oku baš ta površnost kišta odgovarala. Vidjeli su barke – na njima su bili i plovili, vidjeli su uvalu – u njoj ima je bilo ugodno, vidjeli su te večeri neka lica poznanika – njih će odnijeti u svoje ograđene prostore... I

ništa više?! A zar ima još čega?! Zar još nešto treba da shvate iz kupljenog suvenira?

Ipak, nijedan Velaskezov rad, ma šta on mislio o njemu, nije bio 'namljackani tragovi moje dosade', 'loše igre mojih loših ustupaka', kako bi govorio. Velaskez ništa nije umio da radi loše. Niti su se ti radovi prodavali 'kao lubenice'. Niti su bili jeftini.

Velaskez nije potpisivao svoje slike. Volio je da u donjem desnom uglu ispiše datum i lokaciju. Svoje ime – nikada. Ipak, mogli smo sa dosta pouzdanosti mi, njegovi poznanici, prepoznati koje je sve slike, rasi-jane po svijetu, uradio valdinoški usamljenik. U knjizi Filomene Zadraski »Osame Velaskeza Mavra«, Naše pokoljenje, Flegmonij, 1997. dosta je toplih rečenica ispisano baš o takvim slikama koje je prodavao turistima. Usputnim, iz nehaja stvorenim siročićima. Pored remek-djela na koje je fokusirana većina analiza likovne kritike.

6.

Bio je kraj susreta, već je čamdžija s prove zivkao bludnike rasute po makiji, kad se iz te pijane i pospane gomile lik Kriste Kesel izdvojio kao bljesak. Iz polumraka niknuo jarkom odjećom i prišao mu lagano, sigurno a krotko. Kasnije se Velaskez pitao kako nju, omamljenu i ne zgodnu više nego su druge bile, ali urednu, nije zapazio, kad je sve veće gledao i prebirao po svim pridošlicama. I što mu je rekla ta sredovječna žena kad je stala pred nje-ga. Čitavu dugu zimu, o njoj misleći, njena pisma čitajući, tražio je tu sliku prvog susreta, čupao riječi iz zaborava.

– Gledam vas čitavo veče a da me nijednom niste zapazili. I slu-tim da je mučna igra koju vodite – prodaja loših slika dobrog sli-kara svijetu koji ga uvažava ali ne razumije. Da li sam u pravu? Ja bih htjela da vidim slike do kojih je velikom slikaru doista stalo. I taj slikar bi trebao da dozvoli da se na miru o tome razgovara.

– Mogli bi i jutros da razgovaramo, dan će biti vedar, vratiću vas čamcem do gradskih bungalova?!

Nije pristala da se preda sanjivom pogledu. Nepoznata žena u otvorenoj školjki jutra. Izmakla se njenoj pruženoj ruci, okrećući mu leđa.

– Razgovaraćemo, glavno da ste voljni.

Jutro je progutalo kao načetu zagonetku.

Došla je poslije dva dana sa slijedećom grupom turista i bez okolišanja, čim je skočila sa barke, krenula poznatom stazom ka njegovom džardinu.

Stajao je pred njom opet pružajući ruku. Sad se predala toj šaci koja ju je privinula na grudi.

– Ja sam vas čekao. Vi ste u meni izazvali buru.

– Kakvu buru? Ljubavnu?!

– Ne! Stvorili ste intrigu, takli tamo gdje boli. A to oni koji me srijeću postižu rijetko, rijetko kada.

– Sad sam pred vama pa – da razgovaramo. O svemu što bi htjeli govoriti sa prostom ženom iz složenog svijeta. Samo, molim, ako ikako može, najmanje o slikarstvu.

– Kako to da shvatim. Vaša zadaća izgleda biva da me zbunjete iz susreta u susret.

– Slikarstvo ne volim, ali slikara hoću, rekla je.

I sjela komotno do njega na pervaz, na uglaćan kamen, topao od popodnevnog jare. Sjela sigurno, opušteno, kao da se ne namjerava podići sa novog staništa, kao da će tu ostati zauvijek, stopljena sa okolišem.

Sipao joj je vino i ona je pila, pila, tako da on skoro nije znao je li rumenilo na njenim obrazima odbljesak sutona ili ogledalo brzog pijanstva u kog ulazi kao samoubica. Otkuda stiže ova mirna žena koja mu postaje zanimljiva, postaje draga?

Gledao je u nju.

Njeno lice nije bilo lice Njemice. S obraza, kao načinjenih od voska, mogla se naslutiti azijska rasa. I njene oči, dva velika zelena badema, čuvale su u središtu ugarke ciganske vatre. Gledala je u čovjeka pogledom divljakuše, otvoreno, gotovo s mržnjom, smjelo i, reklo bi se, bezosjećajno, ali je sve ostalo na njenom licu i sa usana potvrđivalo krotkost, blagost. Na visoko plošno čelo padali su, nehajno spuštene s glave, pramenovi kose, crne kao ponoć. Oko očiju zreli podočnjaci, kao smokve puni crvenkastih žilica. Meki glas njezin, suzan pogled i nekontrolisane kretanje rukama i glavom otkrivali su da u ovoj ženi mladosti više nema. Niti mnogo radosti. I sve ostalo na njenom licu: nepravilan, uzan nos, već bolešću načeti zubi, bez sjaja i mrki od pušenja, maljice na vrhovima usana, namreškana brada kao da je neko u nju udario pesnicom, bore koje jurišaju od ivice očiju prema velikim mesnatim ušima, pokazivali su da ova žena nije ni naročito lijepa. Široka usta, s mesnatom donjom usnom, jedini trag germanskog na licu, izazivali su pohotu, ali ništa više osobito lijepo i skladno nije zanosilo slikara dok je posmatrao. Ipak ga je privukla silina pozitivne energije koju je odašiljala. Kasnije, kad je zavolio ovo lice, sjetio bi se prvog utiska o njemu, nasmijao se sebi u bradu, jer, bio je sve vrijeme zadovoljen slapovima dobrote i pažnje kojim ga je Krista nagrađivala. Sjetio se bijaše i vizuelnog napora kojim je probijao izmaglicu sutona da njen anfas sažme u svijest, ne poželivši, ni tad ni ikad kasnije, da je naslika. Ona za njega nije bila pogodan model.

Bilo je kasnije, kad je sve svelo od ove ljubavne priče, a slikar premинуo, istraživača koji su i od te njihove ljubavi htjeli da izgrade teoretsku špekulaciju, no nijedan se nije mogao obogatiti sa tog mutnog izvora, jer za njega nije bilo traga. Nikada Velaskes nije naslikao ovu ženu. Nijedan crtež, kroki, nijedna fotografija se nije mogla naći u ba-

unu Arhipove virane. Ostala je od sveg njihovog zanosa samo bogata prepiska, gomila njenih pisama njemu i škrti opisi očevidaca, pripriprstih Valdinošana, zbunjenih našim pitanjima. Na osnovu njihovog sjećanja su i konstruisani obrisi ove skaske. I na osnovu prava pisca da sve zna, vidi i predvidi. A tada je već lakše sastaviti svaku priču, pa i ovu koja uveliko teče.

Njeno tijelo, dakle, bilo je nezgrapno. Krhko stabaoce srednje visine. Od glave je renesansni vrat nalijegao na kosa ramena. Male grudi, već svele, drhtuljile su pod bijelom, čipkanom bluzom. Širokim kaišem oko pasa nije mogla da sakrije opuštene stomačne mišiće i nagibe sala koji su sa strane nalijekali na razvijenu karlicu. Ni njeno tijelo nije bilo tijelo tipične Njemice. Prije tijelo žene sa istoka, koje se lako istroši, brzo stari. Hodala je poput pijanca, smiješno tromo, noge preturala jednu preko druge, kao da namjerno spotiče sebe samu. No, imala je i sred tog nesklada, vojnički hod, pojačan još i više visoko podignutom bradicom koja je površnom posmatraču mogla kazivati nadmenost. Prkosa je svakako bilo.

I njenog tijela, hoda, svelih grudi i staračkog sala na stomaku, sjećao se Velaskez. I kako ga je prvi put obuhvatio šakom, kako ga je topla, pihtijasta stiskao dlanom. Bez gađenja, već sa simpatijom, posve ravnodušan njenom očiglednom ružnoćom. Jer to tijelo je znalo i moglo sve što se od tijela žene traži, što se zahtijeva. Sve konce je držao na okupu njen snažni duh i mudrost, Krista Kesel bila je praktična, vrijedna i domišljata žena, a njeno tijelo pokretno i spremno na svaki napor, njime se ona branila pred mišlju na starost koja je bila ušla u nju. Tom razložnošću ona je pokazivala da je Njemica.

Prošli su žalom zagrljeni, kraj razmahane i bahate gomile, pokraj skuša na gradelama, tjelesa povaljenih na lažini, pored čempresa i žbunova ruzmarina, žalfije, smokava i magaradi, kroz kapljice

talasa raskomadanih o žal, kraj mirisa prolevenog vina i kostiju ribe pobacanih po suvomeđama. I stigli na Počivalo. Tamo su povelj razgovor, bajkovito pričanje. Razgovore nalik vodi koja je žuborila iza njih, padajući sa stijena nad viranom na uski džardin. Nema razuma koji može da obuzda uznemirena srca. Razum može da pita i zahtijeva. Na pitanja srca ne dobijaju se odgovori. A koliko su njihova srca bila uznemirena i duše opijene, te večeri kad su šaputali, to možeš, strpljivi čitaocu, pučinu u noći da pitaš. I zvijezde u visu, bilje u šumi, vodu u klockotu, vjetar u gori. Što oni odgovore, biće istina.

Prije nego su se uvukli u viranu da iz nje danima ne izlaze, Krista je otišla do prijateljice da joj kaže neka ova kaže Ahilesu i Marku da će njihova žena i majka doći sutra, prekosutra, jednog dana. Da je ne traže, morala je da ostane u Valdinosu, a neka oni ne brinu, neka ne pitaju ništa, odgovora naći neće.

7.

Prolazio je avgust sav zapaljen. Poslije razgovora sa mužem Krista se vratila u uvalu. A nakon nekoliko dana (nedjelja bijaše, varošana i turista je bilo dosta na kupanju u uvali), poput blavora bezglasno, dopuzli su u Valdinos Ahiles i Marko, i odsjeli na visu kod Blaža Terbeša. Isto popodne Kristin muž je počeo razgovor sa Velaskezom. Govorio je dugo, uljudan prema suparniku, još uljudniji prema supruzi, ali se ponor širio. Velaskez nije znao kako da se bezdan premosti, a nije to ni htio. Bio je mužjak. Stajao je po strani dok su ovo dvoje rastezali interese svoje bračne zajednice, tražeći izlaze pod mrežom koja je već bila razapeta.

Nijemac je uporno pokušavao da govori sa slikarem. Uljudan, gotovo bojažljiv, nalik čovjeku koji šamare ne daje već ih očekuje. Gledajući u njegove natečene oči, Velaskez je zamislio sebe

negdje u pustari kraj Labe; nalik Martinsonovim junacima luta šlezvingholštajnskim blatištima. A njemu, tamo, ovaj očajni su-prug šapće, u stopu ga prateći.

Malo koja samoća može se mjeriti sa onom koju napušten čovjek osjeća kad se nađe na željezničkoj stanici kroz koju vozovi davno već ne prolaze i čije tračnice, zarasle travom, na sebi nose kapljice hrđe. Toj slici dodaj pustaru uokolo, suv vjetar, oblačan dan, cijuk staničnih vrata, neko pseto cvili kraj kamenite česme – tuga je potpuna, prepuna, čovjek postaje sastavni dio ove pasivne kompozicije, smrt je ovakvom slikom dosuđena, ja za nju jesam, već zašao u izgubljeni pejzaž. Iznova urlik pseći, magla, očaj nad kojim tvoja slikarska ruka već drhti, spremna da povuče liniju – prazna željeznička stanica i kraj mog putovanja...

... ja za smrt nisam, pogotovo ne takvu kakvu ti nudiš, ponuđeno bjekstvo u novi prostor razumnije je. Ni motiv mi se ne sviđa, runi se ta iluzija. Neka slučaj dovrši zadnji kadar ove melodrame a pomoćni radnici će se već naći da pakuje inventar. Ti izmi još malo ove rakije, ne daj se sentimentu, German si, ne slaveniziraj kad ti ne stoji bolećivost. Eno tvoje supruge, šeta kraj mola, dogovorite se o svemu, samnom možeš jedino da se opiješ.

Što on ima sa ovom porodicom? Markova budućnost mu je nepoznata, supružnikovo strpljenje simpatije, no on se nema čega odreći... A kraj Labe koju zamišlja opet pada suton, magla i pustara nad njom se naziru, dok njihovi glasovi pletu sa vjetrom travke i trsku.

Sva naša humanost, na kraju svake životne epizode, nije uslovljena mudrošću, kako bi htjeli panetisti i panhumanisti, već količinom hrane u želucu. Kako mi jesmo saosjećajni i moralni, ali smo gladni rijetko kad, lako nam je na dotjeranim gastroterazijama čuvati poštenje, ljudskost i svekoliko bratstvo među ljudima. Ne nađe li se za

želudac dovoljno tvari – sve se veze i granice zatežu i rune, a stupa-ju na pozorje ovog umilnog čovječanstva nova pravila međuljudskih odnosa. Ovisno o tome koliko je čovjek gladan. Od toga se, poštovani i časni Ahilesu, mjeri sva ljubav prema bližnjima. Realnost života i krhkost iluzije. Ovim mizantropskim pogledom pokrij i 'naš' ljubavni trougao. Ti si Njemač, to je bar u tvom nacionalnom biću istorijska neminovnost. Klasični njemački idealizam, poduprt judejskim materijalizmom – to su polja po kojima galopiraju naša evropska shva-tanja. I nije moj, već tvoj nacionalni junak rekao kako Njemci žele da imaju sve i misle da mogu da imaju sve, da slobodu i njenu teško stečenu otmjenost, vjernost i ideale, te prirodnu neposrednost strpa-ju u istu jamu čije je ime kapital i materijalna dobra. U njoj se ko-prca veći dio naše civilizacije. Vi jeste bogat narod, no u tom nadu-vanom želucu, u kome kobasice akrobatišu kroz pivsku pjenu, klica je vaše nacionalne zakletve da ste tek u obilju posve i zauvijek svoji na svome... Ne znam zašto me onda zamaraš svojim varijacama o braku i bračnim odnosima. Možda ja govorim lektiru, nisam dosad imao ženu da me vara sa drugim, no ti si naćeo temu koju, moguće, preprićavate često. Njome se ja ne bavim. Jer, mi smo rasa krajnosti. Kod nas se i zavjeti ispunjavaju najbolje – iz konfuzije. Mi ne mo-žemo sabijati srce u stroj razuma. Ludilo naše emocije ne trpi dogo-vore. Kad se vama nešto lijepo desi, odmah na zadovoljstvo prikači-te uniformu. Niste vi zaludu najkomićniji narod poslije čije burleske sav svijet uokolo plaće. Vama ni nesreća nije nesreća, već – nezgoda. Da je Krista žena ovdašnja, zaklali bi je. Ili pucali u ljubavnika. Ti sa jednim od takvih – razgovaraš. Jer si ti civilizovan, a ja divljak... I u čemu da ti pomognem dok ovako, u sumraku, mlataras zamnom. Ovo u šta smo upali nas troje kod vas je obićaj. Kao što kod nas na-gon uvijek porodi demonsko. A kad je tako, liebe Achilles, pusti da se ova jebačina, prirodno raspaljena, tako i ugasi. Tebi ostaje samo da budeš strpljiv. Za jednog Njemca to nije osobita žrtva.

Tih rastopljenih avgustovskih dana pilo se u Valdinosu mno-go Terbešovog vina. Svako je za pijanstvo imao valjan razlog.

Ahiles je pio jer je gubio ženu. Krista se opijala da bi ostala trijezna. Marko nije pio, on je i dalje pecao. A Velaskez je pio jer je volio vino, ali i zbog vijesti koje su u Valdinos počele da kaplju sa Ćafe kao kapi žuči. Donosili su ih varošani i mladi Donović koji je prodavao povrće na mjesnoj pijaci. Još bezazlene, da čovjek ne povjeruje u njih, ali vremenom sve češće, nalik struganju crva u kantunalu. Naslućivala se stravičnost odluke vlasti sa najvišeg mjesta: Valdinos su kanili da mu otmu. Pio je očajan zbog sumnje koju nije mogao odagnati i koju je donosilo novo vrijeme poslije zemljotresa. Dok je Krista tog ljeta i jeseni bila s njim on se nije dao sjeti. Za tu bitku sa neprijateljem koga je odavno već bio upoznao u Flegmoniju, spremaće se on tek uzimu, kad posve uđe u valdinošku samoća i ona u njega.

Priču o eksproprijaciji Valdinos a i nadiranj u bivše Jugoslovenske narodne armije, koja je nakon 'pravične naknade' ondašnjem rijetkom življu otela uvalu i sva dobra oko nje, ispričaće i danas mnogi varošanin. Kazaće to slikovitije i nekoji preostali Valdinošanin, jer mnogi su umrli, satrti bolešću od koje pate svi neprilagođeni. Pričaće se o Velaskezovoj časnoj borbi koju je slikar izgubio sa stoglavom aždajom, kakva jeste svaka vlast. I danas, dok pisac strpljivom čitaocu priča storiju o ljubavi, Valdinos je napuštena devastirana uvala sa oburdanim nastambama iz kojih su militantni srbocrnogorski fašisti bahtali i prijetili svim mirnima i radišnima u regionu. Potpuna kalvarija tih hordi ispričana je u mnogih drugim storijama i daleka je od umrle ljubavi čuvenog slikara i njemačke domaćice, kojoj se valja opet vratiti.

Krajem avgusta Ahiles je sa sinom otputovao iz uvale a Krista je obećala: vatiće se u Hamburg krajem oktobra. Tog dana, da bi ih ostavio same kod rastanka, Velaskez je otišao na svjetionik.

Misli: ako se igdje još može uživati neizvjesnost, ako se u neizvjesnost može ući – onda je to na moru. Na kopnu nemirna duša nema što da traži. Nebom da brodi putniku je složeno, to ne može svako; kosmos nije za ljude koji vjeruju u boga. Jedino još na pučini, gotovo kao nekad, može duh ljudski osjetiti beskraj zanosa. I dok plovi po pustinji vodenoj, gdje je jedini trag pjena iza dobro usmjerene krme, kratak koliko i pjena za krmom traje, sve je neizvjesnost. Okrene li kopnu, stane li uz kraj, nepoznato potone u sigurnost, a u sigurnosti ljepote i tajanstva nema. Čovjek postane drvo, trup, polubiće koje se tumba i kotrlja drumovima, prašnjavim tlem. Obrne li pravac i opet pučini dadne li se, na početku je slasti novih potraga. I uvijek ima mogućnosti da se slobodni ljudi vrate tom blagu nepoznatog. Samo okreni zrcalo od stijenja, obrni leđa zemlji ako smiješ – bićeš najviše svoj.

Tako je mislio slikar a znao je da se vara. Da se vara bijela ptica kad hoće naći smiraj.

8.

Prepiska je trajala cijelo proljeće. Na svako Velaskezovo pismo dolazilo je desetak njenih poslanica, pretoplih od želje i obećanja, nemira i neumjerenosti. Poštar je muku mučio hodajući i psujući od varoši do uvale. Na svu tu korespondenciju Velaskez je gledao kao na dobit koju nije tražio; jer ono što je tražio dobijao je, iako je toga bilo malo, a ono što nije tražio, htjela je dati, jer je toga bilo puno. Stizala su mirišljava pisma, ukusno upakovani spomenari, teški paketi. Niko nije mogao da spriječi glasnike iz daleke baltičke pošte koji su dozivali adresanta. Boje, terpen-tin, laneno ulje, laneno platno, grafičke boje, odjeća, donji veš sa izvezenim galebom na mjestu gdje se uvuku mošnice, presovani listovi i cvjetići, uvojci kose. Sve je to slala žena na pragu starosti, ne osjećajući vrijeme, ne mjereći razdaljinu.

Pred uskršnje praznike Velaskez je dobio tamno debelo pismo. U njemu je našao avionsku kartu iz Dubrovnika za Atinu, a uz kartu kratku poruku »iako se ljutiš, moraćeš samnom pod grčko sunce, čekam te na atinskom aerodromu, ako ne dođeš, prvim slijedećim letom idem k tebi«. Bio je ljut, ali je morao krenuti. I bili su zajedno desetak dana, a svako je od njih brižio svoju misao. Po čuvenoj Atini, tijesnoj hrpi četvrtastih ruševina, po kojima pada smrdljivi sumpor i dimna kiša. Pospani ispod crkvenih zvona koja ga nerviraju, sa mirisom tikava u srkutu vina. Sve što mu je ostalo od tog putovanja bile su dvije slike, dvije magličaste uspomene. Jednu mu je nadugo nametao miris njenog parfema, dok je druga nudila sjetu, kojoj je inače sve više bio sklon.

Na jednom od pirejskih dokova vidio tada bijaše kako uz sprud obrastao dlakavim mušulama talasići valjaju glavicu kelja. Polutrulo povrće uporno se kotrljalo gore-dolje, naprijed-nazad, u ritmu neprekidne igre talasića, vršeći zaludan posao.

Što smo naučili od antičkog doba kad je neki paganski velikomučenik, zbog kazne na koju je bio osuđen i upornosti kojom ga je usud nagradio, gurao neki kamen? Zar je sve stalo u simbolici na koju ga podsjeća komad raspalog povrća? Smiješna predstava ponavljanja svih sudbina, ne znajući kamo, ne znajući dokle... Dok se Krista sve vrijeme pred time ruga, upoređujući kelj sa njegovim mlohavim penisom, iscijeđenim od njene pomame...

Znaju li ljudi za išta bolje, smislenije, ljepše, nego da po istom krugu iste kružnice odlaze i dolaze, vršeći uvijek zaludne poslove, zaludno tražujući, radi cilja kome se ne stiže...

Prilazi doku, naginje se, bez straha da bi mogao glavom zaroniti u teatarski prostor sastavljen od glavice kelja, hrpe školjaka, zamašćene morske trave i prljave vode, uzima ljigavo povrće i baca ga svom snagom do zida koji odvaja dok od otvorenog mora. Kelj se od udara rasprskava, ali... talasi nanovo pljuskaju sprud. Ista igra, isti nemir, isti prostor. Zar je trebala njegova pomoć da se uzaludnost kretnje

oslobodi svog razloga?... Kako da ubijedi nemir vode da stane, da odbaci kletvu ponavljanja od čije strave njegovo srce tuče, dobrono zamoreno od upornih kretnji dva tijela u koitusu.

Otplovio je s mišlju da sa Kristom prekinuti mora, a vratio se u uvalu sa zaključkom da još nije kraj. Krivulja ljubavi iznova je ispisivala šaru, meandri proljeća su vukli misao na nju. Radio je uporno, u grču, ali slikanjem nije mogao da zatomi misao. Njegov mirisi bili su svuda unaokolo, sav je krajolik raspoznavao njegovu narav, a more donosilo slutnju na novi dolazak. Mijene kiša i sunca iznova su otvarale njena pisma...

Ljeto a u ljetu ona s prtljagom u kome je bilo spakovano ponavljanje. Stigla je zapravo njena nova volja u njegovu staru nedoumicu. Doba komedije zaraženo radošću. Slikar se bio razlijenio jezdeći po sparušenoj livadi žene koja se smije, smije i smije, iako je svuda uokolo suša zvala na oprez: iza svakog osmijeha virila je tuga.

9.

Njeno lice se te večeri, ne samo zbog naglo buknule mjesečine, bilo pretvorilo u ružičasti predio. On je pred sobom vidio sijenku koja diše, koja se kreće pohotno, drhtavog nosa i usana, sklopljenih očiju. Vidio je vodopad koji se obrušava u jezero, krilo ptice, ton mola koji narasta u krik, nerealan pejzaž od krvi i mesa, zasićen riječima, mesa da se grli krvavim zagrljajem, riječi da se zapamte, i uvijek ubuduće, kad se srce strese, sriču naizust.

Treba posmatrati i on posmatra, treba slušati i on osluškuje. Svaki detalj, preliv sijenke, boju glasa i pokret – njegovo disciplinovano oko prati, neopterećen sluh upija. Da li mu se čini da

je razdvojen na dva dijela, jedan koji uživa, drugi koji analizira uživanje?

Ona šapuće dok ga ljubi i grize, liže i grebe, miluje i udara. Ona se buni, ona se predaje, mrzi i preklinje, ispovijeda i prašta. Ona govori, govori...

Ti si vjetar koji je zanjihao krhko biće, ja sam trska, pa vjetar prošao a stabljika se ponovo uspravlja da traje osamom do nove oluje. Hoće li je biti ikada više? Biljka pred vjetrom, rasla sred baruštine, neće pristati da primi novo strujanje, gibanje pod tuđom voljom. Pašće pred takvim naletom otprve...

Ridanje je smjenjivalo kikot a jecaji duge vodopade riječi, meļjava monologa.

Naši programirani evropski životi, svjetlost civilizacije pala u tvoj ponor tmine. Puhneš i plamičan kandila utrne. Zamračuješ i sunce, oči vadiš našem demokratskom horizontu. Pomislimo li mi ikad da balkanska noć vlada mojim svijetom discipline, mojom slutnjom slobode, moj unutrašnji mir je uvijek samo sjećanje na vajnu sreću, opuštenost, nehaj, duboki san. Znam, dobri moj čovječe, da ćemo ti i ja uvijek biti – anahronizam. Taj bljesak u kome je fosfor palidrvca uznemirio moj smisao, u špiļli punoj vlage, slijepih miševa i zimomore, ti jesi, dobri i surovi moj čovječe. Kušam uza te valdinošku ambroziju, no žedna, zagrcnula sam se, i kad je mlaz iz mene proključao, vidjela sam da je sve bio kompromis na koga si pristao. U sve samnom bio se, kao zmija, uvukao kompromis. Noćas vidim Markovu ravnodušnost što mu nema majke, muž je očajan ali obezoružan mojim obrazloženjima, a ti si, moj čovječe – kukavica... Ne gledaj me začuđeno, nisi li me znao ubjeđivati da voliš kad od mene dolaze paradoksi. Kukavica si u onom stanju u kome sam tebe uključivala kao svoje rješenje. Ti nikad nisi vijorio tom zastavom jer je nisi nijednom ni bio posve razvio. Ne sudim ti noćas, samo

konstatujem, začudo sabrana. Samo sada bolje razumijem ono što si uvijek zagovarao: prolazna veza, avantura, dinamično praznjenje tijela, klistir emocijama. Ništa nisi obećavao dok sam se ja topila kao led, smola, gusta magla budućnosti.

Padala je nakon monologa na Velaskeza kao zrela voćka, zbujujući ga svojom energijom. Bilo je krivo vino, valdinoška blaga noć, lažina i zvijezde, njegove čvrste šake, ali je najviše bio kriv on sam i snaga njegove čelične samoće, koju mu niko nije mogao naruniti. Mazio bi je dok je ludila, obamrla sirena sa Labe, njeno zrelo tijelo mirisalo je na dunje iz Arhipovog džardina, na dunje koje svojim žutim zrenjem ukazuju na prolaznost, tuklo je njeno preplanulo tijelo po šljunku, on je, kormilar, držao njene isturene ključne kosti kao da drži granje. Uz ropac se davila životom ova tiha žena koja je znala da trpi šamare, ali i da ih daje, i Velaskezu i hamburškom životu porodice Kesel, životu koji je bio postojan jedino u svojoj komotnoj ograničenosti, gnjio u sigurnosti.

Vjetar je i talasi odnose noćas njene ispovijesti u zeleno ništavilo pučine.

Misliš li da je lako biti žena, i danas, kad grakću o ravnopravnosti polova. Po Njemačkoj hiljade udruženja, a utisak – praznina, a rezultat – žena za isto vrijeme provedeno na radu zarađuje manje od muškarca. Germanski duh tačno mjeri učinak! Pastuv je i dandanji u Germana bolje plaćen od kobile. Hemija metabolizma, složenost hormona, razlike u protoku krvi kroz penis i vaginu, neki faktori u režnjevima mozga, sve se to slaže u rubrikama naše evropske administracije, dokazuje i potvrđuje u institutima za očaj. Žena začinje i raskida poznanstva kao donji veš, od braka pravi izletišta na kog slijeće i odljeće po prilici i volji, ona je emancipovana, zaštićena po mnogo paragrafa briselskih deklaracija o pravima i zaštiti, svoja na svome, sračunata, samoinicijativna, dovoljno sentimentalna i nedovoljno

samoživa... Laž! Ogoljena laž statističke neumoljivosti! A žena, prokleta u svom biću, sve može, na sve stigne, ponajviše da sebi natovari nevolje, dok muška sebičnost galopira po svem kontinentu u kome su granice među državama odavno ukinute, dok su granice među ljudima sve čvršće.

Govorila je a niko u uvali nije je mogao čuti sem pijanog Velaškeza i šakala čiji je kikot uza strane bio prirodan ukras njenom neumjerenom govorenju.

I onda sve svedu na bajku o dužini penisa i trajanju erekcije, koliko se žena brzo podaje i koliko je muškarac dugo zadovoljava. Znam što mi drugarice govore o potenciji svojih supruge op-hrvanim sticanjem profita. Znam što bih mogla govoriti o poludivljem ljubavniku južnojadranskom. Prazna skaska o još praznijem doživljaju. Više sala, manje vještine, manje srca, više sebičnosti. Da li vi uzimate ili mi dajemo, ko je na kraju izgubio, ko prodao a ko prisvojio?

Prevrće se po lažini i šljunku sa njenim tijelom na sebi. Gužva pobacane mreže s ostrim mirisom soli i dalekim vonjom riba koje su u njima završile. Lancune dere noktima nogu. Bio je konjski umoran, pijan kao rijetko kada, ali je htio u svemu da joj čini na volju, pokušavajući da shvati pustoš u koju ona ulazi, težinu njenog položaja koga je djetinje otkrivala kasnonoćnom ispoviješću. Bilo mu je žao, bila mu je i draga, a bio je, kao rijetko kada, i zadovoljan što ovako kraj njega bulazni. Topla, stidljiva, skromna, sujetna, prkosna. Južnojadranski usamljenik, naš slikar, koji je osamu vidio i zarobio za se, nakon sitosti bjelosvjetskih, u koje su ulazile i žene zaboravljenih lica, shvatao je što ova žena govori i hoće, i sve joj je htio ispuniti, prije nego rastanak ne splete pređu njihovog raskršća. Na kome će se naći uskoro. Ni u čemu je ne povrijediti dok su zajedno, hrabriti je da izdrži, nježno je i uporno ljubiti posljednje večeri, bilo je lijepo i pošteno.

Padajući u san, jedva je čuo kako šapće svoju posljednju gatku. Topao dah iz njenih usta, kiselkast i natopljen nikotinom, šetkao mu je po orošenom licu.

Znaš li ti, moj čovječe, kako prijeti popodnevna zasjeda nakon porodičnog ručka. Kako se kesi na me sav lijeni razgovor iz svih uglova trpezarije, dok rođaci prde, suđe zveckea, tutnje zdravice i grmi smijeh. A obziri, kao aždaje, vise sa plafona, pletući svoje repove oko lusteru, vatrom iz usta bljujući po mojim nervima.

Opet je urlikala i on se prenuo iz sna, gledajući u nju staklastim očima.

I ne mogu posve shvatiti kako me ti, jednostavno, postupno, ćutanjem svojim, najbolje učiš životu. Ti – skrajnuti muškarac.

Sve se s tobom, čovječe, završava ljepotom, nalazim i ono što mi je sjećanje izgubilo. Ako još čega ljepšega i boljega na svijetu ima, ne treba mi. Ove mi ponoće samo daj...

Ridala je i opet ga tukla malim pesnicama po grudima i glavi.

Neka traje, neka se ne prekida, neka je san, neka je bez budućnosti, neka se preostali sati razvuku, a potom neka nestanem, umrem, utopim se u te. Ja noćas živim, moj slikaru, dobroto moja... kako ću, što da započnem bez tebe, kako bez tebe, Velaskezu, spavaj, spavaj...

Bila je uzela njegovu klonulu glavu, ovila je oko ruku, a taj stisak završavao je dodirnom njenih prstiju koji su naliježali na Velaske-zovo čelo, pa mu glavu nježno privila na grudi, pričajući spavaču o tome što bi bilo kad bi bilo i što bi sve ona htjela da se dalje može i smije, kad se već malo toga smije a još manje može.

10.

Njemu se u zoru, u polusnu, dok je kiša počela da tuče o lišće i mrtvu vodu zaliva, opravdanim činilo sve o čemu je ova žena govorila. Ali, što je on mogao o tome da sudi, svemu tome da pomogne? Srce je Kristino zvonilo na uzbunu a Velaskezovo na pagansko jutrenje. Nikad njihov odnos neće dostići 'stravičnu konačnu sigurnost', iza koje bi umrla ljepota njegove kičice, a on sam postao mumija.

Izraz »stravična konačna sigurnost« uzet je iz jednog od njegovih rijetkih pisama Kristi. Od Velaskezove smrti (onog kobnog aprila hiljadudevetstodevedesetdevete, blatnog oblačnog popodneva, kad je jedna jedina pala bomba nato avijacije grunula nad Mavrijanom, a rasprsko stijenje i kiša kamenja zasuli uvalu) sva imovina slikareva bila je u posjedu komisije koja je radila na sistematizovanju ostavštine. Korespondencija biće potom prenijeta u spomen-kuću na rtu kojim završava Mandra. Zainteresovani, a pisac ovih redova vam tvrdi da je takvih dan za danom sve više, već ih mogu pronaći na vitrini, katalogizirane, u sobi desno od svjetionika, u žutom smotuljku koji se smije svakom dobronamjerniku, dok pruža ruku da ih dohvati, odmota i pročita.

To što je on nju imao posve čuvajući se da ne uvrijedi brižnost majke i navike supruge i gotovo naočigled muža i to da je ona bila ključ iscrta log rebusa neobične ljubavi bijaše jedna od situacija kakve se dese na ringišpilu života diljem svijeta uzavrele krvi gdje se kao hirurškim rezom odvaja nada od strasti bračna obala o koju vječnost već prska močvarnu vodu obzira bacajući sve na pržinu ljetne staze kojom ljubav galopira vjekovima a život uzima ocvale mirise naslućene slobode kako se i беру plodovi jesenjih obilja naglo gladno jer su posljednja otimanja pred konačnu tišinu ona je htjela da se istroši kao što se kockar posljednjoj karti s

mišlju da se izgubljeno vratiti može nada voljela ga je orkanskom snagom koja razuma nema već snagu ludila a misli njene i žedne godine oskudne prošlosti okružuju slikarevo ime kao imela javorovo stoljeće u stablu ne hajući pred upitnicima kojih je sve više bilo topio je on glečere priželjkivanja napajao presahle bistijerne strasti preko kojih prašuma i somnanbulija avanture šire sijenku dok plaštovi kiše nad njima i munje režu oba brda nad uvalom vitlaju pramenovi magle i odjekuje gromomoglasno rečenica in den Gebieten einer sud adriatische Falle gdje se pobjeda prirode vidi a snaga prava krvi i srca trujumfuje brojali su ljubavnici dane sate i minute do odlaska njenog do rastanka njihovog kad će bio je siguran u to umišljeni realista sve ovo da se ugasi kako se i gase ljetnji požari makija se sprži kamenje ohladi ostanu golet i more a na moru jedrilica Stahlschiff u koju će Kristu da ukrca i ona nestane razvijenim jedrom i učvršćenom krmom i da više nikada ne dođe na Jug koji izaziva ludilo koje se možda i može razumjeti ali ga se priznati ne može pa da na Baltiku odsad ima da ljetuje mutnom uzburkanom prljavom oblačnom Baltiku na Sjevernom moru u Labi koja davi ali čiji talasi ne rađaju satanske ljubavi i ne privlače silno kako učinio bijaše valdinoški punento jer na Baltiku nema Velaskeza a ova će žena trčati dinama obale iznad Hamburga možda ponovo potopski pljusak i dalje dere lišće i sitno granje odvodeći stazicama u more bube i skakavce a monolozi unutarnji se ponavljaju spominjući ugojenog Germana Ahilesa koji dobro zarađuje i voli njemačke koračnice a ne voli Grasa koji mnogo radi i još više jede i što je on ponudio Kristi ženi svojoj unazad nekoliko vjekova od onog što je umah dao ovaj usamljenik lako i prirodno i radi koga ona rida i suze lije i što je majka jednog sina dobila od milijardu minuta brižnosti koje je pomeo vjetar nehaja zora tjera noć ali kišu ne može i neće dok je život zdrav za sve kriv i darovi pa i oprost od žene koja ide a neće da ide i Ahiles koji prašta Kristi koja k njemu

ide iako je nema nikad više uz njega a Velaskezu je sve lakše od ovog dogovora koji je pristigao među njih jer lijepo je znati da će on vječno trajati u slovima koje će šaptati njene usne i da postoji žena beskrajno daleko ali nije tu da mu ubija bol samoće radi koga on najpostojanije odolijeva stravi života Marko će na studije i samostalan život a Ahiles će do smrti biti mazno uvrijeđen ali će ugađati Kristi misleći pritom na skok akcija na berzi u fabrici stakla koja se ne lome dičeći se dobrim zdravljem i naginjući krigle bavarskog piva i sve će opet biti postojano u haosu osjećanja jedino će njoj preostati da visi ni tamo ni ovamo obješena uspomenom koja tinja ali se ne gasi izbjeglica srca od jude do pilata da sanja put iz jedne marine u drugu a koji nijednom pro-teći neće a da orkani ne viju tom stazom njene nesreće i vratiće se kaže žena slikaru a on je moli da se čuva da ne bude dotraja-li trabakulin kad uz njegovo mulo pristane ljubeći joj oči kikoće se moraš držati do sebe Krista kikoši se hrani umjereno uzimaj vitamine ajkulina peraja i mamutovu dlaku idi u saune gimnasticiraj učini čudo od sebe i godina koje te stižu da ti bude lakše kad dođu ti dani povratka i moja i tvoja bezočna starost vjeruj u sve o nama od sada pa na godinu dvije deceniju čak u Hambur-gu gdje samo trubljenje iz pristaništa može da nasluti ove pro-store svjetla i slobode ne mogu ništa više od tog zanosa da obe-ćam ni tebi ni sebi draga ženo moj čovječe jednog dana još jed-nom ovako nadaj se izgubljenom kontinentu.

Probudio je podbuhlu, raščupanu, znojavu. Dok se spremala, sišao je do čamđžije koji je već čekao na molu. Čamac je treperio na staklenoj vodi. Oblačići od izduvnih gasova iz motora lijepili su se za jutarnji zrak. Voda je, i dalje mrtva, upijala kapi kiše.

Krista je sišla naglo, nasmijana na pridošlicu osmjehom kaž-njenika.

Velaskez je držao za ramena

– Mora da se ide, Krista.

Gledala ga je pospano.

– Javiću se, moj čovječe.

On je jače stezao za ramena.

– Javi.

Spustila je ruku na njegove grudi.

– Zbogom.

Odbio je od sebe.

– Adio.

Brzo je zamakao u sivilo Arhipovog džardina.

Uskočila je u čamac nijednom se ne okrenuvši.

Kiša jenjava.

